

DENG

AYLIK SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Süreç İnşaat Turizm Yayıncılık Ticaret Limited Şirketi Adına Sahibi

Hikmet Çetin

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Kamil Emniş

HUKUK MÜŞAVİRLERİ

Ercan KANAR - Eren KESKİN - Kamber SOYPAK

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Bulvarı Emlak Bankası Apt.

B Blok No: 146 Kat: 7 Daire: 28

Aksaray - İSTANBUL

Tel: 513 23 56 Tel-Fax: 513 87 36

RIYARBAKIR İRTİBAT BÜROSU

FEHİM İŞİK

Şair Sırrı Hanım Sk. Listebaşı Apt. No: 29 Zemin Kat D: 1

Tel-Fax: 136 63 Ofis - DİYARBAKIR

ANKARA İRTİBAT BÜROSU

Ziya KÖSEOĞLU

Necatibey Cad. Top İşhanı No: 40/17

Tel-Fax: 231 46 78 Sıhhiye - ANKARA

VAN İRTİBAT BÜROSU

Seyfettin KIZILDAĞ

Kazım Karabekir Cad. Zafer Matbaası Üstü No: 28 Tel: 425 61 VAN

İZMİR İRTİBAT BÜROSU

Nasır SÖYLEMEZ

859 Sk. Saray İşhanı B Blok No: 3-102 Tel-Fax: 19 58 07 Konak-İZMİR

MERSİN İRTİBAT BÜROSU

Hasan ASLAN

İstiklal Cad. 29. Sk. Bulvar İşhanı

Kat: 2 No: 44 Tel-Fax: 17 97 11 MERSİN

AĞRI İRTİBAT BÜROSU

İzzet KIZILDAĞ

Vali Konağı Cad. Şahin Sk. No: 20 Tel-Fax: 119 76 AĞRI

ERZURUM İRTİBAT BÜROSU

Seracettin OĞUZ

2. Vakıf İşhanı No: 205 Kat: 3 Tel: 362 62 Tebrizkapı-ERZURUM

KARTAL İRTİBAT BÜROSU

Mahmut DÖĞER

Kordonboyu Mah. Ankara Cad. Kartal Apt.

Tel: 306 10 71 No: 90 D: 4 Kartal-İSTANBUL

ADANA İRTİBAT BÜROSU

Arif SEVİNÇ

Kızılay Cad. Ulusçütlük İş Merkezi Kat: 3 No: 17

Tel: 51 82 11 ADANA

URFA İRTİBAT BÜROSU

İsmail ÖZTÜRK

Urfa İşhanı Kat: 3 No: 331 Ş.URFA

AVRUPA TEMSİLCİLİĞİ

Z.LAÇİN

Hildburgstr. 82

5600 Wuppertal 2/ALMANYA

ABONE KOŞULLARI

Yıllık: 80.000 TL Altı Aylık: 40.000 TL

Avrupa: 60 DM ABD: 40 \$

Avustralya: 45 Avustralya Doları

BANKA HESAP NO

İkramettin OĞUZ adına T.İş Bankası İst. Aksaray Şb. 987922 nolu hesap

İLAN TARİFESİ

Arka Kapak: 1.000.000 TL İç Kapak: 750.000 TL

İç Sayfalar: 500.000 TL

Yarım Sayfa: 250.000 TL 1/4 Sayfa: 123.000 TL

Baskı: Baran Ofset

İÇİNDEKİLER

DENG'den Sunu.....	1
OLAYLAR ve GÖRÜŞLER	
PSKT İkinci Yurt Dışı Konferansı Sonuç Bildirisi.....	2-7
Özgürlük Uğruna 40 Yıl Mücadele	
Dr. Abdurrahman KASIMLO	8-15
Kürtçe Okuma-Yazma Yaygınlaşırken	
Karşılaşılan Bazı Sorunlar	
Munzur ÇEM	16-18
Avrupa Parlamentosu Kararı.....	19-20
BONN KONFERANSI BELGELERİNDEN	
Avusturya Devlet Bakanı Dr. Peter Jankojwitsch'in konuşması.....	21-25
15 Mart 1991 Stockholm 27 Eylül 1991 Bonn	
Johan GALTON	26-29
ARAŞTIRMA - İNCELEME - BELGE	
Kürt Edebiyatı Tarihi	
Kemal BURKAY	30-40
Şark Islahat Planı ve 70 Yıllık Kürt Politikası	
BARAN	41-43
Abdülhalik RENDA'nın Raporu	
"Ayaklanma, Din Perdesi Altında,	
Tümüyle Milli Bir Hareket"	44-51
Kırd; Kırmanc, Dımılı ve Zaza Kürtleri (I)	
Mehemed Malmisanij	52-59
Kürt İslam İlişkileri ve Kürtlerin İslamiyeti Kabul Edişİ	
Robot BERBANG	60-61
Dersên Zmanê Kurdi	
BARAN	62-64

DENG'den SUNU

Elimizde olmayan nedenlerle, 21. sayımız gecikti. Bizi anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Geçtiğimiz iki ay boyunca, Türkiye ve Kürdistan, "İnsan Hakları" makyajlı Koalisyon Hükümeti'nin baskı ve şiddet politikalarını artan bir dozda uygulamasına tanık oldu. Kürdistan'da katliamlar, zorla göçettirme devam ediyor. Her gün, bir kaç tane faili meçhul cinayet işleniyor ve katiller ellerini kollarını sallaya sallaya dolaşıyorlar. Yurtsever basın ve gazeteciler üzerindeki baskılar da eksik olmuyor.

Koalisyon Hükümeti'nin, sözde "Anayasa'yı demokratikleştirme" girişimlerinin bir aldatmaca olduğu çok çabuk anlaşıldı. Hükümet'in, gerçekten çağdaş, demokratik, uygar bir devlet yapısından ve demokratik bir Anayasa'dan yana olmadığı, sundukları değişiklik önerileriyle ortaya çıktı. Kürtçe TV yayını tartışmaları, bir bardak su da koparılan fırtına misali estirildi; şimdi de unutturulmaya çalışılıyor.

Koalisyon Hükümeti'nin T.C. Devletinin Kürt politikasında hiçbir değişiklik yapmama ve bu politikayı aynen uygulama tavrı; Olağanüstü Hal'in uzatılmasından sonra, artık net bir biçimde ortadadır. Kürt halkının ve bu Hükümet'in demokratikleşme açılımlarına gireceği yolunda beklenti içine sokulan emekçi yığınların; umutları hızla tükenmiştir. Demirel-İnönü ortaklığı; toplumun onlara sunduğu krediyi; savurganca tüketmiştir.

Olağanüstü Hal'in uzatılmasına ilişkin tartışmalar ve Meclis'teki oylama; koalisyon ortağı SHP'de bile kimi rahatsızlıkların olduğunu ortaya koymuştur. SHP'li kimi milletvekilleri; iktidarın kredisinin hızla tükendiğinin ve verilen vaatlerin bir an önce yaşama geçirilmesi gerektiğinin farkındalar. O nedenle, kimileri, Olağanüstü Hal'e "Hayır" dediler, kimileri oylamaya katılmadı. Hükümet, MÇP desteği olmasaydı, neredeyse, MGK talimatını onaylatamayacaktı.

Mayıs-Haziran aylarında, Koalisyon Hükümeti; Kürt sorunu ve insan hakları konularında, özellikle Avrupa kamuoyundan gelen baskıları bertaraf etme çabalarını da arttırdı. T.C. Devleti, Türki Cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bölgede etkinliğini artırma ve yeni stratejik roller elde edebilme fırsatını yakaladı.

Ancak; içte, sözde demokratikleşme vaatlerini, dışta ise hem bunu, hem de, Türki Cumhuriyetlerde etkili ve yetkili olma fırsatını kaldıraç olarak kullanmaya çalışan T.C. Devletinin, bu manevraları daha fazla sürdürmeye nefesinin yetmeyeceği açıkça ortadadır. Türk ve Kürt halklarının, asgari demokratik istemlerinin bile karşılanacağı yolunda en ufak bir ışık yoktur. Koalisyon hükümeti, en basit demokratik hak ve özgürlükler konusunda tek bir adım bile atmadığı gibi, tersine; katliamlara karşı duyarsızlığını sürdürmekte ve Kürdistan'da, insanlarımızın yaşama hakkını ortadan kaldıran cinayetlere karşı seyirci kalmakta; bu tutumuyla da cinayet şebekelerine cesaret vermektedir.

* * *

Geçtiğimiz ay içinde, Kürt halkı için sevindirici gelişmeler de oldu elbette. Güney Kürdistan'da, ilk kez, özgür, demokratik bir seçimle, bir Kürt Ulusal Parlamentosu oluşturuldu. Güney Kürdistan halkı, kendi temsilcilerini ve yöneticilerini, kendi özgür oylarıyla belirledi.

Bu seçimler, Kürt halkının dostları tarafından sevinçe karşılanırken, sömürgeci ve düşman güçlerde, korku ve saldırganlığı sebep oldu. Sömürgeci Türk Devleti de, seçimleri engellemek ve boğmak için elinden geleni ardına koymadı. Oluşan Kürt parlamentosunun, Kürt halkı için önemli bir dönemeç oluşturduğunu ve gelişmelerin, pek yakın bir gelecekte, kendi başının daha fazla ağrımaya neden olacağına bilincinde olan T.C. Devleti; bu korkunun etkisiyle, daha 1 yıl önce yerleşmesinde pek hevesli görüldüğü Çekiç Güç'ün, artık gitmesi gereğinden söz etmeye başladı. Çekiç Güç'ün, bağımsız Kürt devleti'ne yol açacağı yolunda spekülasyonlarla, Güney Kürdistan halkını yine Saddam'ın insafına terk etme niyetini sergilemeye başladı. Ancak, bu çabalar artık boşunadır. Kürt halkının, kanıyla canıyla kazandığı mevzileri terketme niyetinin olmadığı, dost-düşman, herkes tarafından bilinmelidir.

* * *

Haziran ayı içinde, Avrupa Parlamentosu, bir süredir hazırlıkları yapılan bir karar tasarısını oyçokluğu ile kabul etti. Kararda, Kürt halkının yaşadığı toprakların bölgedeki dört ülke (Türkiye, Irak, İran ve Suriye) tarafından paylaşıldığı vurgulanarak Kürtlerin insani ve ulusal haklarının tanınmasına ilişkin çağrılara yer veriliyor. Türk basını, Avrupa Parlamentosunun, kararındaki bir paragraftan yola çıkarak, Kürtlerin bağımsız devlet kurma hakkına karşı çıktığı yaygarasını kopardı ve bunu da T.C. Devleti ve hükümet için önemli bir kazanım olarak değerlendirdi.

Oysa, kararda, böyle bir yorumu haklı kılacak bir değerlendirme yok. Kaldı ki; aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dört sömürgeci devlete, Kürt halkının haklarını kabul etmeleri konusunda ısrarlı çağrılar var. Devlet gündümündeki basın, kamuoyunun gözünden bu kararı kaçırılmaya çalıştı. 19-21. sayfalarımızda, Avrupa Parlamentosunun kararının tam metnini sunuyoruz.

DENG

TÜRKİYE KÜRDİSTANI SOSYALİST PARTİSİ

(P S K T)

İKİNCİ YURT DIŞI KONFERANSI SONUÇ BİLDİRİSİ

Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (PSKT), Mayıs ayında 2. Yurt Dışı Konferansı'nı topladı. Konferans sonrası kamuoyuna yönelik bir sonuç bildirisi de yayınlandı. Söz konusu bildiri aşağıda yayınıyoruz.

DENG

Yurt dışındaki çeşitli birimlerden seçilen 40'ı aşkın delegenin katılımıyla, Mayıs 1992'de toplanan Partimizin İkinci Yurt Dışı Konferansı, üç gün boyunca, 1989 yılında toplanmış olan 1. Yurt Dışı Konferansımızdan bu yana uluslararası planda yer alan gelişmeleri, bunun sonuçlarını, Ortadoğu bölgesine ve Kürdistan'a etkilerini; Parti politikamızın ve programının mevcut gelişmeler ışığında yeniden gözden geçirilmesini; yurt içi ve yurt dışındaki parti çalışmasını tartıştı ve geleceğe yönelik öneriler yapıldı. Çeşitli konularda değişik görüşlerin dile getirildiği toplantı sonucunda, üzerinde görüş birliği sağlanan tespitleri, ya da ağır basan eğilimleri belirleyen aşağıdaki bildirinin yayınlanması kararlaştırıldı:

PSKT İkinci Yurt Dışı Konferansı, ilk yurt

dışı konferansımızın da saptadığı üzere, Gorbaçov döneminde gündeme sokulan Glasnost (açıklık) ve yeniden yapılanma sürecinin, söz konusu toplumlarda demokrasinin gelişip yetkinleşmesi, kitlelerin politik yaşama katkılarının artırılması, sorunların zamanında görülüp çözülmesi, ekonomik durgunluğun aşılması vb. nedenlerle gerekli olduğu kanısındadır. Ancak; bu girişim amacına ulaşamadı, sosyalist sistemde bir yenilenmeyi başaramadı; aksine, çığırından çıkıp, kısa sürede sistemin tam bir çöküşüne yol açtı.

Yeni durumda eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde bir kaos yaşanmaktadır. Üretim gerilemekte, açlık, kitlesel işsizlik boyvermekte, sağlık ve benzeri sosyal hizmetler büyük ölçüde aksamakta, ulusal şovenizm ve ırkçı

akımlar canlanmakta, kanlı ulusal boğazlaşmalar yer almaktadır. Bu durum hem bu ülkeler, hem de genel olarak uluslararası sosyalizm bakımından olumsuz sonuçlardır ve bu olumsuzluk sol güçlerin zayıflaması, sosyal hakların kısıtlanması, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının canlanması biçiminde başka ülkelere de yansıyor.

Tüm bu olumsuz gelişmelere bakıp SSCB ve diğer Doğu Bloku Ülkelerinde, "sosyalist" dönemde yapılanları - bu ülkelerde, özellikle ilk dönemlerdeki hızlı ekonomik ve kültürel gelişimi, işsizliğin ve açlığın son bulmasını, geniş sosyal hakları vb- yok saymak haksızlık olur. Yine bu ülkelerin ulusal kurtuluş ve barış hareketlerine katkısı unutulmamalı. Diğer yandan, gelişmeler bu ülkelerdeki, daha önce bilmediğimiz pekçok olumsuzluğu -adına "işçi sınıfı partisi" denen partilerin kitlelerden kopukluğu, bürokratism, özgür bir tartışma ortamının yokluğu, kitlelerin sessizliği, korku, tembellik, nemelazımcılık, rüşvet, alkolizm vs.- gözler önüne serdi. Bu durum, hiç kuşku yok, işçilerin, emekçilerin, sosyalist aydınların uğruna mücadele ettikleri sosyalist ideallere yabancıydı.

Partimiz geçmişte "reel sosyalizmi" bir bütün olarak savundu ve iç yapısındaki bu yozlaşmayı göremedi. Gözlemlerimiz sınırlıydı ve sol saflardaki kimi yanlışlara karşı çıkarken kendimiz de yanlış yaptık. Kimi eleştirileri gereği gibi ciddiye alıp araştırmadık. Reel sosyalizmin durumuna ilişkin olarak birçok konuda yanlış olduğumuz açıktır. 1. Yurt Dışı Konferansımız da bu noktayı vurgulamıştı. Partimiz bunu gelecekteki Büyük kongresinde de ele alıp özeleştiri yapmalıdır.

Tüm bilimsellik iddiasına rağmen, Marksizmin, geçtiğimiz dönemde "Marksizm-leninizm", "işçi sınıfı bilimi" veya "bilimsel sosyalizm" adı altında bir dogmaya çevrildiği, Marks'ın ve Lenin'in her cümlesinin, her sözünün, nerdeyse değişmez bir gerçek ve her koşula uygulanır bir reçete gibi ele alındığı bir dönem yaşadık. Bunun bizim üstümüzde de etkisi oldu. Bu, bilimsel düşünceyi donduran bir yöntemdi; hem kendimize hem de bizzat Marks'a, Lenin'e ve sosyalist hareketin öteki önder, düşünür ve eylem adamlarına bir

saygısızlıktı.

Yaşanan son "musibetlerden" sonra, şimdi sosyalist düşünce -hala olup bitenden hiçbir ders almamakta ve eski dünyalarında yaşamakta ısrar eden bazı dar çevrelerin dışında-dogmatizmden kurtularak yeni bir arayışa yöneliyor. Partimiz de bunu yapmalıdır. Marks'tan ve öteki düşünürlerden bugün de olumlu ve geçerli olanı almalı, eskimiş ve artık geçersiz olana ise körü körüne bağlanmamalıyız. Geçmişin teorik hazinesi ve deneyi bugün için de elbet değer taşıyor; ama bu geçmiş bir dogma gibi değil, bilimsel ve eleştireci bir gözle ele alınmalı. Bizzat Marks'ın yöntemi de buydu. Sosyalist düşünce ve hareket kendisini yeni koşullara göre yenilemeli.

Reel sosyalizm, olumlu ve olumsuz yanlarıyla belli tarihsel koşulların bir ürünüydü. Sözkonusu başarısızlığı salt yanlış uygulamalara ve kişilerin tutumuna bağlamak yanlış olur. Elbet bunların da payı vardır; ama belirleyici olan ulusal ve uluslararası koşulların bütünüdür. Bu olumsuz örneğe bakarak sosyalizmin artık tarihsel olarak tümünden kaybettiğini sanmak yanlıştır. Tarih, ileriye doğru gelişim doğrultusunda iniş ve çıkışlarla, kimi zaman geriye dönüşlerle doludur. Sosyalizm bakımından bu gerileyiş de geçicidir. İnsanlığın gelecekte gerçek anlamda özgür, demokratik, eşitlikçi, herhangi bir türden haksızlığın, baskının, sömürünün, şiddetin olmadığı uygar ve insana yaraşır bir toplumu yaratacağına kuşku olamaz.

Diğer yandan, yaşanan deney gösterdi ki, geniş bir demokrasi ve böyle bir ortamda kitlelerin istemi ve katılımı olmaksızın sosyalizmi kurmak ve kapitalizmle ekonomik ve ideolojik yarışını kazanmak olanaksızdır. Bu nedenle, gelecekte sosyalizme geçiş bir ayaklanma ve diktatörlükle değil, ancak demokratik, çok partili ve çok sesli bir toplum içinde, barışçı yollarla ve adım adım koşulları olgunlaştırarak mümkün olacaktır.

* * *

İki kamp arasındaki gerilimin, soğuk savaşın sona ermesi, nükleer silahların işe karışacağı bir dünya savaş tehlikesinin büyük

ölçüde azalması; ulusların özgür seçimine dayanmayan ve adil olmayan sınırların değişmesi ve bu anlamda sınırların kutsallığını yitirmesi, bu gelişmelerin olumlu sonuçları arasında sayılmalıdır ve bu gelişmeler ister istemez Kürt halkının ve Kürdistan'ın durumunu da olumlu biçimde etkileyecektir. Bu etkiler daha şimdiden görülmektedir. Daha düne kadar Türkiye'yi Varşova Paktına karşı bir köprübaşı olarak kullanan ve bu ülkedeki insan hakları ile Kürt halkının durumu konusunda seyirci kalan Batılı güçler, şimdi eski sessizliği bozmakta, gerek insan hakları, gerekse Kürt ulusal hakları konusunda Türk rejimini eleştirmekte ve belli adımlar atması için zorlamaktadırlar. Bölgede Saddam Hüseyin türünden zorbarlar da eski destekleri yitirmişlerdir ve bu, ister istemez, içerde diktatörlüğe karşı mücadele eden güçlerin, en başta da Irak Kürdistanı halkımızın mücadelesini kolaylaştırmaktadır.

Elbet, yeni durumda ortaya çıkan başka etkenler de tersi yönde etkiler yapmaktadır. Türkiye Sovyetlerin dağılmasından yararlanıp "Türki cumhuriyetlere" yönelik bir yayılma politikası başlatmıştır. Eski turan düşleri gerçekleştirilmek isteniyor. İran da bu durumdan yararlanıp Kafkaslarda ve Orta Asya'da etkinlik alanını genişletmeye, kendi çizgisinde islami rejimler yaratmaya çalışıyor. Batılı güçler ise, hem radikal islami akımları frenlemek, hem de Kafkaslara ve Orta Asya'ya yönelik ekonomik ve diğer türden planlarını hayata geçirmek için Türkiye'ye yeniden bir köprübaşı rolü veriyorlar. Bunun sonucu ise, Türkiye çeşitli sorunlarda önemli bir uluslararası destek sağlıyor.

Uluslararası plandaki son gelişmelerin ardından dünyamızda, ulusların kendi kaderlerini özgürce belirleme, demokrasi, insan hakları, doğal çevrenin korunması gibi eğilimler güç kazanmaktadır. Aynı zamanda kuzey-güney arasındaki çelişki büyüyor. Güney ülkelerindeki nüfus artışı, yoksulluk, açlık uluslararası ölçekte çözümler bulunması için zorluyor.

Bölgesel sorunların çözümünün hız ka-

zandığı bir döneme ulaştık. Son üç yıl içinde belli sorunlara çözüm bulunurken diğer bazıları da barış masasındadır. Diğer yandan, ortaya Ermeni-Azeri çatışması veya dağılan Yugoslavya halkları arasındaki çatışmalarda olduğu gibi yenileri çıkıyor. Sorunların ciddiliğine karşılık, uluslararası müdahale ve tarafları barış masasına getirme olanağı eskisine oranla güçlenmekte, salt güce dayanarak sonuç alma politikası ise giderek zorlaşmaktadır. Saddam'ın Kuveyt'i işgali sırasında bu açık olarak görüldü.

Ulusal baskının, diktatörlüğün geçerli olduğu ülkelere halkın ulusal kurtuluş, demokrasi ve insan hakları için mücadelesi elbet devam edecektir ve bunun günümüz koşullarında daha geniş uluslararası destek bulacağına kuşku yoktur.

2. Yurt dışı Konferansımız, Parti programının günün koşullarına göre yeniden gözden geçirilmesi, bunun için Parti Merkez Komitesince bir komisyon oluşturulması, bu komisyonun, konferans sürecinde yapılan öneriler ışığında hazırlayacağı tasarının öncelikle tabanda tartışılması ve daha sonra son biçimi verilerek kongreye sunulması gerektiği görüşündedir.

Mevcut Parti programımızdaki "ulusal demokratik devrim" hedefi bugün de geçerlidir ve korunmalıdır. Bunun gibi, ayrı devlet ve federasyon üzerine olan iki alternatifli belirleme de Kürdistan koşullarında bugün de geçerlidir.

Ulusal Demokratik devrimin gerçekleşmesinin, yani Kürdistan'da yabancı boyunduruğunun son bulmasının ve ulusal-demokratik bir yönetimin kurulmasının ardından, görece olarak uzunca bir süre, ulusal ekonominin inşası, ulusal kültürün gelişmesi ve demokratik toplumun çok yönlü örgütlenmesi dönemi olacaktır. Bu çok sesli, çok partili, sivil, parlamenter bir toplum olacaktır. Sosyalizme geçiş ise partimizin nihayi hedefidir. Bu geçiş tüümüyle barışçıl, demokratik yöntemlerle ve adım adım, koşulları olgunlaştırarak, halkın özgür seçimi ve desteğiyle olacaktır. Diğer bir

deyişle, ancak her bakımdan demokratik, özgür bir seçimle halkın desteğini aldığımız zaman iktidara gelir ve programımızı uygularız. Halk bizi yeniden seçmediği zaman ise çekilir ve muhalefet görevimizi yaparız. Partimizin hali hazır programı zaten, böylesine demokratik, çoğulcu, özgür ve genel seçimlere dayanan bir toplumu öngörmektedir ve bu belirleme sosyalizme geçiş ve sosyalizmin kuruluş dönemi için ayrıca vurgulanmalıdır.

Birinci Yurt Dışı Konferansımızdan bu yana Ortadoğu bölgesindeki en önemli gelişme Irak'ın Kuveyt'i işgalinin yolaçtığı Körfez savaşı idi. Şoven, militarist ve maceracı bir politika izleyen Saddam yönetimi sonunda dünya ve bölgedeki başlıca güçleri karşısına aldı ve ağır bir hezimete uğradı. Savaş, bölgedeki güçler dengesini değiştirdi. Kürt halkı ise, bu kanlı rejimin saldırısı sonucu, bir kez daha göç ve kırımla karşı karşıya geldi. Diğer yandan, Kürt halkının trajedisi, ilk kez geniş ölçekte uluslararası ilgi alanı oldu ve yeni bir Kürt soykırımını önlemek için uluslararası güçler harekete geçtiler. Bu olumlu bir gelişme idi.

Halkımız, şimdi Kürdistan'ın bu parçasında yaralarını sarmaya ve özerk bir yönetim oluşturmaya çalışıyor. Geçtiğimiz günlerde, bir Kürt parlamentosu ve ulusal yönetim oluşturmak için yapılan seçimler tarihi değerdedir. Partimiz bu gelişmeyi destekler ve bu nedenle bu parçadaki halkımızı, Kürdistan Cephesi'ni ve tek tek yurtsever, kardeş partileri kutlar.

Diğer yandan, Kerkük, Musul, Hanekin gibi Kürdistan'ın, 36. paralelin güneyinde kalan ve halen Saddam diktatörlüğü altında olan kesiminin seçim dışı kalması ciddi bir olumsuzluktur. Bu, bir an önce giderilmelidir. Irak'ın bir tüm olarak Saddam rejiminden kurtularak demokratikleşmesi hem bu parçalanmayı giderecek, hem de Irak'ın Arap halkının da soluk almasına yol açacaktır. Uluslararası demokratik güçler, bu süreci hızlandırmak için, rejime karşı mücadele eden Kürt halkına ve öteki demokratik güçlere daha ciddi ve etkin destek vermelidir.

Şu günlerde Kafkaslar'da durum yeniden gergindir. Dağlık Karabağ ve Nahcivan yörelerinde çatışmalar olmaktadır. Şuşa ve Laçın yöreleri gibi 1920'li yıllarda oluşturulup, sonradan Azeri yönetimince ortadan kaldırılmış olan otonom Kürdistan'a dahil bölgeler Azerilerin denetiminden çıkmıştır. Türkiye, sınırların değişmeyeceğini ileri sürerek olaylara müdahale eğilimi göstermektedir.

Biz bu sorunun savaşı yöntemlerle değil, görüşmeler yoluyla çözümünden yanayız. Sınırların değişmeyeceği görüşü son değişiklikler ışığında tarihe karışmıştır. Yeni sınırların belirlenmesinde ise, şu ya da bu dış gücün tercihi ve dayatması değil, bölge halkının özgür seçimi esas olmalıdır. Şuşa ve Laçın kentleri gibi halkının çoğunluğu Kürt olan bölgede, eskiden olduğu gibi Kürt halkına otonomi tanınmalı ve böylece yapılan haksızlık düzeltilmelidir.

Sorunun çözümü için ilerde toplanacak barış konferansı Kürt isteklerini de göz önüne almalıdır.

Kitlelerin yükselen muhalefeti sonucu, 12 Eylül rejiminin devamı niteliğindeki ANAP yönetimi, geçtiğimiz yılın Ekiminde yapılan seçimlerde iktidarı yitirdi. Bu olumlu bir gelişme idi. Ne var ki, Kürt ve Türk halkının sol ve demokratik güçleri daha ileri bir alternatif oluşturmayı başaramadıkları için, iktidar bu kez de Demirel ve İnönü liderliğindeki, gerek demokrasiye geçiş, gerekse Kürt sorununun çözümü ve diğer temel sorunlarda köklü ve ciddi bir değişiklikten yana olmayan güçlerin eline geçti. Kitlelerde boş umutlar yaratmakla yetinen, onları oyalamakla vakit geçiren bu hükümet, halklarımızın değişim ve demokrasi istemine cevap veremez.

Bugün aklı başında hiç kimse, Türkiye'de demokrasinin gerçekleşmesinin Kürt sorununun adil bir çözümüne bağlı olduğunu inkar edemez. Bu ise Kürt halkının tüm meşru haklarını tanımakla mümkündür.

Kürtler bir azınlık değil, bir ulustur. Her ulus gibi kendi kaderini özgürce tayin, kendi gelecekleri hakkında karar verme hakları vardır. Bu, ayrı devlet veya eşit haklar temelinde iki cumhuriyetten oluşan federal bir birlik olabilir. Seçimi Kürt halkı yapmalıdır. Hiç kimse zora dayanan bir çözümü, ulusal boyunduruğu, eşitsizliği Kürt halkına kabul ettiremez. Yirminci Yüzyılın sonuna yaklaştığımız, sömürgecilik sisteminin çöktüğü, dörtbir yanda yeni yeni bağımsız devletlerin ortaya çıktığı bir dünyada ve Kürt halkının bugünkü bilinç ve mücadele düzeyinde, böylesi bir kölelik statüsünü sürdürmek olanaksızdır. Böyle bir durumda Kürt halkının direnişi asla durmayacak, Türk devleti sürekli savaşmak zorunda kalacak, toplum militarize olacak, ülke bir yangın yerine dönecektir.

Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi, böylesine bir kanlı boğuşmanın ne Kürt ne de Türk halkına yarar vereceği kanısındadır ve sorunun barışçı, adil bir çözümünden yanadır.

Bize göre, iki halkın eşitlik temelinde bir arada yaşaması mümkündür. Bunun biçimi iki cumhuriyetli demokratik bir federasyondur. Bunun için, Türkiye'nin hakim ve yönetici güçleri, Türk hükümeti, devlet adamları ve sözde aydınları da kafalarını değiştirmelidirler. Şiddet ve zorbalıkla hiç kimse bir sonuca ulaşamaz ve sorun çözülemez. Yeni ve çağdaş bir yaklaşım gerekiyor. Kürt halkına haklarını tanımak, eşitliğe razı olmak gerekiyor.

Teröre yol açan temel neden, Türk devletinin yıllardır süregelen inkar ve baskı politikasıdır. Bu duruma son vermek de yine Türk devletinin tutumuna bağlıdır. Bugünkü yangını durdurmak, sorunun barışçı çözüm yolunu açmak için, öncelikle şu adımlar atılmalıdır:

* Kürdistan'da insan haklarını askıya almış olan olağanüstü hal ve Bölge Valiliği sistemine son verilsin;

* Kürdü Kürde kırdırmak olan koruculuk sistemine son verilsin;

* Cinayet ve provokasyon örgütleri olan kontrgerilla ve özel timler dağıtılsın;

* Kitlelesel tutuklamalara, işkence ve dayığa son verilsin;

* Habire kışla, karakol ve hapisane yapımına son verilsin; bunlara harcanan paralar yıkılan Kürdistan'ın onarımına harcansın;

* Zorla boşaltma, ya da devlet terörü sonucu yerlerini terk etmek zorunda kalan halkın, köy ve kentlerine geri dönmeleri için olanak sağlansın ve zararları tazmin edilsin;

* Bir genel aflla zindanlar boşaltılsın, yurt dışındaki politik mültecilerin dönüşüne olanak sağlansın;

* Gerçek anlamda demokratik bir anayasa yapılsın; düşünce ve örgütlenme özgürlüğü önündeki tüm yasaklar kaldırılınsın; Partimiz de dahil olmak üzere tüm yasaklı partiler serbest bırakılsın;

* Kürt dili, tarihi, edebiyatı üstündeki baskılara son verilsin; Kürt dili basın-yayımda, eğitim alanında, resmi işlemlerde özgürce kullanılınsın.

Ülkeyi demokratikleştirecek, Kürt sorununun barışçı çözüm yolunu açacak ve böylece, karşılıklı terörün nedenini ortadan kaldıracak olan tutum budur.

Ne var ki, bugünkü koalisyon hükümeti kitleleri boş sözlerle oyalıyor ve bu alanda ciddi hiçbir adım atmaya yanaşmıyor. Son Nevroz olaylarının da gösterdiği gibi, o, daha da gerilemiş, militarist güçlerin kuyruğuna takılmış ve terörü daha da yoğunlaştırarak sonuç alma umuduna kapılmıştır.

Herşey açıkça gösteriyor ki bölgedeki silahlı eylemler, Hükümet'in kendi terör politikasını sürdürmesi için bir bahanedir. Tüm demagojisine karşılık Hükümet, terörün sona ermesinden yana değil. Çünkü o, Kürt halkına haklarını tanımak istemiyor ve barışçı bir yolun açılmasından kesinlikle ürküyor.

Bu bir bataklık politikasıdır. Yükselen devlet terörü, karşı terörü de yükseltecek, yangın büyüyecek, her iki halk daha büyük acılar çekecek, ulusal kaynaklar daha bir süre boşuna telef olacak, bundan kimse için olumlu bir sonuç doğmayacaktır. Sağduyunun yolu barışçı çözümdür. Sonuçta nasıl olsa bu noktaya gelinecektir; şimdiden gelinmelidir.

Biz, bir kez daha, hükümeti, daha fazla gecikmeden, daha büyük zararlara yol açmadan, çağdaş bir yaklaşımı benimsemeye, sağduyu

yoluna çağırıyoruz.

Kardeş Türk halkını, Türk aydın ve emekçilerini, barıştan, dostluktan yana olan tüm sağduyulu insanları da bu konuda bize destek olmaya; şoven, militarist ve ırkçı güçlere karşı çıkmaya; yanlış bir yolda ısrar eden Türk hükümetine baskı yapmaya çağırıyoruz. Hükümetin bugünkü bataklık politikasını önlemek için elele, omuz omuza vermek zorundayız.

Türkiye'de ve Kürdistan'da özgür, demokratik bir toplumu bir an önce kurmak, kardeşçe bir yaşamı eşitlik temelleri üzerinde örgütlemek elimizdedir. Bunun için ileri görüşlülüğe, iyi bir yüreğe, cesarete, kararlılığa ve sıkı dayanışmaya ihtiyacımız var. Bu doğrultuda iki halkın cephesini kuralım.

Aksi halde, hükümetin bugünkü terör politikasında ısrar etmesi durumunda, kinler ve düşmanlıklar derinleşecek, iki halkın birlikte yaşama şansı azalacaktır. Biz de politikamızı yeniden gözden geçirmek zorunda kalacağız. Sömürgeci rejimin, militarizmin azgın saldırıları karşısında seyirci kalacak değiliz. Ülkemizi, halkımızı, ulusal onurumuzu zorbalık rejimine karşı savunmak için meşru olan her aracı kullanmakta tereddüt etmeyeceğiz.

Biz, özgür yaşamakta kararlı olan bir halkız. Bugüne dek bunun için yüksek bir bedel ödedik. Daha fazlasını ödemeye de hazırız. Köleliğe asla evet demeyeceğiz.

* * *

İkinci Yurt Dışı Konferansımız, son üç yıl içinde yurt içinde Partimizin örgütsel çalışmasının iyileşmesini, eylem düzeyinin yükselmesini memnunlukla karşılar. Kürdis-

tan Sosyalist Partisi bugün de ayaktadır, toplum yaşamında etkin bir politik güçtür ve o, kendisini yenileyerek halkımızın mücadelesine daha da önemli hizmetler yapacaktır.

Partimiz bu duruma, kendi yağıyla kavrularak, başımsız bir politikayı herşeyin önşartı sayarak ve sömürgeci rejimin, sesimizin kitlelere ulaşmasını önlemek, bizi unutturmak için büyük bir dikkatle oluşturduğu bent ve barajları aşarak ulaşmıştır.

Konferansımız, yurt içinde en güç koşullarda kararlılıkla direnerek ve yurt dışında, yorulmadan bu mücadeleye destek vererek bu sonuca ulaşmada payı olan tüm yoldaşları kutlar. Partimizin önündeki daha büyük görevleri başarması içinse, bundan böyle daha yoğun ve sistemli bir çalışmaya, özveriye gerek olduğunu vurgular; bu amaçla, tüm yoldaşları mücadeleyi yükseltmeye çağırır.

Kürt halkının yükselen mücadelesi ve yeni dünya koşulları bu sorunun gerçekçi bir çözümünü gündeme getirmiştir ve Kürdistan'ı kendi aralarında bölüşmüş devletler bu konuda zorlanmaktadır. Onların, artık eski baskı yöntemleriyle mevcut statüyü sürdürmeleri olanaksızdır. Değişim kaçınılmazdır. Birinci Yurt Dışı Konferansımızın sonuç bildirisinde de belirtildiği gibi, Yirmi Birinci Yüzyıla özgür bir halk olarak gireceğiz. Bundan kuşku olmasın.

Yaşasın Kürt halkının ulusal kurtuluş mücadelesi!

Yaşasın Partimiz!

Mayıs 1992

ÖZGÜRLÜK UĞRUNDA 40 YIL MÜCADELE

İran Kürdistanı Demokrat Partisi Tarihinden Kısa Bir Özet / 5

Dr. Abdurahman Kasımlı

2 - YURTSEVER HAREKETİN CANLANMASI

1950 yılında İran'da temel sorun, petrol meselesiydi. "Elhaqi Anlaşması" 16. Meclis'e geldiğinde, üzerinde çok tartışıldı ve Milli Cephe milletvekilleri bu anlaşmayı komisyona havale etmeyi başardılar. Komisyon, 19 Kasım 1950'de bu anlaşmayı reddetti. Aynı gün Milli Cephe üyesi 5 milletvekili, İran'ın tüm petrolünün millileştirilmesini önerdiler. 1950 Eylül'ünde, "petrolün millileştirilmesi" Milli Cephe'nin temel sloganı haline gelmişti.

Musaddık ve arkadaşları, İran'ın ancak petrolün millileştirilmesiyle İngiliz Petrol Şirketi'nin etkisinden kurtulabileceğini düşünüyorlardı. Petrolün millileştirilmesi sloganı çok kısa bir zamanda İran'daki tüm halkların, yurtsever tüm sınıf ve tabakaların desteğini kazandı. Musaddık ve arkadaşlarının, İran'daki İngiliz nüfuzunun en güçlü dayanağı olan İngiliz Pet-

rol Şirketi'ne karşı, halkı seferber etmek amacıyla, o dönemdeki şartlarda en iyi sloganı seçmişlerdi.

O dönemde İngiliz emperyalizminin bu slogana karşı koyma gücü vardı. İran'ın en düzenli ve örgütlü partisi Tudeh gibi bir başka siyasi güç ise, petrolün millileştirilmesi sloganını benimsemedi. Tudeh, petrolün millileştirilmesi sloganının Amerikan emperyalizmi tarafından ortaya atıldığı görüşündeydi. Tudeh'in, Musaddık ve Milli Cephe'yi, Amerikan emperyalizminin çıkarlarını savunan bir tabakanın temsilcisi olarak değerlendirdiğini, bundan dolayı da bu slogana karşı çıktığını belirtmiştik. Ama petrolün millileştirilmesi, siyasi bir gücün direk olarak karşı çıkabileceği bir slogan değildi. Bundan dolayı Tudeh bu slogana karşı çıkarırken değişik taktikler uyguladı. Tudeh'in illegal yayın organı olan "Merdum", 10 Eylül 1950 tarihinde; yani petrolün millileştirilmesi talebinin yeni gündeme geldiği dönemde, şöyle yazıyor:

du: "Usulen emperyalizmin elinde olan bir sanayi nasıl millileştirilir?" Ayrıca Tudeh, petrolün millileştirilmesi sorununu, sadece Güneydeki petrolerin millileştirilmesi hedeflenmelidir" biçiminde ortaya koyuyordu. Yani İngiliz Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi. Böylelikle Tudeh, dolaylı yollardan Kuzeydeki petrolün millileştirilmesini istemediğini söylüyordu. Çünkü daha önce Kuzey petroleri imtiyazının Sovyetler'e verilmesini talep etmişti. Kamuoyunda şu düşünce oluşuyordu: Eğer Tudeh petrolün millileştirilmesini sadece Güney petroleri ile sınırlıyorsa, bunun nedeni, Kuzeydekilerini koruyup imtiyazını Sovyetler'e vermek istemesidir. Ayrıca Tudeh şöyle diyordu: Petrolün millileştirilmesi sorunu, siyasi iktidarın değişmesi sorunundan ayrılamaz. İran halkları, ancak kendi kaderini ellerine aldıklarında haklarına kavuşurlar. Örneğin Tudeh'in legal organı olan "Bısuvi Ayende"nin (Geleceğe Doğru) 6 Haziran 1950 tarihli sayısı şöyle yazıyor: "Diğer birçok sorun gibi petrol sorununun çözümü de, temel değişikliğe bağlıdır. Bu temel değişiklik ise halkın kaderini eline almasıdır."

Tudeh, petrolün millileştirilmesi sorununu bu biçimde ortaya koyuyordu.. Söz konusu sloganın halk tarafından benimsenmesinden sonra da Tudeh, Güney petrolerinin millileştirilmesi konusunda ısrar etti. Örneğin bu partinin yöneticileri şu düşüncüyü taşıyorlardı: İran'ın tüm petrolerinin millileştirilmesi sloganı, halkta kafa karışıklığına neden olur. Çünkü Huzistan

petrollerinin millileştirilmesi gündemdedir. İran'ın tüm petrolerinden bahsetmek, Huzistan üzerine yoğunlaşan halkın dikkatini dağıtır.

Şu tarihi bir gerçek: Petrolün millileştirilmesi sorununda, petrolün millileştirilmesi için verilen ve gün geçtikçe gelişen mücadele sürecinde Tudeh, her ne kadar birkaç kez sloganını değiştirip, adım adım millileştirme sloganını benimsediyse de, defalarca da bu slogana karşı çıktı, muhalefetini belirtti. Tudeh, Milli Cephe'yi, Amerikan emperyalizmine bağlı olan İran burjuvazisinin temsilcisi olarak değerlendiren görüşünü hep korudu. Bu nedenle pratikte sonuna kadar ve hatta 19 Ağustos Darbesi günü bile, Musaddık'ı tam olarak desteklemedi. (*)

Böylece, bir yandan İngiliz emperyalizmi ve onun iktidar organlarında güçlü nüfuza sahip olan uşakları petrolün millileştirilmesine karşı durdular, diğer yandan Tudeh, yanlış yorum ve değerlendirmelerinden dolayı, bir başka amaçla, millileştirme talebine karşı gelmeyi sürdürdü. Her ne kadar bu iki kesimin, millileştirmeye karşı çıkmaları değişik nedenlerden kaynaklanıyorduyse da, o dönemdeki İran siyasi sahnesinde, sanki birleşik ve aynı amaçları paylaşan örgütlermiş gibi görünüyorlardı.

Bundan dolayıdır ki, İran gericiliği ve bir noktaya kadar Milli Cephe ve taraftarları, ünlü "Tudehi -Nefti" sloganını atıyorlardı. Bu sloganla, İngiliz Petrol Şirketi ve Tudeh'in, İran halklarının çıkarlarına (ki petrolün millileştirilmesi bunların başında geliyordu) karşı birlikte

(*) Tudeh Partisi, Milli Cephe'yi "halkı aldatanlar takımı" olarak değerlendiriyor ve onlar hakkında şunları yazıyordu: "Halkı aldatanlar emperyalizmin son silahıdır ve Musaddık ise onların temsilcisidir." (Bısuvi Ayende gazetesi, sayı 121.) Aynı gazetenin bir başka sayısında ise şöyle yazılmış: "Milli(yetçilik); düşmanın, halkı aldatanların, hırsız ve talancıların, satılmışların, emperyalizmin uşağı cahillerin plan kurup, halkın aklını karıştırdıkları, provokasyonlar düzenleyip, özgürlük savaşçılarına karşı mücadele ettikleri ve onları hor gördükleri bir mevzidir. Milli(yetçi), anti-emperyalisttir, ama emperyalizmin bayrağı onun elindedir, yabancıya karşıdır ama, ondan emir alır. Milli(yetçi)nin aklı kıt, mantığı zayıf ve görüş açısı dardır; mutfağında duman tüter, yatağı rahattır, yastığının altında çok para vardır, köşkü yüksektir. Milli(yetçi)nin özellikleri bunlardır." (Bısuvi Ayende sayı 137) Yine aynı gazetede yer alan "Milli cephe mi? Yoksa emperyalizmin rezil uşağı mı?" başlıklı yazıda ise şöyle deniyor: "Emperyalizm İran'da alçakça girişimlere başladı, cahil uşaklarını biraraya getirdi ve adını da 'Milli Cephe' koydu... Bu 'Milli Cephe'nin üyeleri arasında tam bir uyum yoktur ve hepsini bir kefeye koymak mümkün değildir. Ama bir bütün olarak, bu sözde Milli Cephe'nin emperyalist politikanın yürütücüsü olduğundan kuşku yoktur." (Bısuvi Ayende, sayı 174.) (Y)

hareket ettikilerini göstermeyi amaçlamışlardı.

Petrolün millileştirilmesi istemi, gerçekten halkın temel sloganı haline gelmesinden ve millileştirme hareketinin günden güne gelişme göstermesinden sonra, İngiliz emperyalizmi tüm umudunu Başbakan Rezim Ara'ya bağladı. İngilizler Rezim Ara'nın ne pahasına olursa olsun ya zor kullanarak ya da taktik uygulayarak bu güçlü hareketi önleyeceğine inanıyorlardı.

7 Mart 1951 tarihinde Rezim Ara öldürüldü. Daha sonra açığa çıktı ki, Rezim Ara'nın öldürülmesinden memnun olan en azından iki siyasi gücün, bu olayda parmağı vardı. Bunlardan birisi Rezim Ara'ya olan düşmanlıklarını gizlemeyen Ayetullah Kaşani'nin yönetimindeki dinci kesimdi. Öteki ise Rezim Ara'nın ölmesini isteyen Heme Rıza Şahdı. Çünkü Rezim Ara, yavaş yavaş orduda ve genel olarak ülkede nüfuzunu artırıyor, Şah'a ve Şahlığa karşı bir tehlike haline geliyordu.

Rezim Ara'nın öldürülmesini takiben 12 Mart'ta, İngilizlerin sadık adamlarından Hüseyini Ela Başbakan oldu. Ama Ela'nın ne nüfuzu, ne de o dönemin şartlarında, İran halklarının petrolün millileştirilmesi doğrultusunda verdikleri mücadeleyi önleyecek gücü vardı. Rezim Ara'nın ortadan kalkmasıyla birlikte, petrolün millileştirilmesinin yolu açıldı. Milli Cephe özellikle de Musaddık, bu şartlardan çok iyi yararlandı.

Böylece ülke içinde petrolün millileştirilmesi mücadelesi güçlendi. Üyelerinin çoğunluğu halk düşmanı olan Meclis'te, öyle bir ortam oluştu ki, halk yığınlarının baskısıyla, 15 Mart'ta "Petrolün Millileştirilmesi Kanunu" kabul edildi. O dönemde çoğunluğunu en gerici kişilerin oluşturduğu Senato da 20 Mart günü bu kanunu kabul etti. Ve böylece İran'da tüm petrol sanayisi millileştirildi.

Gerçekten 20 Mart, yani 1329 (1950) yılının son günü,^(*) İran halklarının mücadelesinde tarihi günlerden biridir. Eğer o dönemde tüm dünyada İngiliz emperyalizmi ve petrol şirket-

lerine karşı yürütülen mücadelenin güçlüklerini de gözönüne alırsak, bu güne özel bir değer vermemiz gerekir. Petrolün millileştirilmesi sadece İran halkları için değil, aynı zamanda tüm ezilen halklar için bir başarıydı. Birçok ülkenin dersler çıkardığı bir örnekti. Daha sonraları bazı halklar mücadelelerinde, Musaddık'ın önderliğindeki İran halklarının bu mücadelesini gözönünde bulundurdular.

Ama Petrolü Millileştirme Kanunu'nun kabul edilmesi başka şey, bu kanunun pratikte uygulanması bir başka şeydi. Besbelli ki, İngilizlerin İran politikası yürütücülerinden biri olan Başbakan Ela, bu kanunu hayata geçirecek, uygulayacak birisi değildi. Kanunun kabul edilmesinden sonra, millileştirme hareketi geçmişe nazaran daha da güçlendi. Sonuçta öyle bir durum oluştu ki, millileştirme doğrultusunda yürütülen hareketin başını çekenler, en başta da Milli Cephe ve Musaddık, siyasi iktidarı ele aldılar. Bu ortamın ve halk yığınlarının desteği sonucunda, 28 Mart 1951 tarihinde Musaddık Başbakanlığa atandı.

Kuşkusuz Musaddık hükümetinin işbaşına gelmesi, İran'ın siyasi yaşamında bir dönüm noktasıydı. Çünkü bu hükümetin geçmişteki tüm hükümetlerden temel farklılıkları vardı. Halkın desteğini kazanan, petrolün millileştirilmesi gibi çok önemli bir sorunu çözmek için işbaşına gelen ve ulusal politika yürüten bir hükümetti.

Musaddık Hükümeti'nin programı, İran'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirme, petrol şirketi ve İngiliz emperyalizmi'nin hakimiyetinden kurtarma programıydı. Bu nedenle bir yandan halk yığınları Musaddık Hükümetinin birçok köklü reformları gerçekleştirmesini bekliyordu. Öte yandan gericiler, İngiliz emperyalizmi ve onun ülkedeki işbirlikçileri, Musaddık'ın programını başarıyla uygulamasını engelleme konusunda anlaşmışlardı.

Musaddık, İran'ı İngiliz Petrol Şirketinin hakimiyetinden kurtarma politikasını hayata ge-

(*) İran ve diğer bazı ülkelerde kullanılan takvime göre, Miladi takvimin 20 Mart günü, yılın son günüdür. 21 Mart yani Newroz günü yeni yılın başlangıcıdır.(C. Rénas)

çirme konusunda çok kararlıydı. Bu nedenle millileştirme yolunda ilk önemli adımı, 20 Haziran 1951 tarihinde, İngiliz Petrol Şirketi'nin çalışmalarını sınırlayarak attı. Bu adım, İngiliz emperyalizmi ve Petrol Şirketi'nin, Millileştirme Kanunu'nun uygulanmasını önlemek amacıyla, tüm güçlerini seferber etmelerine neden oldu. İngilizlerin hedefi, Petrol Şirketi ve İngiliz emperyalizminin çıkarlarını koruyacak bir biçimde Dr. Musaddık'la anlaşmaktı. Bu arada Amerika ise, İngiliz Petrol Şirketi'ne ortak olmak ve petrol gelirlerinden en büyük payı almak için tüm gücüyle çabalıyordu.

Millileştirme Kanunu kolay bir biçimde uygulanamıyordu. Devlet aygıtı içindeki uşaklarını seferber eden, dışarda ise İran petrolü'nün satışını engelleyen İngilizlerin karşı koymaları, yine Tudeh'in muhalefeti, Şah ve ordunun karşı çıkmaları, Musaddık Hükümeti için olumsuz bir durum yaratmıştı. Musaddık'ın iktidara geldiği günden itibaren, halk yığınları ile İngiliz emperyalizminin başını çektiği ve halkın taleplerine karşı olan güçler arasında zorlu bir mücadele başladı. İran'ın içişlerine doğrudan karışmaya alışmış olan İngiliz diplomatlar, petrolün millileştirilmesinden sonra devlet aygıtındaki adamlarını harekete geçirmek amacıyla, çabalarını artırdılar.

Yavaş yavaş açığa çıktı ki, İngiltere ve Petrol Şirketi yöneticileri, uşaklarını ve taraftarlarını Musaddık Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için İran'ın birçok yerinde bulunan İngiltere Konsolosluklarını kullanıyorlar. Bu durumda Musaddık, 17 Ocak 1952 tarihinde, İran'daki İngiliz Konsolosluklarını kapattı ve onların ülkenin içişlerine karışmalarına son verdi. Kuşkusuz Musaddık'ın bu yaptığı, Petrolü Millileştirme Kanunu'nda ve İngiliz Petrol Şirketi'nin faaliyetlerinin sınırlandırılmasında olduğu gibi, İngiliz emperyalizminin, Musaddık Hükümeti'ne daha fazla öfke duymasına neden oldu. Böylece çatışma günden güne sertleşiyordu. Musaddık, sadece İngiltere ve ona bağlı olan güçleri değil, aynı zamanda birçok önemli gücü karşısına aldığı bilincindeydi. Bu güçlerden biri, Şahlık Sarayı ve orduyu elinde bulundurduğu için güçlü olarak kabul edilen Heme Rıza

Şah'ın kendisiydi.

Musaddık ile Şah arasındaki başlıca uyuşmazlık, Savaş Bakanı'nı kimin tayin edeceği ve bu bakanlığın kime bağlı olacağı konusundaydı. Geçmişte bu bakan ve Genel Kurmay Başkanı Şah tarafından atanıyorlar ve Başbakan'ın direktiflerini yerine getirmiyorlardı. Neticede Musaddık, orduyu Şah'ın kontrolünden çıkarılmadıkça programını hayata geçirmede, özellikle de Petrolün Millileştirilmesi Kanunu'nu uygulamada başarılı olamayacağını bilincine vardı. Besbelli ki, uyuşmazlığın temelinde anayasanın yorumu yatıyordu. Musaddık'ın düşüncesine göre, Şah hükümdarlık değil, padişahlık yapmalıydı. Bu nedenle de Savaş Bakanlığı da Başbakanlığa bağlı olmalıydı.

Hastalığını bahane ederek 1952 Temmuz'unda yapılan 17. Meclis'in açılış toplantısına katılmayan Musaddık, Şah'a yazdığı bir mektupta, milletvekillerinin % 80'nin halk tarafından seçildiklerini, % 20'sinin ise haksız bir biçimde Meclis'e girdiklerini ve halkı temsil etmediklerini dile getirdi.

Daha başlangıçta 40 kişilik bir milletvekili grubu, Musaddık'ın Başbakanlığı'na muhalefet ettiler. Meclis işleyiş hükümlerine göre Musaddık, 7 Temmuz 1952 tarihinde istifa etti. Ama Şah çaresiz; ülkede güçlü bir nüfuzla sahip olan ve halkın günden güne güçlenen desteğini kazanan Musaddık'ı, yeniden Başbakanlığa atadı.

17 Temmuz'da Musaddık, yeni kabine üyelerinin isimlerini Şah'a sunduğunda, Şah, Savaş Bakanı hariç hepsini kabul etti. Bunun üzerine Musaddık tekrar istifa etti ve bu şartlarda Başbakanlığı üstlenmeye hazır olmadığını bildirdi.

Musaddık'ın istifası halkın arasında bir top gibi patladı. Halk yığınları bu istifayı hiçbir biçimde kabul etmediler. Ama Şah, İngiltere ve hatta Musaddık'ın uzlaşmaz politikasından usanan Amerika, Musaddık'ın uzaklaştırılması konusunda anlaşılabilir. 19 Temmuz'da Şah, 40 milletvekili tarafından önerilen Ahmet Gevam'ı Başbakanlığa atadı. İran halkları bu atamayla, tüm başarıları, özellikle petrolü millileştirme başarısını ortadan kaldırmak amacıyla, büyük

bir planın hazırlandığı anladı. Tahran halkı, 21 Temmuz günü bir bütün olarak ayaklandı. Halk yığınlarının büyük oranda kendiliğinden olan bu tepkisi öylesine güçlü ve ani oldu ki sadece iktidarı değil, aynı zamanda Milli Cephe ve Tudeh gibi muhalefet güçlerini de hazırlıksız yakaladı. Ama halk yığınlarının bu denli geniş ve güçlü hareketine hiçbir siyasi güç karşı koyamazdı. Ne Gevam'ın tehditleri, ne yabancı güçlerin Gevam'a destekleri ne de ülke gericiliğinin çabaları, halk hareketini engellemedi. 21 Temmuz hareketi İran halklarının, özgürlüğü koruma ve ülkenin bağımsızlığını sağlama yolunda, her türlü fedakarlığa hazır olduğunu gösterdi.

21 Temmuz Hareketi başarıya ulaştı ve başka bir yol olmadığı için Gevam istifa etti. Şah'ın ise Musaddık'ı tekrardan Başbakanlığa atamadan başka yapabileceği birşey yoktu. Gerçekten de 21 Temmuz Hareketi, İran ulusal-demokratik hareketinin büyük bir başarısıydı; halkın gücünü, ve eğer bu güç yerinde ve zamanında harekete geçirilirse hiçbir iktidarın bu gücün karşısında duramayacağını açığa çıkarttı. Tahran'da hareket öylesine boyutlandı ki halk yığınları, Rıza Şah ve Heme Rıza Şah'ın heykellerini aşağı indirdiler ve parçaladılar. 21 Temmuz Hareketi iktidar için, eğer Gevam bir ana önce istifa etmezse, hareketin büyük bir devrime dönüşüp halk yığınlarının iktidarı kendi ellerine alma tehlikesini yarattı.

21 Temmuz Hareketiyle ulusal güçler başarı kazandılar, gericilik yenildi ve Musaddık Hükümetinin, programını hayata geçirmesinin özellikle de petrolü millileştiren kanunu uygulamasının yolu açıldı. Ama ne yazık ki Musaddık, bu başarıdan gereği gibi yararlanamadı, gericiliğin ve emperyalizmin uşaklarının başını ezmede ikircimliğe düştü. 21 Temmuz 1952 hareketi başarıya ulaştı. Ama emperyalizm, özellikle Amerikan emperyalizmi ve İran gericiliği, Şah'ın başkanlığı altında sessiz ve pasif kalmadılar. Musaddık'ın milli hükümetine her ta-

raftan baskı yapmaya başladılar. Ne yazık ki birçok kez gericiliğin ve emperyalizmin baskıları, Tudeh'in muhalefetiyle uygunluk gösteriyordu. Bunun dışında Amerika ve İngiltere, İran'a ekonomik ambargo uygulamaya başladılar. İngiliz Petrol Şirketi'nin hakimiyetine son verilmesinden sonra, dışarıya petrol gitmiyordu ve petrol geliri diye bir gelir kaynağı da kalmamıştı. Ekonomik durum bozulmuştu ve Musaddık'ın bu olumsuz ekonomik durumu düzeltmesi gerekiyordu. Ama Musaddık'ın daha başlangıçta ülke ekonomisinde petrolün rolü konusundaki düşünceleri değişti.

Musaddık, 1951 Aralık ayında Meclis'te yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: "Biz 40 yılda petrol-den ne elde ettik? Bu zaman zarfındaki petrol gelirimiz 110 milyon İngiliz Sterliniydi. Bunun büyük bölümü ise, geliri sağlayan kişilerin emriyle (yani İngilizlerin C. Rénas), silah alımına harcanmıştır. Biz sanki Afganistan ve öteki devletler gibi petrolümüzün olmadığını kabul ederek giderlerimizi azaltmalı, gelirimizi artırmalıyız. Esaret zincirini boynumuzdan atmamız için halk tahammül göstermelidir."^(*)

Ve böylece yavaş yavaş "Petrolsüz ekonomi" sloganı ortaya çıktı. Gerçekten de Musaddık döneminde ülkenin ekonomik durumu daha da kötü olmadı. Hepsinden önemlisi, her ne kadar o dönemde İran'ın petrol ihraç etme olanağı yok idiye de, ülke tarihinde ilk defa ihracat ve ithalat arasında bir denge oluştu. Böylece açığa çıktı ki bir ülke petrol geliri olmadan da yaşabilir, hatta eğer iyi bir ulusal program yapılırsa, ülkenin ekonomik işleri daha düzenli bir biçimde yürütülebilir.

İran halklarının mücadelesi geliştiği oranda, halk düşmanları da bu mücadeleyi önleme çabalarını arttırıyorlardı. Bu güçlerin başta gelen hedefi, Musaddık Hükümetini zayıflatmak ve yıkmaktı. Bu nedenle fırsat bulduklarında darbelerini indiriyorlardı. Musaddık'ın yardımcısı, akrabası ve Tahran Emniyet Müdürü olan Efşar Tusi'nin, 1952 Nisanı'nda kaçırılıp öldürül-

(*) Bahteri Emroz 11 Aralık 1951 (Y)

mesi, halk düşmanlarının Musaddık iktidarına karşı duydukları kin ve öfkeyi gösteriyordu. Ama bu darbeler, Musaddık Hükümetinin zayıflaması bir yana, aksine güçlenmesine neden oluyordu. Bundan dolayıdır ki, Musaddık'ın düşmanları darbe yapmayı düşünmeye başladılar. 1 Mart 1952 tarihinde Tahran'da Ayetullah Behbehani ve bir noktaya kadar da Ayetullah Kaşani'nin destekledikleri bir miting yapıldı. Mitingde Şah'ın, Musaddık'ın politikasını protesto etmek amacıyla İran'ı terk etmek istediği açıklandı. Mitinge katılanlar Şah'ın gitmemesini talep ediyorlardı. Mitinge katılanların sayısı azdı. Aralarında bir grup ordu mensubu olan kişiler ve toplumda kötü isim yapmış Şaban Bemohi gibi lümpenler ve Meleke İhtizadi gibi kötü ün sahibi kişilerin bulunduğu insanlar, "Şah gitmemelidir", "Şah kalmalıdır" sloganını atıyorlardı. O dönemde Tahran'da Şahlık karşıtı daha büyük miting ve toplantılar yapılıyordu. Bu eylemlerin bazı özellikleri vardı. Bunlardan birincisi, sloganların birbirinden ayrı olmasıydı. O dönemde başta gelen güç olarak kabul edilen Tudeh yanlılarının sloganı "Halk olarak uyandık, Şah'ı istemiyoruz, Şah gitmelidir" biçimindeydi. Hem Musaddık'ın ve hem de Dr.Muzaffer Bekayi'nin başkanlığındaki Emekçiler Partisi'nin taraftarı olanların sloganı "Hem Şah, hem Musaddık" idi. Milli Cephe taraftarları ve Halil Melik'in taraftarlarının sloganı ise, "Canımızdan vazgeçtik, kanımızla yazdık: Ya Musaddık ya ölüm"dü. Ayrıca o dönemde Şahlık sarayına, Eşref Pehlevi'ye ve halkın em-

peryalizm ve gericiliğin çoban köpeği olarak değerlendirdiği askeri yönetime karşı da sloganlar atılıyordu.

Bir diğer özellik ise, yerel mitinglerin yapılmasıydı. Tudeh üyesi ve sempatanları, sinema önleri ve gidiş-gelişlerin yoğun olduğu sokaklarda mitingler yapıyorlardı. Bir anda birkaç Tudeh yanlısı biraraya geliyor, birisi diğerinin omuzlarına çıkıp, slogan atıyor ve ajite çekiyordu. Grup, polis ve askeri yönetimin diğer görevlileri geldiğinde dağılıyor ve bir başka yerde aynı şeyleri yapıyordu. Böylece günde birkaç yerde miting yapılıyordu. Genel olarak bu tür eylemler başarılı oluyordu.^(*)

1 Mart Olayları çok açık bir biçimde, kopartılan şamatanın Şah ve emperyalistler tarafından tezgahlandığını ortaya koydu. Musaddık, Şah'ın ve sarayın, devlet işlerine karışmalarına rıza göstermiyordu ve bu güçlerin devletin işlerine müdahale etmelerine karşı olduğunu açıklamıştı. Şah, Musaddık'a bir müddet için yurt dışına gitmek istediğini ve hiçbir kimsenin bu geziden haberdar olmamasını söylemişti. Gerçekten de Şah, Musaddık'ın öfkesi karşısında geri adım atmıştı. Ama bu plandan amaç, Şah'ın gezi haberini yaymak, halkı Musaddık'a saldırtarak, onun hükümetini veya kendisini ortadan kaldırmaktı.

Yürüyüşçüler Musaddık'ın evine ulaştıklarında, Musaddık komşu eve kaçmayı ve ordan da Ordu Karargahı'na gidip kurtulmayı başardı. Böylece 1 Mart Planı başarıya ulaşmadı, Musaddık'ın büyük bir başarı elde etmesi ve Şah'ın nüfuzunun aşağıya düşmesiyle sonuçlandı.

(*) Örneğin bu tür mitinglerde konuşanların ya iki renkli paltoları, ya da birkaç ceketi vardı. Konuşmacı konuşmasını bitirip arkadaşının omuzundan aşağı indikten sonra, ya paltosunu ters çevirerek, ya da ceketini değiştirerek halkın arasına karışıyordu. Polis veya öteki görevliler olay yerine geldiklerinde konuşmacıyı tesbit edemiyorlardı.

Bir seferinde "Şah gitmelidir" diye slogan atan birisi tanındı ve yakalandı. Polisler bir yandan dövüyor, bir yandan da "Şah gitmemelidir" diye slogan atmasını istiyorlardı. Yakalanan kişi yüksek bir sesle "Şah gitmemelidir" diye bağırmağa başladı. Bir yandan bağırıyor bir yandan da adım adım geriye doğru çekiliyordu. Polisler adamın aynı sloganı defalarca tekrarladığını görünce yanlışlıkla yakaladıklarını zannedip, adamı serbest bıraktılar. O ise bir yandan bağırıyor bir yandan da polislerden uzaklaşıyordu. Güvenilir bir yere ulaştığında "Şah gitmemeli ki cezalandırılısın" diye slogan atmaya başladı. Polisler tekrar adamın peşine düştüler ama yakalayamadılar. (Y)

Olaylar ve Görüşler

Musaddık'a ülkeyi Şah'ın elinden kurtarma imkanı doğdu. Ama daha sonra açığa çıktığı gibi Musaddık'ın çevresinde olan bazı kişiler ve Milli Cephe'nin nüfuz sahibi bazı üyeleri, buna razı değillerdi.

Başbakan ve Şah arasındaki uyumsuzluğu çözmek amacıyla, 8 milletvekilinden oluşan bir komisyon oluşturuldu. Her ne kadar Dr. Bakayi gibi saray ve Şah ile iyi ilişkiler içinde olan birisi de komisyon içinde yer alıyorduydu da komisyon, Anayasa'daki uyumsuzluk noktaları üzerine bir rapor hazırladı. Eğer bu rapor kabul edilseydi, Musaddık amacına ulaşmış, "Şah hükümlerlik değil padişahlık yapmalıdır" diye formüle ettiği istemi gerçekleşmiş olacaktı.

1 Mart olaylarından sonra halk güçleri, özellikle de Milli Cephe ve Tudeh arasında bir yakınlaşma oldu. Ama henüz daha Tudeh'in Musaddık'a karşı politikasında tam bir değişiklik oluşmamıştı. 1 Mart darbesinin yenilgiye uğramasından 1 gün sonra, yani 2 Mart 1953 tarihinde "Merdum" gazetesi şöyle yazıyordu: "Musaddık Hükümeti ve Rıza Han'ın oğlunun sarayı birbirinden kötüdür. Onların çelişkisi, emperyalistlerin kazançları çerçevesindedir".

1 Mart 1953 darbe planı başarısızlığa uğradı. Ama bu olayda Musaddık ve taraftarlarının tek başına kaldıkları açığa çıktı. Çünkü bu sefer Ayetullah Kaşani 21 Temmuz'da yaptığının aksine, Şah'ı destekledi ve Şah'ın yurtdışına gitmesine karşı olduğunu belirtti.

1 Mart Planı, 19 Ağustos 1953 yılında başarıyla uygulanan planın ilk adımı oldu. 1 Mart Planı Amerika'nın Musaddık'tan umudunu kestiğini, bundan böyle onu desteklemeyeceği gibi, Musaddık'a karşı hazırlanan planların yöneticiliğini üstlendiğini açığa çıkardı. 21 Temmuz 1952'den sonra bile Amerika'nın politikası, her hangi bir biçimde Musaddık'la uzlaşma biçimiydi. Amerikan'ın bu tavrının iki nedeni vardı: 1- Amerika, İran halkının büyük bir bölümünün Musaddık'ı desteklediğini biliyordu. 2- Amerika yöneticileri için tehlike, ulusal ve ta-

rafsız bir güç olarak görülen Musaddık'ın desteklenmemesi halinde, İran'da komünizmin başarı göstermesiydi. Amerikalıların düşüncesine göre Musaddık, İran'da komünistlerin gelişmesini engeleyecek güçtü. 21 Temmuz 1952'den sonra Musaddık'ın İngiliz emperyalizmine ve Amerikan siyasetine karşı politikası sertleşti. Musaddık birçok kereler Amerika'dan maddi yardım istedi. Amerika ise yardımlarını, petrol sorununu İngiltere ve Amerika'nın istedikleri biçimde çözülmesi şartına bağlamıştı. Amerika, Musaddık'ı İngiliz çıkarlarına karşı olduğu noktaya kadar destekliyordu. Musaddık'ın politikasının, İran'da ve hatta tüm Ortadoğu'da emperyalizmin genel çıkarlarını tehlikeye soktuğunu anlayınca, Amerika Musaddık'a karşı tavrı aldı. Amerika'nın Musaddık'a düşmanlık yapmasının bir diğer nedeni ise 21 Temmuzdan sonra, İran petrolünün paylaşılması konusunda İngiltere ile gizlice anlaşmasıydı. Böylece Musaddık, Amerikan emperyalizmine karşı tavrını değiştirmek zorunda kaldı. Amerika 1 Mart Planı'nın hazırlıklarına katıldı. 1 Mart Planı başarıyla uygulanan 19 Ağustos darbesi için genel bir pro-vaydı.

İran'da mücadele geliştiği, halk birlik olduğu oranda, gericilik ve emperyalizm de o oranda harekete karşı sert tepki gösteriyor, hareketi engellemek için tüm gücünü ortaya seriyordu. 1953 Mayısında Tahran'da halk düşmanı güçlerin ortak cephesi oluştu. Bu cephe, Musaddık'a karşı olan ve Şah yanlısı gerici Ayetullahlar ile Şah'ın emri altındaki ordu mensupları yer almış; bunlar Musaddık Hükümetine ve ulusal-demokratik hareketin gelişmesine karşı düşmanlığını aktif bir biçimde gösteriyordu. Halk düşmanı cephe, 1 Mart hareketine katılan ve toplumda adı kötüye çıkmış Şaban Bemohi gibi çete reisleri, Meleke İhtizadi vb. kişiler de bulunuyordu. Bunlar tüm lümpen ve döküntü takımını etrafına toplamışlardı. Böylece saray(*) ve Şah'ın başkanlığında, Aye-

(*) "Saray"dan kastımız, herşeyden önce Heme Rıza Şah'ın bacası Eşref Pehlevi ve annesi Melike'dir. (Y)

tullahlardan, ordu mensupları ve lümpenlerden bir cephe oluştu. Dışarda ise; Amerikan emperyalizminin Musaddık'a karşı tavır değiştirmesinden sonra, Amerika ve İngiltere aralarında ki çelişkileri geri plana itip, Mussadık Hükümetinin devrilmesi konusunda anlaşılabilir. Artık bu kez Musaddık karşıtlığının önderliği açıkça Amerika'nın, daha doğrusu CIA'nın eline geçti. Dışarda İngiltere ve Amerika birlik yaptılar, içerde ise halk düşmanı cephe oluştu. Bu iki cephe arasındaki bağlantı halkası ise Amerika Elçiliği idi. CIA o dönemde K. Rosvelt adındaki ajanını Tahran'a gönderdi. Rosvelt, Musaddık Hükümetinin yıkılması görevini üstlendi ve faaliyetlerine başladı. Emperyalizm ve gericilik, Musaddık Hükümetinin devrilmesi için tam bir birlik oluşturmuşlardı. Buna karşılık halk cephesi güçlü ve birlik halinde değildi. Her ne kadar 1 Mart olaylarından sonra Tudeh ve Milli Cephe arasında bir yakınlaşma olduysa da, gene de Tudeh, Milli Cephe'yi emperyalizmin bir kesiminin (yani Amerikan emperyalizminin) temsilcisi olarak görüyor, Musaddık ile İngiltere arasındaki mücadeleyi, iki emperyalist devlet arasındaki çatışma olarak değerlendiriyordu. Öte yandan Musaddık'ın çevresinde bulunan bazılarının tüm çabası, Musaddık'ın Tudeh'le yakınlaşmasını engellemekti. Bunlar Musaddık'ı "Tudeh'le yakınlaşma, İran'da komünizmin başarısına neden olur" diye korkutuyorlardı. Çelişkiler, ortak bir politikanın olmayışı, yine Milli Cephe ve Tudeh arasındaki pratik çalışmalarda birliğin bulunmaması somut gerçeklerdi. Bu durum sonucunda Tudeh ve Milli Cephe yanlısı olan ve bir birlik halinde onlarla birlikte hareket edecek olan birçok orta sınıf ve tabaka, başsız kaldılar. Sözkonusu sınıf ve tabakalar, bu her iki güçten hangisini destekleyeceklerini bilmiyorlardı.

Kısaca halk düşmanı kesim birlik halindeydi. Buna karşılık halk cephesinde birlik yoktu ve bu, o dönemdeki yurtsever hareketin en zayıf noktasıydı. 1953 bahar ve yazında, emperyalizm ve gericiliğin, ilk fırsatta Musaddık Hükümetini devirip yerine halk düşmanı bir iktidar kura-

cağı çok açık bir şeydi.

Dr. Musaddık, Şah'ın nüfuzunu azaltmak amacıyla diğer bazı adımlar attı. Başta 1953 Haziranında, önceden halktan zorla alınan Şah'a ait mülkleri geri aldı. Şah, bu mülklerin gelirlerini Musaddık Hükümetine darbe vurmak için harcıyordu. Böylece halk düşmanı güçler önemli bir gelir kaynağından mahrum oldular.

Musaddık'ın önündeki engellerden biri de Meclisti. Meclis komploların hazırlandığı bir üsse dönüşmüştü. Genel Kurmay Başkanı Zahidi, Dr Bakayi vb. komplocu birçok kişi, kendilerini tehlikede gösterip Mecliste boş oturuyor, böylece tutuklanma ve hapse atılmaktan korunuyorlardı. (?)

Emperyalizm ve gericilik mümkün olduğu oranda, Musaddık Hükümetini yasal yollardan yıkmayı istiyorlardı. Yani Meclis'in, Musaddık'a güvenoyu vermemesinin şartlarını oluşturmak istiyorlardı. Bundan dolayı Musaddık, Haziran ayının başlarında, Meclisin dağılması görüşüne benimsedi ve bunun için referandum yapılmasına karar verildi.

27 Temmuz günü Musaddık radyodan yayınladığı mesajında şöyle dedi: "İçinde bulunduğu durumdan dolayı, 17. Meclis'in İran halklarının mücadelesinin başarıya ulaştıracağı umulmamalı. Hükümet başka çaresi olmadığı için siz yurtsever halktan, Meclis'in kalıp kalmaması konusundaki fikrinizi açıklamanızı istiyor." 2 Ağustos'da Tahran'da, 9 Ağustos'da ise öteki şehirlerde referandum yapıldı. Tahran'da 161 bin kişi, öteki yerlerde 1 milyon 740 bin kişi Meclis'in dağılması için oy verdi. Meclis'in kalmasını isteyen oylar azdı. Ama Musaddık'ın talebini destekleyen oylar da beklediği kadar çok değildi. Çünkü Milli Cephe'den ayrılan bazı kişiler referanduma karşı çıktılar. Bunun dışında bazı devlet organları özellikle ordu, Ayetullahlar gibi öteki gericiler referanduma karşıydılar. Tüm bunlara rağmen referandum, Musaddık'ın yurtsever politikası için büyük bir başarıydı.

(Devam edecek)

KÜRTÇE OKUMA-YAZMA YAYGINLAŞIRKEN KARŞILAŞILAN BAZI SORUNLAR

Munzur Çem

Kürdistan'lı ellerinde tutan sömürgeci devletlerin izledikleri politikalar, yaşamın öteki alanlarında olduğu gibi, dil ve kültürümüzün yeterince gelişmesine de olanak tanımadı. Ülkemizin tüm parçalarında eğitimin, halkımızı anadili dışında Türkçe, Farsça, Arapça gibi yabancı dillerde yapılması, ulusal kurumlarımızın oluşturmanın önüne çıkarılan engeller ve öteki alanlardaki yasakçı politikalar yüzünden, Kürt dili özellikle de 20. yüzyılda yapabileceği atılımı yapmaktan yoksun kaldı.

Ancak son bir kaç yıldır, Türkiye'de bu alanda belli bir gelişme göze çarpıyor. Türk hükümeti, gerek Kürt halkının yükselen mücadelesi ve gerekse uluslararası planda uğradığı baskılar karşısında, Kürt dilinde okuma-yazma da hız kazanıyor, günden güne yaygınlaşıyor.

Diğer taraftan bu gelişme, doğal olarak bazı güçlükleri de beraberinde getiriyor. Özellikle de alfabe ve gramer açısından bazı zorluklarımızın bulunduğu bir gerçektir. Her şeyden önce Kürtler

bugün, ülkelerinin parçalanmışlığına bağlı olarak kendi iradelerinin dışında üç ayrı alfabeye yazmak zorundalar. Türkiye'de Latin, İran, Irak ve Suriye'de Arap, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde ise Kiril alfabesi geçerli. Gramatik olarak da Kürt dilinin önünde yerine oturtulması gereken sorunlar var. Bunun yanı sıra yine Latin alfabesiyle yazanlar arasında da "l" ve "li" harflerinin kullanılması konusunda görüş birliği sağlanabilmiş değil. Kimileri bu harflere denk düşen sesleri Türkçe alfabedeki gibi "l" ve "li" harfleriyle, kimileri ise "ii" "li" ile ifade etmeye çalışıyorlar. Yeri gelmişken bu ayrılığı bir an önce aşmanın önemi de parmak basmak istiyoruz.

Diğer taraftan yazılı gelişme bakımından, Kürtçe'nin lehçeler eşit durumda da değil. Kuzey Kürdistan'da konuşulan iki lehçeyi; Zazaki ve Dimili ile Kurmançî'yi karşılaştırdığımızda, Kurmançî'nin daha ileri bir noktada olduğunu görürüz. Ancak son dönemlerde Zazaca ile yazma konusunda belli bir hızlanma göze

çarpıyor. Kuşkusuz bu son derece sevindiricidir. Ne var ki bu işi yapan arkadaşlardan kimilerinin alfabe ve gramer konusunda önemli ölçüde güçlükleri var. Kürtçe alfabeyi bilememekten, yaşanan ülkede geçerli alfabenin etkisi ve benzeri nedenlerle, bu alanda çalışması olanlar arasında çeşitli farklar ortaya çıkabiliyor, bazı seslerin ifade edilmesi için olur olmaz ayrı harfler kullanılması yoluna gidiliyor.

Yine, hiç de gerekli olmayacak ölçüde ayrıntılara girmek ve çok tali ses ayrımları için dahai ayrı harfler kullanmak, bu konuda rastlanılan bir diğer yanlışlıktır. Elbet dil bilimi, kelime ve seslerin oluşumu üzerine yapılacak araştırmalar ile akademik çalışmalarda, gerektiği zaman bu tür incelemeler üzerinde durulabilir, durulmalıdır da. Kanımca bunun ötesinde, pratik yaşamda kullanılan dil için böyle bir şey gerekli değil. Aksi durum, dilin ayrıntıya boğulmasına neden olur ve giderek öğrenilmesini, kullanılmasını güçleştirir. Bu nedenledir ki dillerde sadeleşmeye özen göstermek,

genel olarak uyulan bir kuraldır ve bu duruma hemen hemen her dilde rastlanılır. Örneğin, Türkçe'de "e" harfi ile ifade edilen sesi ele alalım: Bu harfle ifade edilen sesin her zaman aynı olmadığı açıktır. "Gel" ve "neden" kelimelerindeki "e" sesi ile "beş" ve "yeni" kelimelerindeki ses arasında fark var. Ama her iki ses için ayrı harfler kullanma yoluna gidilmiyor, tek bir harfle yetiniliyor. Örnekleri çoğaltmak mümkün.

Bu bakımdan, bence Zazaca ile yazmaya başlayan arkadaşlar açısından, halihazırda kullanılan Kürtçe alfabe yeterlidir. Aksi takdirde, bir yandan haklı bir nedeni yokken hem Kürt dilinin iki lehçesi arasında, hem de bizzat zazaca'nın kendi içerisinde ayrılıklara, farklılaşmaya yolaçtığı ki bunun yazı dilini öğrenme yönünden güçlükler neden olacağı açıktır. Elbet aynı durum Kurmanci lehçesi için de geçerlidir.

Ancak şu da var ki Zazaca lehçesiyle yazmada ortaya çıkar bu türden farklılıkların, sırf alfabe yi bilememekten, ya da değişik yorumlara sahip olmaktan ileri geldiği de söylenemez. Bazılarının iyi niyetine karşılık, kimileri de var ki bir takım politik çıkar hesaplarıyla ve bilinçli biçimde bu yola başvuruyor, suni ayrılıkları yaratıyorlar. Amaç Kürtçe'nin iki lehçesini (Kurmanci ve Zazaki'yi) birbirlerinden uzaklaştırmak, hatta giderek onların ayrı diller olduğunu "kanıtlamaktır." Tabii kimileri açısından ayrıca bu, "Zazaları Kürt olmadıklarının" da bir göstergesi oluyor.

1980 öncesinde bir ara ezgin bir Türk ırkçısının yazmaya çağdığı ölçüde Türkü şiirler, destanlar yazan, sonra ise her nedense birden "ilericileşen", ama hapse düşer düşmez de polisle birlikte çalışmayı -ki bu bizzat kendi itirafıdır- kabul eden ve böylece serbest bırakılan, İsveç'e adını atar atmaz bu kez de Zazaları

Kürt değil, ayrı bir ulus olduklarını yazmaya başlayan Ebubekir Pamukçu, böylesi bir ayrılık yaratmak amacıyla bir hayli çaba harcadı. Yine Kürt dilini yasaklayan sömürgeciler eliyle devreye sokulan Dicle-Fırat Yayınları ile benzeri bazı kuruluşların ve Mit'le haşır-neşir olan bazı kişilerin de aynı doğrultuda hayli aktif davrandıkları biliniyor. Açıkçası, Kürt dilini yasaklayan devlet, bir yandan da bu türden kuruluş ve kişiler eliyle Zazaca üzerine tahlillerde bulunma, onun "Kürtçe olmadığını" kanıtlama çabası içerisindeydi.

Bunlar dışında, yine kimi devrimcilik, kimi ise dil ve kültüre hizmet etmek vs. adına ortaya çıkmış olanlar içerisinde de bu alanda çaba gösterenler mevcut. Örneğin, Berhem dergisi bunlardan biridir. Bu derginin Nisan 1992 tarihli birinci sayısında yer alan şu belirleme, kanımca durumu gerçek anlamıyla gözönüne sermeye yetiyor.

"Berhem Yeni Bir Evreye Girerken" başlıklı yazısında M Düzgün, esas olarak Kurmanci lehçesi bakımından kullanılmakta olan Kürt alfabesine dokunmuyor, onu olduğu gibi bırakıyor.

Fakat sıra Zazaki ya da Dimil (Berhem bunlar için Kurmanck sözcüğünü kullanıyor) lehçesine gelince, iş tamamen değişiyor, alfabedeki farklılıklar ortaya çıkıyor. Berhem yazarı bu değişikliği ve gerekçesini şöyle açıklamaya çalışıyor:

"..Sözelimi Kurmanci'de Türkçe'deki ğ sesi yok denecek derecede azdır. Ama bu Kirmancki'de alfabenin diğer harfleri kadar yaygın bir ses. Doğaldır ki bunu karşılayacak bir harfin ya da latin fonetiğinin de var olan x'le dile getirilen bu sesin karşılanması gerekir. Yine Kurmanci'de ü sesine çok az rastlanır; Kirmancki'de ise belirli koşullarda u sesi ü olarak seslendirilir. Yine s sesi belirli koşullarda ş olarak okunur. Biz ü

sesine ilişkin kuralların açıklamasını geleceğe bırakarak, gereken yerde ü sesini kullanmaktan çekinmemek gerektiği düşüncesindeyiz. Bu durumda Kirmancki alfabesi genel olarak şu harflerden oluşmaktadır.

Aa Bb Cc Çç Dd Ee Êê Ff Gg
Xx Xx Hh Iı li Jj
Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss
Şş Tt Uu Üü Vv Ww Yy Zz

Kurmanci'de kullanılan ü sesi ise Kurmanci'de yoktur" (Berhem 1. sayı, s,8)

Bu saptamaya bir kaç yönden değinmekte zorunluluk var;

a- Dikkat edilirse M. Düzgün ğ ve ü seslerinin her iki lehçede de bulunduğu gerçeğini inkar etmiyor. Bunun yerine kurmancki'de, Türkçe'deki ğ sesi için "yok denecek kadar az", ü sesi için ise "az rastlanır" diyor.

Sözkonusu iki harfin, her iki lehçede ne kadar yer kapladığına, hangisinde daha az, hangisinde çok bulunduğu ilişkin istatistiksel bir bilgi yok. Ama Berhem'de bu satırları okuduğum zaman, döne döne binlerce kelimesi ortak olan her iki lehçeyi gözönüne getirip üzerinde düşündüm. Bu konuyla yakından ilgilenen arkadaşlarla da ayrıca tartışmalarım oldu. Ne var ki sonuçta M.Düzgün'ün belirlemesine haklılık kazandıracak bir duruma hiç birimiz rastlayamadık.

Diğer yandan, onun söylediği gibi bile olsa. eğer bir ses her iki lehçede de mevcutsa, bunları bir harfle ifade etmek gerekir. Azlık veya çokluğun bu konuya bir etkisi olmaz. Bunu yapmayıpta, farklı lehçede şu ses daha çok, ya da az türünden bir gerçekten hareket ederek, öteden beri kullanılan ve artık yerleşmiş olan ortak harfleri bir kenara bırakmak, yerine keyfi biçimde harf değişikliği yapma yoluna gitmek, ne iyi niyete sığar, ne de Berhem yazarının ağzından düşürmediği bilimsellige.

b- Kaldı ki Berhem yazarının

Kurmanci. Yani Zazaca veya Dımlı lehçesi için kullandığı Xx harfi, yıllardır bazı çevreler tarafından Kurmanci lehçesi içinde kullanılıyor. Örneğin, Sovyet Kürlelerinden Prof. Qanatê Kurdo, bunu yapanlardan biridir. Yine Suriye'de yaşamakta olan Osman Sebrî'nin de Hawar Dergisi çıktığı zaman bu yönde bir önerisi olmuş. Bu yüzden de Berhem yazarının "yenilik" gibi sunmaya çalıştığı şey, aslında başkaları tarafından daha önce Kurmanci için önerilen veya kullanılan, fakat yaygınlaşma şansı bulunmayan bir uygulamadır. Ve elbet bu durum da, bir kez daha onun Kurmanci ile Zazaca arasında yaratmaya çalıştığı ayrımın ne derece gerçeklikten uzak ve kof bir belirleme olduğunu gösteriyor.

c- Kurmanci'de kullanılan û sesinin Zazaca'da bulunmadığı şeklindeki belirleme için de söylenecek şey aynıdır. M. Düzgün bu konuda da gerçek durumu tersine çeviriyor, var olanı göz göre göre bir kenara bırakıyor, yerine gönlünden geçeni yerleştirmeye çalışıyor. Böyle olunca da, mevcut olan bir harfin sırt olması tabii ki güç olmuyor. Aslında onun "Kurmancki de û yoktur" demesi kullanmayı düşündüğü Türkçe alfabedeki ü harfine yer açmak ve Zazaca ile Kurmanci'yi birbirinden uzaklaştırmak içindir. Yoksa û harfinin varlığı bu lehçede tartışma götürmez. Örneğin, Kurmanci'de bağlaç olarak kullanılan û, Zazaca için de geçerlidir. Dar û ber, velg û ves, cêni û cuwarmêrdi, kemer û kuç. (Bunun yanısıra aynı amaçla be (ve) de kullanılmaktadır.) Yine bu lehçede çoğul, "i" nin yanısıra yerine göre "an", "on" yada "û" ile yapılır. Örnek: Kemerû, darû, bizû, Demenû, Alû, Heyderû Seydû, vs. Üris, ûskıra, ûstine kelimelerinin û ile başladıkları açıktır.

Şu da var ki, Kurmanci'de olduğu gibi Zazaca'da da u ve û harfleriyle ifade edilen sesler bir-

birlerine oldukça yakınlar ve bunların ayırt edilmesi her zaman kolay olmuyor. Bu güçlüğü aşılması ise elbet zamana ve yazı dilinin gelişmesine, oturmasına bağlıdır.

d- Bütün bunların yanı sıra varsayalım ki Berhem yazarı, sözünü ettiği farkların bulunduğu gerçekten inanıyor, peki bu durumda ne yapmak gerekir? En azından sorunu gündeme getirmek, tartışmak ve sonuç için belli bir olgunlaşmayı, ortak tutumun ne olacağını beklemek gerekmez mi? Hemen derginin ilk sayısında yeni bir alfabe ile ortaya çıkmak da ne oluyor? Sonra M. Düzgün bu yetkiyi nereden alıyor böyle? Alfabe'de değişiklik yapmak çocuk oyuncağı mı ki önüne gelen kendine göre yeni şeyler eklesin veya çıkarsın? Dile ve kültüre hizmet etmek bu mudur?

Şunu açıkça belirtmek gerekir ki, Berhem yazarının bütün sıradan gerçeklerin farkında olmadığı söylenemez. Yaptıklarının "bilimsel çalışma" ile "araştırmacılıkla" da hiçbir ilgisi yok. Onu böylesi bir davranışa iten gerçek neden, daha önce de belirtildiği gibi, geleceğe yönelik bir takım hasaplarıdır. Kanımca bunların başında da, "Zazalar Kürt değil" tezine duyduğu sempati geliyor. Esasında, Berhem yazarının bir süredir bu alanda sürdürdüğü flörtler bilinmiyor değil.

Örneğin, birlikte yayın çıkardığı kişiler arasında, "Zaza-Kürt" ayrımını çok katı biçimde savunanların bulunması bir tesadül mü? Yine Zaza'ların ayrı bir ulus olduklarını temel politik hedefleri haline getirmiş, daha doğrusu bu görüşü yaygınlaştırmak için yola çıkmış bir derginin redaksiyonunda yer alan birinin kitabı neden Berhem Yayınları arasında çıkıyor? Üstelik söz konusu kitabın arka kapağında söz konusu kişinin hayat hikayesi verilirken de onun, "Anadolu'nun Erzincan

ilinde "dünyaya geldiği belirtiliyor. M. Düzgün'ü öteden beri tanıyoruz. Onun Erzincan'ı hep bir Kürdistan ili olarak kabul ettiği kimse için meçhul değil. Şimdi bu ilin Anadolu ili diye nitelendirilmesi hangi "yeniliğin" sonucudur açaba?

Ama Berhem yazarının flörtler bunlarla da sınırlı değil. Dahas var. O, Zaza-Kürt ayrımı ile yetinmeyerek, Dersim yöresi Zazalarını da ayrı bir Dersim (Kırmanç) ulusu kabul eden bir şaşkınlık söylediklerine de övgüler yağıdırıyor, tümünü gerçekçi bulduğunu söylüyor ve gazetesinin reklamını yapıyor. Yani tespitler aynı, fakat kendisinin belirttiğine göre "siyasal çözüm" konusunda aralarında farklar varmış.

Beri taraftan burada şöyle bir soru da akla gelebilir: Berhem yazarı "Zaza-Kürt" ayrımı konusunda neden görüşlerini açıkça ortaya koymuyor da, bu işi utançaça sürdürmeye çalışıyor? Bizce bu bir zamanlama sorunudur. Berhem yazarı öteden beri bir Kürt yurtseveri olarak, hatta bir zamanlar Kürt sosyalisti olarak kendisini lanse etmiş. Bunun sonucu olarak kurduğu diyaloglar, ilişkiler var. Böylesi bir tutum, onu tüm çevrelerden uzaklaştırır tecrite götürür. Hatta yakın çalışma arkadaşları içerisinde bile kendisini zor duruma düşürür. Bu ise şimdilik hesabına uygun düşmüyor. Diğer taraftan yine Kürt diline, kültürüne ve tarihine hizmet etme adı altında, Kürt olmayan daha başka çevrelerle var olan kontanktları da bu türden bir adım atmasına engel teşkil ediyor.

Gücü nelere yeter, nelere yetmez konusu bir yana, şurası açıktır ki Berhem yazarı olumsuz bir role soyunmuş, Onun, yaptıklarını şu veya bu yöntemle gizleme çabaları bu durumu gizlemeye yetmez. Gerçek orta yerde duruyor.

Avrupa Parlamentosu Kararı

Avrupa Parlamentosu, Haziran ayı ortalarında Kürt halkının haklarına ve alınacak önlemlere ilişkin olarak bir karar aldı. Türk basını, bu kararın yalnızca bir cümlesinden yola çıkarak, "Avrupa Parlamentosu'nun Kürtlerin bağımsız devlet kurma hakkına karşı çıktığı" yolunda yorumlar yaptı ve kararı bir bütün olarak kamuoyuna aktarmaktan özenle kaçındı. Oysa Avrupa Parlamentosu kararından böyle bir yorum çıkarmak yanlış olduğu gibi, kararda Kürt halkının insani ve ulusal hakları ile sömürgeci devletlerin politikalarına ilişkin önemli tespitler bulunuyordu.

Kamuoyunun doğru bilgilenebilmesine katkıda bulunmak amacıyla Avrupa Parlamentosu kararını aynen yayınlıyoruz.

DENG

Avrupa Parlamentosu;

A. Kürt halkının Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki trajik tarihini gözönünde bulundurarak,

B. 25 milyondan fazla Kürdün bölgedeki 4 ülke -Irak, İran, Suriye ve Türkiye- arasında bölündüğünün ve yine az sayıda Kürdün eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde yaşadığının bilincinde olarak,

C. Avrupanın eski sömürgeci ülkelerinin Kürt halkının bugünkü durumundan büyük ölçüde sorumlu olduklarını vurgulayarak,

D. Saddam Hüseyin rejimi tarafından Irak'ta yaşayan Kürt halkına karşı uygulanan ve binlerce erkek, kadın ve çocuğun yaşamına malolan zulüm ve baskıların neden olduğu acılardan üzüntü duyarak,

F. 19 Mayıs 1992'de Irak Kürdistanı'nda Kürtler, Süryaniler, Türkmenler ve bölgede yaşayan diğer halkların özgür ve koşulsuz katılımıyla gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerden duyduğu memnuniyeti dile getirerek,

G. Türkiye, İran ve Suriye'de yaşayan Kürtlerin bireysel insan hakları ile azınlık haklarını tanımadığı Irak'ta ise bir soykırım ile karşı karşıya bulduklarını belirterek,

H. Irak yönetiminin soykırımına izin verildiği taktirde, uygar "yeni düzen" umutlarını bir hayale dönüştürdüğünü özellikle vurgulayarak,

I. Irak Kürdistanı'nda yaşayan halkın, zor iklim koşullarında, gıda yetersizliği, ilaç ve barınak yokluğu yanısıra mayınların neden olduğu sayısız yaralanma ve ölüm tehlikesi ile

oldu kötü yaşam koşullarından duyduğu endişeyi ifade ederek,

K. Parlamento üyesi ve diğer ülkelerin Irak ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerine sorumsuzca toplu silah satışlarının bölge barışı için ciddi tehdit unsuru oluşturduğu ve bölgedeki imha gücünün gelişmesine katkıda bulunduğu gerçeğinden hareketle,

L. Milyonlarca insan yaşamının, üye ülkelerdeki şirketlerin Irak'a ve diğer bölge ülkelerine toplu imha silahlarının yapımında kullanılan kimyasal hammaddeler ve öteki ürünleri sorumsuzca sattıklarına dikkat çekerek,

O. İran Kürtlerin önderi Kassem-İno'nun 1990'da Viyana'da katlini ve İran yönetiminin Kürtlere yönelik terörünü kınayarak,

P. Türk yönetiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5, 6, 8, 10, 11 ve 13'ncü maddelerini yürürlükten kaldırma kararını geri almama sını gözönünde bulundurarak,

Q. Türk hükümetinin demokratikleşme, insan haklarına saygı ve Kürdistan'ın tanıtımına yönelik açıklamalarını pratikte uygulamaya sokarak, koşulların iyileştirilmesi yerine, ölüm komandoları, Özel Timler ve Kontroller'inin masum insanları öldürme, kaçırma, yoketmesi ile bölgede şiddet ve terörün artmasında duyduğu hayal kırıklığını vurgulayarak,

R. İran ve Türkiye'nin, Irak'tan kaçan ve çoğu yine Irak'ın Kürtleri denetimindeki bölgesine geri dönen Kürt mültecilerine yardım çabalarına takdirle karşılarken, hala Türkiye ve

İran'daki kamplarda kalan Kürt mültecilerinin kötü yaşam koşullarına dikkat çekerek,

T. AT üyesi ülkelerin çoğu yıllardan bu yana İran ve Türkiye surlatle mültecilere kapılarını kapatmaları yanısıra yeterince yardımda bulunmadıklarından utanç duyarak,

U. Kürtlerin, yaşadıkları ülkelere deki yaşam koşullarının surlatle iyileştirilmesi ve haklarının verilmesi, ancak bunun doğrudan bağımsız bir Kürt devletinin kurulması kapsamında ele alınmaması gerekliliğini belirlerken,

V. Irak, İran, Türkiye ve Suriye'deki Kürt halkının kalıcı güvenliğinin yalnızca onların kültürel, sosyal ve politik haklarının güvence altına alınması ile sağlanabileceği inancını ifade ederek,

W. Çoğunluk tarafından kabul edilmek koşuluyla, bireysel insan hakları ve günümüzdeki ülke sınırları içinde kültürel ve demokratik geleceğini belirleme hakkının geniş bir biçimde gerçekleştirilmesinin ivedi olarak gerekliliğini özellikle vurgulayarak;

Irak

1. Saddam Hüseyin'in terör aygıtının Kürtlere yönelik saldırılarını ve Güvenlik Konseyi'nin 688 No'lu kararına aykırı olarak uyguladığı ekonomik ablukayı protesto eder.

2. AT üyesi ülkeleri BM-Güvenlik Konseyi kararları temelinde, Saddam Hüseyin'in Kürtlere saldırısını engelleyecek ve Kürtlerin askeri güvenliği sağlayacak girişimlerle bulunmaya, yine Kürtlere yönelik ambargoyu etkisiz kılacak önlemler almaya çağırır.

Olaylar ve Görüşler

3. BM, AT ve üye ülkeleri tüm politik platformlarda Irak'taki Kürtlerin otonomi istemelerini aktif destek vermeye ve haklarına uluslararası güvence altına almaya çağırır.

4. BM Güvenlik Konseyi'nin 688 No'lu kararının, Saddam Hüseyin'in Kürtlere yönelik ambargosu sona erene, Kürtlere saldırıda kullanılacak askeri potansiyeli yokedilene ve bölgede barış gerçekleştirilinceye kadar yürürlükte kalması konusunda ısrar eder.

5. Irak'taki Kürt ve Şiilere insani yardımda bulunan BM alt örgütleri ve bağımsız yardım kuruluşlarının 31 Haziran 1992'den sonra da çalışmalarını sürdürmelerini ve Irak makamlarının bu kuruluşlar üzerindeki baskılarına son verilmesini ister.

6. Türkiye ve İran'ın insani yardımın engellenmeden ve hızlı bir biçimde Irak'a geçişi konusunda yardımcı olmalarını talep eder.

7. AT ve üye ülkelerini, Irak'ta yaşayan ya da komşu ülkelere sığınan Kürtlere tüm olanaklarını kullanarak daha fazla insani yardım yapmaya, yeniden yapılanma ile tarımsal ve ekonomik altyapının düzenlenmesi alanlarında desteğe çağırır.

8. Barınak ve soğuk kış koşullarında yakacak ile içecek su, gıda maddeleri ve tıbbi yardım sorununun öncelikli olarak ele alınması gerektiğini ve ağırlıklı olarak yakılan köylerin yeniden inşası ile kuyu, okul, sağlık ocağı ve tarım üretimi alanlarında insanların kendi kendine yardım yapabilecek düzeye gelmeleri için program geliştiren ve çalışma yürüten yardım kuruluşlarının desteklenmesini savunur.

9. Kuveyt savaşındaki müttefik güçleri Saddam Hüseyin tarafından mayınlanan bölgelerin temizlenmesi için yardıma çağırır.

10. Komisyondan, mayın kurbanlarının tazminatlarını üstlenme konusundaki sorumluluklarını taspi amacıyla, Irak'a mayın satan Avrupalı şirketleri araştırması talebinde bulunur.

11. Kürdistan'ın demokratik Kürt partileri tarafından denetlenen bölgede yapılan seçimleri selamlar.

12. Kürt liderlerini seçim sonuçlarını gözönünde bulundurarak sorumluluklarının bilinciyle Saddam Hüseyin'in karşısında elde etmeye ça-

lıştıkları otonomiye kavuşmaya çağırır.

Türkiye, İran ve Suriye

13. Türk ordusunun Anadolu ve Irak'taki Kürt köylerine saldırıları ile PKK'nın Kürt ve Türklere yönelik terörünü kınar.

14. Türk Hava Kuvvetlerinin Anadolu ve Irak'taki Kürt köylerine yönelik sivil halkı tehlikeye düşürer bombardımanlarını kınar.

15. Türk hükümeti tarafından bugüne kadar Kürt sorununun çözümüne ilişkin alınan ekonomik ve kültürel önlemlerin yetersiz olduğu düşüncesi ile, sorunun ciddi bir biçimde görülmelere hazır olması koşuluyla Türk hükümeti ile Kürt halkının seçilen temsilcileri arasındaki politik diyalog yoluyla çözülebileceğini vurgular. Yeni Türk hükümetini, iyi işbirliği ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerin kültürel kimliğini gözetme politikasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azınlık Hakları Bildirgesi temelinde ilerletmeye çağırır ve Güneydoğu Anadolu'daki yoksullukla mücadele planı ile demokratik ve hukuksal reform tasarılarını selamlar.

16. Türkiye cumhuriyeti ve parlamentosunu, yürürlükte olan tüm yasalardan (Anayasa, Yasalar ve Yasa Kitapları) kişi, grup veya birlikleri di veya etnik kökenleri nedeniyle dolaylı ya da dolaysız olarak aşağılayarak belirlemeleri çıkarmaya çağırır.

17. Kürt halkının kültürel benliğinin tanınması ve Kürtlerin, Kürtçe konuşma, yazma yayını yapımı, mahkeme önünde Kürtçe konuşma ve Kürtçe eğitim görme gibi somut haklarının güvence altına alınması gerektiğini kanısındadır.

18. Kürt halkı yararına, ekonomik ve toplumsal gelişmenin iyileştirilmesini hedefleyen ekonomik önlemlerin alınmasının gerekli olduğunu vurgular.

19. Kürtler yararına zorunlu olarak acil reformları tehlikeye düşüren artan terör olaylarını kınar.

20. Yurtdışındaki Kürt örgütlerin şiddet eylemlerinden kaçınma, insan hakları politikasını destekleme ve işbirliğine hazır olma konusunda uyarır.

21. İnsan Hakları Alt Komisyonu ve AT-Türkiye Karma Komisyonu'nu, uyulması durumunda Topluluk ile

Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyecek, Türkiye'de Kürtlerin insan haklarının korunması yönündeki gelişmeleri izlemesi konusunda görevlendirir.

22. Topluluk ve üye ülkeleri, İran ve Suriye'deki Kürtlerin bireşsel ve toplumsal insan haklarına saygı konusunda duyarlı olmaya, topluluğun bu ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesinde Kürtlere yönelik tutumlarının ölçü olarak alınması gerektiğini özellikle vurgular.

23. Suriye'yi sistematik Araplaştırma politikasına son vermeye, Kürt bölgelerinde olağanüstü hali kaldırmaya, demokratikleşmeye geçişe, özgür demokratik seçimleri gerçekleştirmeye ve aralarında bir çok Kürt genci ve çocuğunun da bulunduğu politik tutukluları derhal serbest bırakmaya çağırır.

Avrupa Topluluğu önlemleri

24. Üye ülkelerin, baskıdan kaçan Kürt mültecilere sığınma hakkı vermesini takdir eder.

25. Üye ülkeleri, topluluk ülkelerinde yaşayan Kürt göçmenlerinin kültürel haklarını vermeye dillerini geliştirmeye, radyo ve TV'da Kürtçe yayınlara olanak sağlamaya ve Kürt anne babaların çocuklarına Kürtçe isimler vermesinin önündeki engelleri kaldırmaya çağırır.

26. Yurtdışındaki Kürt örgütlerini, Kürtlerin fiziki saldırıya uğradıkları ülkelerde şiddet eylemlerine karşı olduklarını açıkça ilan etmeye ve kendileri gibi düşünmeyen Kürtlere yönelik yıldırma ve tehditlerden vazgeçmeye çağırır.

27. AT ve üye ülkelerin, olanaklar ölçüsünde diğer ülkelerle işbirliği içinde, uluslararası silah ihracatı ile toplu omha silahlarının yapımında kullanılan hammadde satımının denetlenmesi için ortak bir politika oluşturmaları ve yürürlüğe koymalarını ivedi olarak gerekli olduğunu belirtir.

28. Başkanını, bu kararı Komisyon'a, Konsey'e, Avrupa Parlamentosu İşbirliği'ne, Irak, İran, Türkiye, Suriye ve ABD hükümetleri ile kısa süre önce Irak Kürdistanı'nda seçilen parlamento ve oluşturulan ulusal birlik hükümetine, ayrıca BM Genel Sekreteri'ne iletmekle görevlendirir.

Bonn Konferansı Belgelerinden

Avusturya Devlet Bakanı Dr. Peter Jankowitsch

Kürt sorununun politik çözümüne ilişkin bazı olgular

Kürtlerin dünya kamuoyunun gündeminde yer almasının üzerinden henüz 6 ay geçti. O dönemde Körfez savaşında yenilen Irak diktatörü Saddam Hüseyin'in birlikleri, Kürtlerin Kuzey Irak'taki ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırdı. 1 milyondan fazla insan, Türkiye ve İran'a kaçtı. Basın ve yayında büyük bir yankıya yol açan bu olay, özellikle Batı dünyasında eşi görülmemiş bir yardım ve başışa neden oldu. BM ve birçok devlet de, Kürt mülteciler için geniş insani yardım eylemleri yürüttüler.

Avusturya da bu yardım kampanyasına büyük katkıda bulundu; BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün yardım çalışmalarını 2,5 milyon dolarla destekledi. Bunun yanı sıra, Avusturya hükümeti, insancıl yardım için büyük ölçüde para yardımında bulundu. Bu yardımın ağırlık noktasını İran-Irak sınırındaki Urmiye kenti oluşturuyordu. Nasr yakınlarında BM Mülteciler Komiserliği'nin istemi üzerine, Avusturya Federal Ordusu seyyar bir hastane kurarak, günde 400-500 hastayı tedavi etti. Bu seyyar hastanenin yanı sıra,

Caritas, Viyana Belediyesi ve Avusturya Kızılhaçı ile birlikte 12 bin insanın kalabileceği bir sığınmacı kampı oluşturuldu.

Avusturya'nın "Austrian Hospital" girişimi, Negedeh yakınlarında ikinci bir seyyar hastane kurdu. Avusturya Kızılhaç örgütü ise, Ziveh yakınlarında küçük seyyar acil yardım sağlık ocağı oluşturdu.

Türkiye-Irak sınırında Avusturya Kızılhaçı ve Malteser yardım kuruluşu, seyyar sağlık ocakları kurdu. Bu yardım etkinlikleri, Care tarafından hizmete sunulan sihi araçlar tarafından da desteklendi.

Bu yardım tedbirleri şu anda sona ermiş durumdu. İran'da yetkili kurumlara sığınmacıların bundan sonra da kullanabilecekleri 40 milyon Avusturya şilini değerinde yiyecek maddeleri, ilaç ve hastane tertibatı ile sihi araçlar devredildi. Irak'ta ise, hastane tertibatı, ilaç ve sihi araçlar doğrudan Kürt doktorlarına teslim edildi.

Avusturya hükümeti, insani yardım önlemleri için toplam olarak 150 milyon Avusturya şilini harcadı. Özellikle Kürt sığınmacıların acıları karşısında Avusturya halkının başışta bulunmak için büyük

Olaylar ve Görüşler

bir özveride bulunduğunu belirtmek isterim. Caritas, Avusturya Kızılhaç ve Maltesa yardım kuruluşunun çalışmalarında kullanılmak üzere ORF (Avusturya Radyo ve Televizyonu) tarafından başlatılan bir kampanyada 80 milyondan fazla Avusturya şilini toplandı. Yukarıda belirttiğim yardımlar bu arada sonuçlanmış olmasına rağmen, Avusturya, yardımlarını sürdürmeye devam ediyor. Bu kapsamda 29 hasta tedavi amacıyla Viyana, Linz, Graz ve Innsbruck şehirlerine getirildi. Ağır hastalıkları nedeniyle bu hastalara gerekli olan ve aylarca sürecektedi tedavi masraflarını da eyalet hükümetleri karşılayacaklar.

İçişleri Bakanlığı 300 Kürt sığınmacısını kabul etmeye hazır olduğunu belirtti. Halen Türkiye'den 109 Kürt Avusturya'ya gelmiş bulunuyor. Ayrıca Türkiye'den 109 sığınmacı daha 11 Ekim'de Avusturya'da olacaklar. 100 kişiden oluşan üçüncü bir gurup ise, İran'dan gelecekler. Sığınmacıların seçimi aile birleşimi de gözönünde bulundurularak, uluslararası örgütlerle işbirliği sonucu gerçekleştirildi.

Caritas, Avusturya Kızılhaç'ı, Malta yardım kuruluşu, İran'da ve Kuzey Irak'ta alt yapı önlemleri (Su temini) ve küçük tıbbi yardım projelerini sürdürüyorlar. O dönemde yaşanan insanlık trajedisi Kürt halkını, on yıllarca belleğinden silmiş olan dünya kamuoyunun ve dünya politikasının bilincine çıkarmış gibi oldu. İnsani acil yardımdan sonra sorunun politik yönünün de ele alınıp, uluslararası politika ve diplomasi olanaklarıyla çözülmesi yönünde görüş birliği vardı.

Türk Hava Kuvvetleri, yalnızca Türkiye Kürtlerinin üsleri olarak bilinen yerleri değil, aynı zamanda Kuzey Irak'taki köyleri bombaladığında, basın-yayın ve politik alanda büyük ölçüde büyük bir ses-

sizlik hakimdi. Görüşüme göre, bu, Kürtlerin kaderinin bu yılın Mart-Nisan ve Ağustos ayları arasındaki kısa dönemde yeniden unutulmasından kaynaklanmıyor. Buna ek olarak Kürt sorunu, bir ölçüde açıkça kullanıldı: Körfez savaşının bitiminden hemen sonra, bu sorun, Saddam Hüseyin'in barbarlığına ek bir kanıt olma açısından politik olarak yararlıydı. Sorun, Kürt halkının yarısından fazlasının yaşadığı Türkiye açısından ele alındığında, başka nedenlerin rol oynadığı görülebilir.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Kürtlerin, çıkar politikalarına ve hesaplarına alet edilmeleri yeni birşey değil. Geçtiğimiz yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na ve İran'a karşı sık sık değişen bağıllık ve ayaklanmalar bu halkın yaşamını oluşturuyordu. Bu arada çeşitli beylikler ve aşiret grupları arasındaki uzlaşmazlıklar, tüm Kürtler arasındaki bir dayanışmayı engelliyordu. Daha sonra dışardan Rusya ve Mısır'ın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın Kürtleri kendi politik çıkarları doğrultusunda satranç oyunundaki piyonlar gibi kullanma çabası görülüyor. Tüm bunlar, Kürtler arasındaki birliği ayrıca zorlaştırıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda da Kürt liderlerinin ortak bir tutumları yoktu: Aşiretlerin çoğu Osmanlıların safında savaşırken, bir bölümü tarafsız kaldı. Diğerleri ise, Çarlık Rusyası'nın ordularına katıldılar. Kısa bir süre önce yayınlanan "Die kurdische Tragödie" (Kürt trajedisi) adlı kitabın yayıncısı Bahman Nirumand, önsözünde şunları yazıyor: "Verilmiş tüm sözlere rağmen, Kürtlerin hakları sürekli olarak yabancıların çıkarlarına kurban edildi ve ediliyor. Kürtlerin yaşam savaşımının tarihi baskıya karşı savaşın tarihidir; o, aynı zamanda Kürtleri birbirlerine karşı kullanmayı kolaylaştıran, kendi içlerindeki uzlaşmazlıkların ve düş-

man kamplara bölünmüşlüklerinin de kanıtıdır."

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Kürtler için kendi devletlerini kurma şansı doğdu. 1920'deki Sevr anlaşmasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtlerin yaşadığı bölgelerin üçte birini kapsayan bir alanda bir Kürt devletinin kurulması öngörülüyordu. Ama, bu anlaşma, daha sonra Atatürk olarak adlandırılan Mustafa Kemal'in Türk kurtuluş savaşı ile Anadolu'nun bölünmesini önlemeyi başarması nedeniyle gerçekleşmedi. Kürtler o dönemde Yunanlılar ve Ermenilere karşı Türklerle aynı saflarda savaştılar. Gelecekte oluşturulacak "Türklerin ve Kürtlerin" ortak devletinde ulusal ve sosyal hakların tanınacağı sözü verilmişti. Ancak uluslararası düzeyde bugünkü Türkiye'nin varlığı tanındığında Atatürk, Kürt ulusunun varlığını inkara yöneldi. O günden beri, Türkiye'nin Kürtlere yönelik politikası asimilasyon ve baskıya dayanıyor.

1923 Lozan Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Arap eyaletleri kesin olarak yeni oluşturulan Türkiye'den koptu. Böylece Kürt bölgelerinin devletler arasında bugün hala geçerli olan biçimiyle parçalanması kesinleştirilmiş oldu. Kürt halkının büyük bölümü Türkiye sınırları içinde kaldı. İran da, kendi Kürt eyaletlerini korudu. Kürt bölgelerinin önemli bir kesimi daha sonra Irak olarak bağımsız bir devlet kimliğine kavuşan İngiliz ve Fransız yönetimine bırakıldı. Güney'de küçük bölgeler Suriye'ye verildi. Kuzey'de çok az sayıda Kürt, Sovyetler'in Azerbaycan ve Ermenistan cumhuriyetlerinde yaşıyorlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da Sovyet desteğiyle ayakta kalabilen bir "Kürdistan Cumhuriyeti" ilan edildi. Sovyetlerin İran'a yönelik çıkarlarındaki değişiklikle

birlikte, bu ilk bağımsız Kürt cumhuriyeti, kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden yıkıldı.

Son 40 yıl genelde Kürt halkı yünden bir ilerleme getirmede. Irak'ta olduğu gibi büyük umutlarla başlatılan otonomi görüşmelerini yenilgi ve baskılar izledi. Yine İran-İrak savaşında görüldüğü gibi, "düşmanın düşmanı" ile yapılan işbirliği, kısa süreli olarak belki herhangi bir Kürt partisine yaradı ama, Kürt sorununun çözümü doğrultusunda bu birliklerin hatalı olduğu görüldü. Bazı Kürt partileri tarafından, -Türkiye'de sürekli, Irak ve İran'da dönem dönem geçmişte yürütülen ve halen sürdürülen silahlı mücadele de, politik bir çözüm getirmede. Aksine sivil halk arasında "ayaklanmayı bastırma" önlemleri çerçevesinde büyük can kaybına neden oldu.

Çoğu zaman Filistinliler gibi küçük bir halkın, neden uluslararası düzeyde 20 milyonluk Kürt halkından daha fazla ilgi gördüğü sorusu yöneltilir. Bir neden Filistin devleti oluşturma hakkının BM'in 1949'daki kararı ile uluslararası hukuk açısından tanınmış olması ve devletin sınırlarının belirlenmiş olmasında yatıyor. Ayrıca Filistin sorununda karşıt olarak bir devlet varken, Kürtlerde bu sayının üç veya beş olması da bir diğer nedendir. Ama ben, bir başka nedenin varlığına da inanıyorum: Filistinliler, yalnızca kendi halkının büyük çoğunluğu tarafından desteklenmekle kalmayan, aynı zamanda da uluslararası düzeyde de bu halkın tek temsilcisi olarak tanınan Filistin Kurtuluş Örgütü ile ortak bir temsilcilik yarattılar. Böylece, yalnızca belli bir görüşme konusu değil, aynı zamanda açık bir görüşme tarafı da var. Benzer bir şeyin Kürt sorununda da yaratılması gereklidir. Bu şekilde bu sorun insani bir sorun düzeyinden, uluslararası politika düzeyine çık-

rılabilir.

Kürtlerin iç işlerine karışmış gibi olmayayım, ama, Kürt sorununun uluslararası olabilmesinin önkoşullarından biri, bana göre tüm Kürt parti ve örgütlerinin bir çeşit "Ulusal Kongre" oluşturmalarıdır. Bu ulusal kongre, ortak asgari bir programın yanı sıra, iç ve dış karşı kendisini temsil edilecek bir organı seçmelidir. Uluslararası görüşmeler için bir koşul, hangi konuda ve kiminle görüşüleceğinin açıkça belli olmasıdır. Yine bu şekilde -Kürtlerin tarihinde birçok defalar olduğu ve günümüzde de yaşadığı gibi- çeşitli Kürt örgütlerinin birbirlerine karşı kullanılması da önlenmiş olur.

Kürt sorununun politik çözümüne ilişkin düşüncelerimin başına Kürtlerin ortak bir temsilcilik ve ortak bir istem programını koyuyorsam, böylece bunun sorunun ana noktasını oluşturduğunu ve Kürtlerin kendi kaderlerinde birlikte hareket etmedikleri için kendilerinin suçlu olduklarını kesinlikle söylemek istemiyorum. Yalnızca birçok Kürt örgütünün temsilcisinin de yer aldığı böylesine bir dayanışma konferansında bu yönün özellikle vurgulanması gerektiğini düşünüyorum. Son ayların deneyimi bize kamuoyunun Kürt sorununa ilgisinin ne kadar çabuk azaldığını gösterdi. Bu nedenle Kürt sorununun politik çözümü yönünde istekli olmayanlara, Kürtlerin kendi aralarında birlik olmadıkları ve kendilerinin bile ne istediklerini bilmedikleri bahanesi verilmemelidir.

Kürt sorununun uluslararası düzeyde ele alınmasında önemli bir diğer nokta ise, ulusal anlaşmazlıklar ve etnik sorunlar da gözönünde bulundurularak BM'nin ve uluslar hukuk sisteminin, yeniden düzenlenmesidir. BM ve uluslararası hukuk ilk elde devletlerüstü ve devletlerarası sorunları ele alarak, devletlerin toprak bütünlüğü ve

içişlerine karışmama ilkelerini vurguluyorlar. Ben, bu ilkelerin önemi ve geçerliliğini sorgulamak istemiyorum. Ancak, bunlar insan haklarına saygı gösterilmesi, halk grupları ve ulusal azınlıkların haklarının tanınması gibi diğer uluslararası hukuk ilkelerine akılcı bir biçimde uyum sağlamalıdır. Aslında bu, BM bildirgesi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nde vurgulanıyor. Ancak, uluslararası sistemin bu hakları sağlayabilmesi için etkin yaptırımlara gitme olanığı yok. Bunun bir nedeni de, BM'de yalnızca devletlerin temsil edilmesi, devletleri olmayan halkların ve ulusların, ayrıca tek tek kişilerin BM sistemi içinde, öngörülen mekanizmaları harekete geçirmeleri bir yana, doğrudan söz hakları bile yok.

Bu bağlamda BM genel kurulunun, 1966 yılında, yani bundan 25 yıl önce, BM İnsan Hakları Bildirgesi'nden daha geniş ve somut içerikli iki önemli insan hakları anlaşmasını kabul ettiğini hatırlatmak istiyorum: Vatandaşlık ve Politik Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi. Sözleşmeyi imzalayan devletler, BM'e sözleşme hükümlerinin uygulanması konusunda düzenli bilgi vermekle yükümlüdürler. Gerçi, diğer devletler rapora yönelik soru sorabilirler. Ama, hakları bu sözleşme ile güvence altına alınmış olanlar, asıl olarak söz hakkına sahip değiller. İnsan hakları sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasını denetlemek amacıyla kişiler ve gruplar için de, Avrupa Konseyi'ndeki insan hakları komisyonunda olduğu biçimiyle, şikayet olanağı yaratılmalıdır.

Varolan insan hakları sözleşmesinin pekiştirilmesinin yanı sıra, özellikle ulusal azınlıklar ve etnik grupların sorunlarına yönelik ek bir sözleşmeyi önerebilirim. Bu sözleşme politik ve kültürel otonomi, etnik grupların korunması ve

Olaylar ve Görüşler

desteklenmesi, ayrıca azınlık üyeleri için bağlayıcı hükümler getirmelidir. Bu sözleşmede de devletlerin, rapor sunmalarının yanı sıra, etnik azınlık üyelerine ortak ve kişisel şikayet olanakları da yaratılmalıdır. BM sistemi içinde İsveç'teki Ombudsman ve Avusturya'daki halk avukatına benzer bir "halklar avukatlığı" oluşturulabilir. Devletleri bulunmayan halklar veya etnik gruplar, istemlerini bu avukatlık kurumu aracılığıyla BM'e getirebilirler.

İnsan ve halk gruplarının haklarının yerleştirilmesi açısından bu hakların sürekli ihlali durumunda içişlerine karışmama ilkesinin artık geçerli olmaması, büyük bir önem taşıyor. BM Güvenlik Konseyi'nin barışın ve uluslararası güvenliğin tehlikeye düşmesi durumunda, üye devletlere karşı askeri müdahaleye kadar yönelen yaptırımlarının bir benzerinin de yukarıda belirtilen sözleşmelere uyulmaması durumunda uygulanması gereklidir. Ancak bu tür aykırı davranışların politik bir organ olan BM Güvenlik Konseyi tarafından değil de, gerçekten tarafsız bir karara varabilmek ve insan hakları ile azınlık hakları sorunlarının politik olarak kullanılmasını engelleyebilmek için bağımsız uzmanlardan oluşan bir çeşit uluslararası mahkeme heyeti tarafından incelenmesi zorunludur. İnsan hakları ve halk gruplarının hakları, sıkça rastlandığı üzere, çıkar politikasına bağlı olmamalıdır. Özellikle BM'nin inandırıcılığı ve vazgeçilemez uluslararası rolü, çifte standart ve güçlünün haklı olarak tanınması suçlamasına maruz kalmamasından geçer.

Şimdi kısaca Kürt sorununun da yer aldığı bölgedeki sorunlara değinmek istiyorum. Kuveyt krizi ve sonucunda ortaya çıkan Körfez savaşı, dünyaya bir çırpıda Ortadoğu'nun, çözümü tüm bölge ve dünya barışı açısından ne kadar

önemli de olsa, yalnızca Arap-İsrail anlaşmazlığından oluşmadığını gösterdi.

Bölgede bu anlaşmazlığın çoğu zaman gölgelediği veya haklı kıldığı ulusal, sosyal ve dini uzlaşmazlıklar, aşırı ekonomik dengesizlikler, demokratik olmayan yönetim biçimleri ve insan haklarının çiğnenmesi belirleyici öğelerdir. Bunlara dış güçlerin, özellikle zengin petrol yatakları ve stratejik konuma yönelik çıkarları da ekleniyor. Nihayet kendisini özellikle keyfi çizilmiş sınırlarla gösteren sömürgeci miras da bölgede varlığını sürdürüyor. Ancak bölgede yeniden düzenlemeyi sağlayabilecek ne "doğal" tarihsel, ne de açık etnik sınırlar var.

Düşünceme göre Kürt sorunu tüm bölgenin durumundan ayrı olarak ele alınamaz. Yine, bence, barışçıl ve politik yöntemlerle ulaşılabilecek bir çözüm, varolan sınırların sorgulanması ve yeni bir bölgesel düzenlemeden geçmez. Günümüzde sınırları değiştirmek isteyen ve bölgedeki hemen hepsi çok uluslu olan devletlerin toprak bütünlüğünü tartışmaya açan biri, bununla zorunlu olarak şiddet ve sonu belirsiz savaflara neden olacağını bilmek zorundadır. Ben, çözüme ulaşma yönünde iki çıkış noktası görüyorum: İlk olarak AGİK sürecinin olgularının da yer alacağı bölgesel bir güvenlik sisteminin oluşturulması gereklidir (Bununla Avrupa'da geliştirilmiş bir sistemin Ortadoğu'ya uygulanabileceğini söylemek istemiyorum. Ancak, birçok prensipler ve mekanizmalar bölgeye uygun bir şekilde genelleştirilebilir). Böylesine bir güvenlik sistemi, Helsinki'dekine benzer bir biçimde aşağıdaki konuları içermelidir:

1- Karşılıklı saldırmazlık güvenliği, denetlenebilir ve dengeli silahsızlanma, tek yanlı ve zora dayalı sınır değişikliklerinden vazgeçme, barışçıl çözüm mekaniz-

malarının oluşturulması, BM şartlarının ve uluslararası sözleşmelerin tanınması;

2- Ekonomik, sosyal ve bilimsel teknik gelişmede tüm bölgenin ortak kullanımını ve özellikle de bölgedeki ekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik işbirliği (örneğin: öncelikle yoksul bölgeleri ve halk gruplarını destekleyecek bölgesel kalkınma fonları aracılığıyla);

3- İnsan haklarına ve ulusal azınlık ve etnik grupların haklarına saygı.

İkinci olarak bölgede oluşturulacak bir güvenlik sistemine paralel olarak, tek tek ülkelerde bir demokratikleşme sürecinin başlatılması gereklidir. Bu süreç değişik halk gruplarının katılımının sağlanmasının yanı sıra, örgütlenme özgürlüğü, değişik halk gruplarının kültürel ve politik otonomi haklarını da içeren haklarının tanınması dahildir. Gerçek bir demokratikleşmenin temelini insan haklarına saygı ve politik alandaki çoğulculuğun tanınması olmalıdır. Ben, bölgesel güvenlik ve bölge devletlerindeki demokratikleşmenin birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı oldukları, hatta karşılıklı olarak birbirlerine gerekli oldukları kanısındayım.

Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, ulusal devletlerin kurulmasıyla eş anlamlı değildir. Özellikle, değişik halkların ve etnik grupların, birbirlerinden bölgesel olarak kesin ayırlamadıkları coğrafik yapıda, etnik temelde devlet oluşturma çabası yeni anlaşmazlıklara yol açabilir. Ancak, çok uluslu devlet düşüncesi, tüm halk grupları için eşit haklar ve tüm yurttaşlar için insan haklarının - özellikle azınlıklar için de - güvence altına alınması sonucu gerçekleştirilebilir.

Bölgedeki devleti olmayan en büyük halk olan Kürtler için, düşünceme göre bölgesel bir güven-

lik sistemi ve bölge ülkelerindeki demokratikleşme çok büyük önem taşıyor. Ancak bu temelde birçok ülkede yaşayan -ilk planda Kürtler için geçerli olan- halklar arasında sınır ötesi, varolan devletler tarafından da güvenliği tehlikeye düşürücü, ya da ihanet olarak değerlendirilip baskıya gerekçe olmayacak, bir işbirliği mümkündür. Böylesine, konfederatif yapıya da (örneğin Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgeler arası) dönüştürülebilecek olan, sınır ötesi işbirlikleri bölgesel güvenlik sisteminin sağlanması ve içe yönelik demokratikleştirilmenin gerçekleştirilmesine bir araç olarak kullanılabilir.

Sözkonusu bölge için federal-

leşirme, demokratikleştirme ve sınır ötesi işbirliğini (ve böylece varolan sınırların önemini de azaltacak) hedefleyen bir görüşün, ulusal devletler temelinde yeni bir bölgesel düzenlemeye gidilmesinden daha yararlı olacağı kanısındayım. Buna, herhangi bir çözümün uluslararası desteğe veya en azından bir kabule bağlı olduğu da eklenmelidir. Ve ben burada sınır değişikliklerini veya bölgede yeni devletlerin kurulmasını destekleyebilecek hiçbir uluslararası etkin güç göremiyorum. Buna karşın, istikrar, aynı zamanda etnik azınlıkların ve devleti olmayan halkların haklı çıkarlarını da dikkate alan, bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulması için yeni tasarımlara yönelik güçlü bir istem var.

Körfez savaşı müttefikleri, askeri müdahalelerini yalnızca Kuveyt'in kurtarılması ile değil, aynı zamanda bölgede barış ve güvenliğin yeniden sağlanması biçiminde de gerekçelendirdiler. Bu gerekçe gerçekten ciddi ise, şimdi, bu amaca yönelik hızlı politik ve diplomatik girişimlerin yapılması gereklidir. İnsan haklarına saygı gösterilmeden, ve bölgedeki halklar ile etnik azınlıkların politik, kültürel ve sosyal hakları gerçekleştirilmeden, bölgede kalıcı bir barış ve güvenliğin oluşturulmayacağı konusunda şüphe yoktur. Ben Kürt sorununun çözümüne yönelik tek gerçekçi çözümü bu çerçevede görüyorum.

Almancadan Türkçeleştiren M. Bedo

Mirovo, ji bo gulên çilmisi megir, şin meke
Ji bo xwina herîki, emrê çûyi, qirin meke
Bibê nebê, bihar disa bê, roja me wê hîlbê
Ev Kurdistanê jir û jîndar e, tu axîn meke

* * *

Hozani ev e ku dî rojên teng da dîfîreh bi
Meznahi ev e, lî himber dijminê xwe bî rehîm bi
Dadî ev e, xelkê wek xwe bîbîni, û azad î
Ger serbîlînd î lî pêş zulm û-zor û dewlemendî

* * *

Mîn jî jîyanê mit, hevalo, hunguvê mîn ev e
Şîrê mîn jî sed rengê jan û êşan berhev e
Herçî dîlpak e jê distîne hezar tam û bîhn
Jî bo zîkreş û hesûdan wek zefran û zerav e

KEMAL BURKAY

Yukardaki dördlükler, Kemal Burkay'ın 1992 tarihinde Roja Nu yayınlari arasında çıkan ÇARİN adlı kitabından alınmıştır.

BONN KONFERANSI BELGELERİNDEN...

15 MART 1991 STOKHOLM 27 EYLÜL 1991 BONN

Johan Galtung

Kürt arkadaşlarımı, bildiğim tek Kürtçe sözcük olan "serbesti" (özgürlük) sözcüğü ile selamlamama izin verin. Fars ve Osmanlı imparatorlukları, 1639'da, belki de güçlerine olan kibir ve güvenle, eski topraklarınız, dağlarınız, tarhalarınız boyunca bir çizgi çekerek, adına "sınır" dediler. Ve konferansın gerçekleşmesini sağlayan organizasyonlardan; LO-Okulu (İsveç Sendikalar Birliği), Almanya'dan Niedersachsen Hükümeti, Weitslick'le birlikte, ülkelerinin gösterdiği insanca yaklaşımı, yakınlığı ve dayanışmayı ortaya koymuş olmalılar. Fakat, bunun dost yönetimlerin duygularını pekiştireceğinden şüphe edilmesin. "Kürtlerin dostları yok" diyorlar, bunu, şiddetle redetmeme izin verin; tersine, Kürtlerin dostlarından oluşan çevre, Saddam Hüseyin gibi ortak bir düşmana sahip çıkmak şeklindeki ucuz beraberliklerin, ötesine taşarak genişliyor.

Bir barış araştırmacısı olarak, Kürtlerin uzun zamandan beridir maruz kaldıkları, doğrudan ve yapısal şiddeti sona erdirmek için sözkonusu olan barışçıl yaklaşımlarla ilgili on noktayı belirt-

mek istiyorum.

1. Sanıyorum, Kürtlerin üç aşamalı temel stratejileri açıklandı. İlk olarak, 20-25 milyon Kürt'ün yaşadığı 5 ülkede, temel insan haklarına saygı gösterilmesi,

İkinci olarak; bölgesel otonomi talebi (federal yapılanma olasılığını da taşıyarak),

Üçüncü olarak da, gelecekte, birleşik bir Kürdistan, diğerlerinin arasında bağımsız bir Kürdistan. Amaçlar akla yatkındır. Kürtler neden inkar edilmelidirler, diğerleri bundan ne kazanacaklar? Sınırlar yeniden belirlenmek zorunda değil, fakat stratejiler iyi açıklanmalıdır.

2. Böyle yaparak kimlerin Kürtleri ayaklandırdıklarını akılda tutalım. İlk olarak Emeviler'in Şam'ı, Abbasilerin Bağdat'ı ve yu-karıda sözü edildiği gibi Fars ve Osmanlı imparatorlukları, ikinci olarak Hıristiyan sömürgeci güçlerin başta gelen ikisi; Sykes-Picot'ün ününü taşıyan İngiltere, Balfour ününü taşıyan Fransa ve son olarak soğuk savaş döneminin iki süper gücü: Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri.

Doğru, Kürtler ABD tarafından hiç sömürgeleştirilmediler, yalnızca geriye kalan, yedisi tarafından gerçekleştirildi bu. Fakat Birleşik Devletler, Kürtlere iki kez ihanet etti. 1975'te ve çok yakın bir zamanda; 1991'de. Her defasında Kürtler, Bağdat'ta karşı mücadele etmeye teşvik edildiler. İran'ı memnun etmek ve Irak'ta da karışıklık yaratmak için.

Sanıyorum bizler, bu konularla ilgili olarak, yaşanmış pratikleri gözönünde bulundurmaktayız. Birleşik Devletlerin vefasızlığının ispatlanması için yeni bir deneye ihtiyaç yok. Kürtler 8 ülke -İsrail'i de sayarsak dokuz ülke- arasındaki öldürücü oyunları dengeleme hesaplarında bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Fakat Kürtlere ABD'nin sırt çevirmesinin nedenlerini bilmek zorundayız. Bunlardan beşi: Bugünün oyunu, Türkiye'yi ve Suriye'yi kollayıp, Irak ve İran'ı dışlıyor. Yarının gözdesi başka birşey olabilir, fakat bu Kürtlerin lehine olmayacaktır. Kürtler güven yitirdiler, çünkü demokratik bulunmuyorlar. Saldırgan görüyorlar. Su ve petrol politikaları belirgin değil. Ve hepsinden ötesi,

Amerika yerlileri (Kızılderililer) ve Filistinliler gibi devletsiz bir ulusu temsil ediyorlar. Kürt devletçiliği, ABD, İsrail ittifakının iki tarafını da tehdit eder gibi görünüyor, Filistinliler ve Amerika yerlileri cesaretlendirilebilir. BM organlarında kullanabilecekleri örnek bir durum olabilirdi.

3. Sanıyorum, ABD'nin bu gizli ve açık argümanları, Batı dünyasının güçlülerince de paylaşıldığından açıklığa kavuşturulmak zorunda kalacak. Tabii ki ABD de bu değişen müttefiklerin güç oyununa katılmayı deniyor. Fakat Kürtler, geçmişte, artık eskimiş olan "düşmanımın düşmanı dostumdur" kuralına uyarak temel politik yanlış yaptılar.

Bu nedenle, kendilerini Osmanlıyla, ABD'yle, Mosad ve Savak'la işbirliği içinde buldular. Kürtler, birbirleriyle ve devlet kurma mücadelelerinde kendilerine dost olanlarla işbirliği yapmadılar. Değişken ittifakların rehinesi olmayı reddetmelidirler.

4. Böylece, demokrasi sorununa dönebiliriz. -Geçen bahar küçük bir kasaba kurtarıldı; Bir komünist bayrak yükseltildi ve ABD'de bilinen nedenlerle bir şok dalgası yaşandı- Amerikalılarda bir komünizm endişesi vardır. Fakat bu bayrak, demokrasi için dalgalanmıyordu. Sol kanat eleştirilerinin zayıf kaldığı noktaları da belirtmiyordu. Ne ağa sistemini, ne de erkek baskısını vurguluyordu. Bunlar ve benzeri durumların, geçerliliğini yargılayacak durumda değilim.

Fakat Kürtlerin yapmaları gereken ve yapabilecekleri pozitif bir şeyler önerebilirim: Demokratik bir seçimle oluşturulmuş, sürgünde bir parlamento. Örneğin, her yüzbin Kürdün iki temsilciyle temsil edileceği bir parlamento. Elbette seçimler gizli yapılacaktır.

Beş bölgenin bazısında daha gizli, bazısında daha açık olmak üzere. Bu imkansız değildir. İşgal altında yaşayan uluslar, ikinci dünya savaşı süresince, baskı koşullarında, etkili bir iletişimi sağlamak için çeşitli stratejiler üretmişlerdir. Demokrasinin kendisinden başka hiçbir şey, demokratik duygular yaratılmasını sağlayamaz. Bu olgudan, şimdi Filistinliler ve Amerika yerlileri yararlanıyorlar. Argümanlar, olgularca desteklenmelidir. Sözlerle değil.

5. Ve argümanın şiddetle ilgili olarak da, benzer vurguları var: Şiddetin reddi, en iyi şiddet dışı yollarla ifade edilebilir. İdealist olmaktan kaçınılarak denebilir ki bu yöntem yirminci yüzyılın temel itici gücüdür. Hindistan'da, İngiliz sömürgeciliğinin çökmesi için Gandhi'nin şiddet dışı tutumu gerekliydi. Bu durum, İngiliz sömürgeciliğinin genel bir çöküşüne yol açmıştı. Hatta, Britanya, Batı ülkeleri içinde uygar ülke olarak görüldüğünden, bu çöküş, giderek Batı sömürgeciliğinin çöküşü anlamına geliyordu. Martin Luther King'in şiddete yer vermeyen çabaları, ABD'nin güneyindeki faşist ırkçılığı geriletmişti. Vietnam'daki barışçıl Budistler ve ABD'deki Vietnam karşıtı hareketlerin, şiddete başvurmaksızın sürdürdükleri çabalar, Vietnam savaşının bitişine katkıda bulundu. Barışçıl yöntemlerle sürdürülen barış mücadelesi ve muhalefet hareketleri olmasaydı, soğuk savaş hala bitmemiş olabilirdi. Doğu Almanya'da, bir otomobilin arkasına yerleştirilen bomba, yönetimin baskı yapmak için aradığı bahaneyi kendisine sunmaktadır. Doğu Alman yöneticilerine göre, sisteme yönelik temel mücadele, din adamlarından, vijdanına dayanarak muhalefet edenlerden ve barış taraftarı kadınlardan oluşuyordu.

Yüzbinlerce Kürt'ün kendilerine baskı uygulayanların başkentlerine doğru, saldırgan olmayan yürüyüşü, problem yaratmayacak bir durum değildir. Fakat, bu şiddetten daha fazla "serbesti" (özgürlük) sağlayabilir. Çünkü başka nedenlerin yanında dünya çapında bir destek sağlayacaktır. Gandhi'nin deyiimiyle, "uyuşuk binicileri canlandırarak".

Yine islami gelenekte, böylesi bir eylemi desteklemeyi gerektiren daha fazla neden vardır. İngilizlerin 1920 yazında, dokuzyüzbin Kürt'ü ve Iraklıyı gaz kullanarak hunharca katletmesi ve Iraklıların 1988'de Halepçe'de 5000 Kürt'ü katletmeleri, Kürtlerin aynı biçimde davranmalarını gerektirmez. Yine hatırlayalım: Başkaları öldürdüler, fakat kazanmadılar.

6. Bu bağlamda çok önemli ve aynı derecede güç olan, intikamdan sakınmaktır. Hatırlanması gerekir ki, iki taraflı bir zulüm hareketinden sonra, zarar gören yalnızca taraflardan birisi değildir. Hem zulm edenler, hem de zulme maruz kalanlar yara alır. Kurban olan taraf bellidir, fakat saldırgan taraf, artık bir korkuyla başbaşa: "Bir gün onlar da gelip, bizim onlara yaptıklarımızı, bize yapacaklar".

Tarihin bize gösterdiği gibi, kılıçların oynatıldığı geceler yaşanmamış değildir. Örnek olarak, kendi ülkemi, Norveç'i gösterebilirim. Vikingler, onuncu yüzyılda, Rusya'da, bir mezalim uygulamışlardır. Ve sonuç olarak, onlardan korkuyor gibiyiz. Böylesine küçük bir ülkenin, büyük bir ülkeyle sınırdaş olup da bin yıl dokunulmadan kalabildiği bir örnek daha bilmiyorum. Norveç'te geleneksel anlayışa göre, Rusya, sinsice bir oyunla bizi uyuşturup, yanlış bir güvenlik duygusu yaratmak istiyor. Fırsatını bulduğunda, dönüp

saldıracak. Paranoya!

Misilleme yapılmayacağıın ilanı yararlı olabilir. Kürtlere zulüm edenler, onları korkutmak için iyi nedenlere sahipler; fakat korku, kendi içinde barışçıl çözüm yollarını barındırabilir. Bu yoldaki engeller, ortadan kaldırılabılır, kaldırılmabılır.

7. Arap dünyası, suya, Batı dünyası da petrole bağımlıdır. Kürtler bu iki maddenin de üstünde oturmakta dırlar. Aslında, ikiyüz milyon Arap, üç nehrin sularına bağımlıdırlar; bunlardan biri Etopya ve Güney Sudan, biri Yahudiler ve bir diğeri de Kürtler tarafından kontrol edilmektedir. Bu olanağı otonomi amacıyla, bir kez kullanmak, Kürtleri zarara uğrattacak bir şiddette yol açabilir. Temel yaşam kaynaklarını yakınındaki müslüman dostlarla, birlikte kullanmak için olumlu politikalar geliştirmek gerekir.

Bunun yararı kısa vadede mümkün olamasa da, uzun vadede görülecektir.

Aynı şey, petrol için de geçerlidir. Uygun koşullarda kaynakları paylaşma isteğini gösteriniz. Musul "Vilayetini" kontrol altında tutanlar da -yalnızca Bağdat'ı düşünerek söylemiyorum- kendilerini saldırgan davranışlara yöneltecek olan, güvensizliği ve endişeyi duymayacaklardır. Bedevilerin, yaşamsal kaynakları kullanırken, güzel paylaşım kuralları vardı. Bu kurallar gibi, petrol ve diğer kaynakların paylaşımı için kurallar uygulanabilir. Kürtler, İngilizlerin yaptıklarını yapmamalıdırlar. "Kuveyt" diye adlandırılan ve petrolden kaynaklanan zenginliği, kendi bencil çıkarları için harcamak dışında, hiç bir paylaşma yaşanmayan bu petrol yatağının etrafında, bir savunma cephesi oluşturan İngiltere gibi davranmamalıdır. OPEC içinde

ve dışında daha fazla diyaloga ihtiyaç vardır.

8. Anti-Kürt argümanlar listesinde en önemlisi son noktadır: Diğer devletsiz uluslarla olan benzerlik argümanı reddedilmelidir; self-determinasyon hakkı vazgeçilmezdir. Taahüt altına girmiş olmaktan kaçınılarak, bu ilke temel dayanak noktasıdır. Dünyada 1300 dolaylarında devletsiz ulus varolabilir, bunların çoğu da klasik süper güçlerce çevrelenmişlerdir. Kürt ulusu, yalnızca baskı altında olan değil, devletsiz de olan nüfusu en kalabalık ulustur. Nereye ait olursanız olun, diğerleriyle dayanışma içinde kalarak, yalnızca devlet kurma hakkını tartışmaktan öte, yapılması gereken, somut koşullarda hangi anlama gelirse gelsin; her türlü özgürlük koşulunu tartışmaktır.

Filistinliler, Tibetliler, Eritreli-ler, Keşmirliiler, Tamiller, Doğu Tınareler, Samiler, Amerindik Baskılar, Katalanlarla dayanışma içinde birşeyleri tartışmak gerekir. Kürtler gibi onlar da, sömürgeci-liğe karşı gelen ikinci kuşakla karşı karşıyalar. Bildiğimiz gibi ilk kuşak, klasik Batı sömürgeciliğinin çökertilmesini gerçekleştirdi. Bu güçler, Avrupa Topluluğunun se-kiz üyesi arasında yer alan güçlerdir: İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda, Almanya, İtalya, Portekizdi. Bunların sömürgeciliği de elbetteki demokratik ilkeleri ve insan haklarını hiçe sayıyordu. Oysa onlar şimdi bu hakları çok yüksek sesle terennüm ediyorlar. Fakat bu güçlerin egemenliğinden kurtulma hareketleri, geniş bir alanda başarı sağladı. Ancak bu, garip bir şekilde, sosyo-politik olarak insanların gözlerini diğer sömürgeci uygulamalara kapadı. Fakat bütün gözler Batıya yöneltilmiş, bu arada diğerleri hakkında daha olumlu bir imaj oluşmuştur.

Aslında, Osmanlı imparatorluğunun yıkılışından sonra, Kürtler, İngiltere, Fransa sömürgeciliğine maruz kalsalardı, belki bugün herhangi bir biçimde bir Kürdistan varolacaktı. Fakat, Batı Sömürgeciliğinden çekmiş olan devletler, kendi sınırları içindeki halklara aynı uygulamaları reva görürken, pek kolaylıkla sökülüp atılmıyorlar -Bunun iyi örneklerinden biri Sovyetler Birliğidir. Bir imparatorluktur. -Fakat Batılı "deniz aşırı" sömürge yapısı göze çarpmıyor- Aynıısı önceki sömür-geler için de geçerlidir. Kurbanın kendi durumunu bir problem olarak algılamasıyla, haklılığını kavraması arasında uzun bir yol vardır. İki Avusturalyalı barış savacıısı, Herb Feith ve Alan Smith'in ileri sürdükleri gibi: yeni bir BM gerekli. Üçüncü dünya ülkelerinden oluşan, çoğunluğun veto hakkının olması önemli bir noktadır.

Yani Bangladeş, Doğu Pakistan'dan bir savaş hareketi sonucu çıktı. Sömürgecilik geçerliliğini yitiriyor.

Tabii ki eski oluşumun hata işle-mesi mümkün olan kurumları vardır. İnsan Hakları Komisyonu, Yerli Halklarla İlgili Çalışma Grupları gibi. Ve yeni bir (1991) Tem-sil Edilmeyen Uluslar ve Halklar Organizasyonu (UNPO) vardır. Ve bu organizasyon, Lahey ve Cenevre'de eğitilmiş uluslararası hukuk uzmanlarının oluşturduğu sekretaryalar aracılığıyla yönetiliyor.

9. Kürdistan'a birçok yol ve bu yol üzerinde atılması gereken pekçok adım var. Birtakım olasılıkları ve de "Olması akla yatkın" olan şeyleri açıklamakta yarar var; bütün Kürtler için bir devlet de dahil. Giderek artan karşılıklı bağımlılıklar gözönüne alındığında klasik üniter devlet

modelinin en iyi çözüm olduğu şüphelidir. Özellikle, bu modelin saldırganlığa müsait yapısı gözönüne alındığında.

Şu olasılıkları dikkate alalım:

Beş ülkede yerel otonomi: bunun federal bir yapı çerçevesinde gerçekleştirilmesi durumunda, bu ülke yönetimleri içişlerinde, kendi doğal kaynaklarının kullanımı da dahil, Kürtleri veto edebilirler.

- Kürtçe, beş otonom bölgede de resmi dil olabilir.

- Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bazı üyelerinin katkılarıyla gelişmiş, ulaşım ve iletişim araçlarının aracılığıyla, Kürtler arasında barışçıl etkinlikler kolaylaştırılabilir.

- Demokratik seçimlerle oluşturulmuş olan bütün Kürt parlamentoları, ortak ilgilerin üretilmesi için bir şemsiye rolü görecektir. Bu parlamentoların çeşitli yollarla, uluslararası önemi olan örgütlerce tanınması da olasıdır.

- Bütün bunların toplamı, konfederasyon ya da federasyonlar içindeki bölgelerin birliği olarak Kürdistan'dır. Bu çözüm, beş ülkede yaşayan ve Kürt olmayanlar için de avantajlıdır. Dahası bütün bunlar, birbirlerinden bağımsız olarak atılması gereken adımlardır. Bunlar aracılığıyla bazı tehlikeli, mutlakçı yaklaşımlar bertaraf edilebilir. Aynı zamanda sözü edilen adımlar Kürt hareketinin ilk iki amacını bütünlüyor: İnsan Hakları ve Otonomi. Diğer yandan yukarıda sözü edilen türden şıklarla ilgili çalışmalar, pratikte uygulanıp uygulanmadığına bakılmaksızın devam ettirilebilir.

Devam etmek acildir. Bugün herkesin üzerinde anlaşılmış bir şey var: Ortadoğu'da barış sağlanmadıkça, dünya barışı sağlanamaz. Ya petrol sorunundan ötürü, ya da, ayrıca bir başka bölge-

sel ve global sorunların çözümünü için, güçlüler tarafından anahtar rolü oynaması için sırtı sıvazlanan taraf olarak gören halkların yaşadığı karmaşıklık ve Filistinliler, Kürtler gibi gittikçe önem kazanan baskı altındaki ulusların durumu nedeniyle de bu böyledir. Yani Kürt sorununa akılcı bir çözüm bulunmadıkça, Ortadoğu'da barışın sağlanması mümkün değildir. Kürtlerin kazanacaklarından şüphe edilemez.

Deneyimler, politik bir hareketin başarısı için şu dört şartın gerekli olduğunu göstermiştir:

- Hareketin, önemi inkar edilmeyecek bir soruna ilişkin olması, self-determinasyon hakkının ve diğer insan haklarının inkarı;

- Hareketin, doğru ve iyi şeylerden yana olması ve Kürtlerin yaşadığı beş ülkenin mevcut yönetimlerinin korkmalarını gerektiren bir şeyin olmadığına ikna etmek gerekir;

- Hareketin, geniş çevrelerde destek bulması gerekir. Yalnızca Kürtler arasında değil, başkaları arasında da Kürt davasına sempati sağlanmalıdır. Örneğin Saddam Hüseyin'e karşı Kürt davasına giderek yaygınlık kazanan bir ilgi başlamış bulunuyor.

- Hareket uzun soluklu olmalıdır. Bu koşul şimdiden yerine getirilmiş durumdadır. Hatta, belkide fazlaca uzamıştır. Öyleki sorun, sanki içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Ve halk yorgun düşmüştür. Durum bu hale geldiyse bu öteki koşulların sağlanmadığındandır.

Mezopotamya ile ilgili kayıtlardan araştırıldığına göre dünyanın en eski kültürlerinden birinden söz ediyoruz. 1920'deki Sevr anlaşmasında bir umut ışığı yakalanmıştı. Fakat bu umut ışığı Lozan anlaşmasıyla geri alındı. Bu

büyük bir olasılıkla Bolşevizm tehlikesine karşı Türkiye Cumhuriyetiyle birleşmeyi daha gerekli gören Batılı güçlerce gerçekleştirildi. Kürtlerin yalnız sabırsızlanması değil, aynı zamanda dehşete kapılıp, saldırgan tutum almaları ve doğal müttefiklerine karşı bile -Ermeniler gibi devletsiz uluslara karşı- bu saldırganlıkla çıkmaları anlaşılabilir bir şey değildir. Fakat bütün bunlara rağmen, Kürt kültürü yaşadı. Kültürel boyutu olmayan bir politik konferans düzenlemenin önemi burdadır. Dünya halkları, siyasi birlikleri olsun olmasın, Kürtlerin zengin bir kültürün taşıyıcısı olduklarını öğrenmelidirler. Ulus-devlet ideolojisi çerçevesinde, kültürle devlet arasında ciddi bir özdeşlik vardır. Pek çoğunun kafasındaki izlenim, devletsiz bir ulusun gerçek bir ulus, kültür taşıyıcısı bir ulus olamayacağı şeklindedir; böyle olunca da sonuç olarak ikinci sınıf bir ulus olarak algılanabilmektedirler.

Kürtlerin bu kısır döngüden kurtulmaları gerekir. Bunun gibi bir çok konferans düzenleyip, Kürt halkının acil isteklerine işaret etmelisiniz. Fakat bunu yaparken karşınızdaki özellikle beş devletin bulunduğunu unutmayınız. Kürtler tanınmayı istiyorlar ve belli bir coğrafyanın ortasında bulunuyorlar. Kürtler kendilerini birleştirici bir element, ülkeler ve kültürler arasında köprü olabilecek bir unsur, Ortadoğu'nun gementosu olarak görmelidirler.

Böyle davranarak, yalnızca barıştan çıkarı olan bir ulus değil, barışın elde edilmesinde bir faktör olacaksınız.

□

*İngilizceden Türkçeleştiren
R.Aslan*

KÜRT EDEBİYATI TARİHİ

KEMAL BURKAY

Bu yazı, Kemal Burkay'ın yakında yayınlanacak olan "Geçmişten Bugüne KÜRTLER ve KÜRDİSTAN" adlı kitabından alınmıştır.

Deng

DİL VE KÜLTÜR

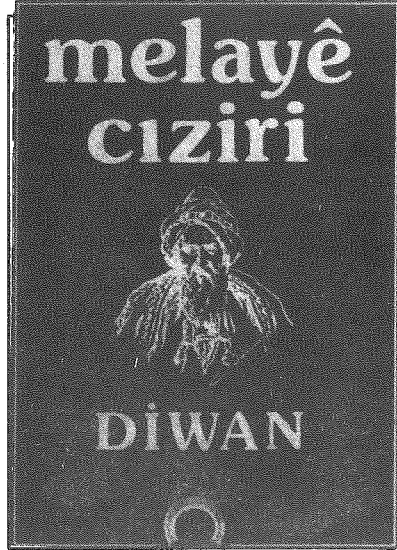
Hint-Avrupa dil grubundan olan Kürtçe, Fars, Afgan ve Beluci dilleriyle birlikte bu grubun İran dilleri şubesine dahildir. Kürtçenin, eklemli bir dil olan Türkçe ve Sami dillerinden olan Arapça ile hiçbir akrabalığı yoktur. Binyıllar öncesinden beri ve geniş bir coğrafyada konuşulan Kürtçe'de, doğal olarak zamanla birçok lehçeler oluşmuştur.

Kurmanci Kürtçe'nin en yaygın konuşulan lehçesidir. Türkiye Kürdistanı'nda, Zazaca konuşan bir kesimin dışında, Kürtlerin büyük çoğunluğu bu lehçeyi konuşur. Irak ve İran Kürdistanı'nın kuzey kesiminde (Musul ve Dihok yöresinde, Urmiye Gölü'nün batısına düşen bölgede), ayrıca Suriye ve Sovyet Kürtleri arasında ve İran'ın Horasan yöresi ve Belucistan'daki Kürtler arasında da Kurmanci konuşulur. Bu lehçe

Kürtlerin yarısından fazlası, hatta, yaklaşık üçte ikisi tarafından konuşulmaktadır. Kurmanci'den sonra en yaygın konuşulan lehçe, bazan "Güney Kürtçesi" olarak da adlandırılan, günümüzde, Soran bölgesinde de konuşulduğu için "*Sorani*" denen lehçedir. Bu lehçe Irak Kürdistanı'nda Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Hanekin yörelerinde ve İran Kürdistanı'nın bu bölgeye bi-

de, Bingöl yöresinde ve Elazığ ve Diyarbakir'in bazı ilçelerinde konuşulmaktadır. *Gurani* ise Irak ve İran Kürdistanı'nın güney kesimlerinde dar bölgelerde konuşulmaktadır. Kirmanşah yöresinde ve onun doğusuna düşen bölgelerdeki Lur ve diğer Kürt aşiretleri arasında konuşulan lehçe ise değişik şiveleri içermekte ve *Luri*, *Leki*, *Sincabi* gibi adlarla anılmaktadır.

Dil ve kültürün gelişimi, merkezi birlik ve devlet olgusu ile sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin Farsça'nın İran'da ön plana geçmesinin, bu dilde yazılı edebiyatın zengin ürünler vermesinin nedeni budur. Farsların İran devletinde uzun yüzyıllar oynadıkları birinci dereceden rol, Farsça'ya bu gelişme olanağını verdi. İslami dönemde Arapça da böylesine bir gelişme olanağına kavuştu. Bu iki dil yüzyıllarca Ortadoğu'nun ve genel olarak İslam dünyasının başlıca bilim ve kültür dilleri oldular. Daha sonra bölgeye gelen Türkler ve Moğollar, güçlü devletler kurdukları halde, İran ve Arap kültürünün hegemonyasını yaşadılar; uzun dönem resmi dilleri Arapça ya da Farsça oldu. Bu ikisinin etki-

tişik Mahabad, Senandaj (Sine) bölgesinde konuşulur. *Zazaki* ya da *Dımlî* denen lehçe, Türkiye Kürdistanı'nda Dersim yöresinin bir bölümün-

sinde "Osmanlıca" diye nitelenen, halk kitlelerinin anlamadığı ilginç bir dil oluşt.

Aynı dönemde Kürtler de, doğal olarak bu iki dil ve kültürden büyük ölçüde etkileniler. 10-13. yüzyıllar arasında ortaya çıkan kimi Kürt devletleri ya küçük ve yöresel kaldılar, ya da kültürel gele-

neklerini ve yeterli birikimi yaratacak kadar uzun ömürlü olamadılar. Bunlar içinde en güçlüsü Eyubiler'di; ama onların da asıl başkentleri Kahire ve Şam gibi Arap başkentleriydi; dil ve kültürleri nerdeyse bütünüyle Arap dili ve kültürü oldu. Bu dönemde Kürt bilim adamları, edipleri moda uyararak eserlerini genellikle Arapça ya da Farsça yazdılar. Kürdistan'daki medreselerde dersler çoğunlukla bu iki dilde verildi. Bu nedenle, daha önceki bölümlerde değindiğim gibi, bilim ve edebiyat alanında bu iki dilde ürün veren bir dizi ünlü Kürt vardır. Daha sonraları buna, Türk dilinde ürün verenler de eklenmiştir.

Tarih bölümünde adlarından söz ettiğimiz Kürt asıllı ünlü yazarlardan İbn'ül Esir, İbn Hallikan, Ebul Feda Arapça yazarlar arasındadır. Bitlisli Şeref Han ile Mevlana İdris Farsça yazdılar, Şeddadiler döneminin şairlerinden Katran da Farsça yazarlar arasındaydı. Bazı kaynaklarda Kürt olduğu belirtilen ünlü şair Fuzuli'nin (ölümü 1556) Türkçe, Arapça, Farsça dillerinde divanları ve manzum hikayeleri vardır; ama Kürtçe eserine rastlanmamıştır (1). Türk divan edebiyatının ünlü isimlerinden Nefi (1572-1655) ve Nabi (1642-1712) de Kürt asıllıdır. Bazı kaynaklarda bunların Kürtçe yazılmış şiirlerinin bulunduğu söz edilmektedir. (2)

Nisbeten yakın bir dönemde, 19. ve 20. yüzyıllarda Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde ürün veren Kürt asıllı bir hayli ünlü ozan, romancı ve araştırmacı vardır. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren, Kürt dili ve kültürü üzerindeki ağır baskılar, Kürt diliyle basın yayının engellenmesi bunu daha da hızlandırmıştır.

Ama tüm bu olumsuz koşullara rağmen Kürt dili, Kürt halkının konuştuğu dil olmayı sürdürdü, yapısını ve kelime zenginliğini büyük ölçüde korudu ve günümüze kadar geldi. Hatta denebilir ki, Türkçe bu iki dilden (Arapça ve Farsça) çok daha fazla etkilendi. Farsça gibi gelişkin bir edebiyat dili bile Arapça sözcüklerin akınına uğradı. Öyle ki günümüz Farsçası, tüm arınma çabalarına rağmen Arapça

sözcüklerin egemenliğini kıramamaktadır. Çok ilginçtir ki bu denli olumsuz bir durum Kürtçe için sözkonusu değil. Bunun bir nedeni, belki de Kürtçenin daha çok Kürt köylülerinin ve öteki üretici halkın dili olarak varlığını sürdürmesidir. Ama Kürtçenin köklü bir dil olmasının, Kürt halkının geçmiş zengin kültürünün de herhalde bunda payı var.

Diğer yandan, Arap ve Fars dillerinin kültür alanındaki egemenliğine rağmen, Kürt dili yazılı edebiyat alanında da Ortaçağlardan bu yana yolunu açmayı ve ürünler vermeyi başardı. Kürt dilinde ilk yazılı ürünler bin yıl öncesine uzanıyor. Zamanla Kürdistan'daki medreselerde yapılan eğitimde, Arapça ve Farsça'nın yanısıra Kürt dili de kullanılır oldu. Kürt beylikleri, bilgin ve edipleri koruyarak, medreseler açarak Kürt dilinin ve kültürünün gelişmesinde olumlu birer merkez rolü oynadılar.

KLASİK KÜRT EDEBİYATI

Kürt edebiyatı tarihine ilişkin kaynaklarda genellikle, ilk klasik Kürt şairi olarak Eli Heriri gösterilmiştir. Bu, Aleksandır Jaba'nın klasik Kürt edebiyatı üzerine verdiği bilgilere dayanıyor. 19. yüzyıl ortalarında Çarlık Rusyası'nın Erzurum Konsolosu olan Jaba, bazı Kürt din adamlarının ve bilginlerinin yardımıyla Kürt folkloru, tarihi ve edebiyatı ile ilgili araştırmalar yaptı ve topladığı elyazmalarını Peters-

burg'a gönderdi. Jaba, Kürt edebiyatı üzerine yaptığı çalışmada sekiz Kürt şairi üzerine bilgi vermektedir. (3) Tümünü de Kurmanci lehçesiyle yazan bu şairler Eli Heriri, Melayê Cıziri, Feqiyê Teyran, Melayê Batê, Ehmedê Xani (Hani), İsmailê Bazidi, Hakkari Şeref Han ve Beyazıtlı Murat Han'dır.

Jaba'nın verdiği bilgilere göre Eli Heriri, Hakkari Sancığı'nın Şemdinan bucağı Herir köyünde hicri 400 (miladi 1009-1010) yılında doğmuş ve hicri 478 (miladi 1078) yılında aynı yerde ölmüştür.

Ne var ki, sözü edilen divan bugüne kadar gün ışığına çıkmamıştır ve nerede olduğu da bilinmiyor. İlk kez Albert Socin, 1887 yılında yayınladığı bir derlemede Eli Heriri'nin bir şiirine yer verdi (4). Daha sonra, Sovyet araştırmacı M. B. Rudenko, 1972 yılında yayınlanan bir makalesinde, onun, *Saltikov-Şêdrin Kütüphanesi*'ndeki Kürtçe elyazmaları arasında bulduğu birkaç şiirine yer verdi (5). Sadık Behadin Amedi de 1980 yılında Bağdat'ta yayınladığı "*Hozanêt Kurd*" adlı kitapta Eli Heriri'nin birkaç şiirine yer verdi. (6)

Ancak, Eli Heriri'nin ilk şair olup olmadığı tartışmalıdır. Doğum-ölüm tarihlerine ilişkin bilgi doğru olsa bile, kimi kaynaklarda 10. yüzyılda yaşadığı belirtilen Baba Tahir Üryan'ın ondan önce geldiği söylenebilir.

Baba Tahir'le ilgili olarak Minorsky'nin değerli bir incelemesi vardır. (7) Şiirlerinden ebced hesabıyla çıkarılan so-

nuçlara göre 938-1010 yılında yaşamıştır. Başka nedenlerle bu tarihler tartışmalı ise de, 11. yüzyılın ilk yarısında, Deylemiler döneminde yaşadığına dair birçok kanıt var. Türbesi Hemedan'dadır.

Kimi kaynaklarda *Hemedani* ve *Luri* diye anılır. Şiirlerinin, Kürtçe'nin salt bir lehçesine özgü olmayıp Luri, Gurani, hatta Kurmanci lehçelerinin ortak izlerini taşıdığı, bunların bir bileşimi olduğu belirtilmiştir.

1927 yılında Tahran'da, Hüseyin Vahit Destgerdi tarafından Baba Tahir'in 296 *dubeyt*'ini (çift beyit) ve 4 gazelini içeren *Divan*'ı yayımlandı.

Baba Tahir *Ehl-i Hak* tarikatının ulularındandı, bir tasavvufçuydu. Şiirleri bu tarikat mensupları arasında yaygın biçimde söylenegelmiştir. Ehl-i Hak tarikatının kitabı *Serencam*'da ondan bir ermiş gibi söz edilir. Özdeyişleri birçok kişi tarafından çeşitli zamanlarda şerh edilmiştir. 368 özdeyişini içeren *Kelimat el-Kisar* adlı eseri Tahran'da Armağan yayınları arasında basılmıştır.

Ondan övgüyle söz eden Minorsky, "yeni bir Fitzgerald, Baba Tahir'i Ömer Hayyam'a layık bir rakip haline getirebilir," diyor.

Konuya ilişkin kaynaklarda, genellikle Eli Heriri'den sonra gelen ikinci şair olarak belirtilen Melayê Cıziri'nin yaşadığı dönem de tartışmalıdır. Kimi araştırmacılar onun 12. yüzyılda yaşadığını ileri sürerken kimileri 15, hatta 16. yüzyılda yaşadığı görüşündeler. Cezi-re'de yaşadığı, ordaki medrese-

de ders verdi.

Melayê Cıziri klasik Kürt edebiyatının seçkin isimlerinden biridir. Kendisinden sonraki Kürt ozanları üzerinde derin izler bırakmıştır. Şiirlerinin bir bölümüyle sufidir, ama bir bölümünde dünyevi aşkı dile getirmiş, sevdiği kadınları anlatmış ya da onlara seslenmiştir. Şiirleri medreselerde okunmuş, özellikle *mele* ve *feqi* denen din adamları tarafından çoğaltılarak yazılı ve sözlü yaşatılmıştır. Bu din adamları, genel olarak yazılı ve sözlü edebiyatın yaşatılmasında ve geçmiş kültürün bugüne taşınmasında övgüye değer, önemli bir rol oynamışlardır. İçlerinden birçok da şair ve yazar çıkmıştır. Cıziri'nin *Divan*'ı ilk kez Von Hartman tarafından 1904 yılında Berlin'de bastırıldı. Daha sonra, Arap yazısıyla İstanbul, Hewlêr, Şam ve diğer yerlerde çeşitli baskıları yapıldı. 1987 yılında Stokholm'de latin harfleriyle basıldı.

Feqiyê Teyran da kimi araştırmacılara göre 14. yüzyılda (1307-1375), kimine göre de daha sonra (1590-1660) yaşadı. Hakkari'nin Muks yöresindedir. Şiirleri ve Manzum hikayeleriyle ünlüdür. Onun da şiirleri hem eğitim görmüş din adamları, hem de halk arasında, yazılı olarak ve sözlü anlatım biçiminde folklorun bir parçasına dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. *Hespê Reş* (Kara At), *Şêx Senan* (diğer adıyla *Dota Gurca* -Gürcü Kızı) ve *Bersis* adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Şêx Senan'da bir müslüman şeyhinin Hıristiyan Gürcü kızına olan

aşkı anlatılır. Rudenko tarafından Rusçaya çevrilerek 1965 yılında Moskova'da Kürtçesiyle birlikte yayınlandı. 1967'de Tebriz'de, 1986'da da İsviçre'de latin harfleriyle yayınlandı.

Halkın konuştuğu, duru, anlaşılır bir dille yazdı. Aynı zamanda emekçilerin, baskı görenlerin özlemlerini dile getirdi ve sömürüye karşı çıktı. Bu iki nedenle, şiirleri halk arasında kolayca yayıldı.

1417-1491 tarihleri arasında yaşadığı belirtilen Mele Ehmedê Batê, Hakkari'nin *Batê* köyündendir. Kürtçe *Mewlûd*'un ve *Zembilfroş* adlı manzum öykünün yazarıdır. Her iki eseri de halk arasında ünlüdür. Kürdistan'da okunan mevlid genellikle budur. Bu eserlerin el yazmaları Leningrad'da Saltikof-Şêdrin Kütüphanesi'ndedir. Jaba, onun, şiirlerini içeren büyük bir divanından söz ediyor; ancak bu divan bugüne dek açığa çıkmış değil.

16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında yaşayan Kürt ozanlarından biri Selim Süleyman'dır. Sovyet araştırmacılarından M. B. Rudenko'nun saptığına göre, *Ûsif û Zelixe* adlı manzum öykünün yazarıdır ve bu öykünün el yazması yukarıda sözü geçen kütüphanededir. Selim Süleyman, kendisinden önce Firdevsi, Cami gibi ünlü İranlı ozanların işledikleri bu öyküyü yeniden ele alıp işlemiş, değişiklikler yapmış ve Kürt folkloruyla zenginleştirmiştir. Jaba, onun Bitlis'li Şeref Han'ın çağdaşı ve Hizan beyi Mir Şeref'in *dengbêji* (8) ol-

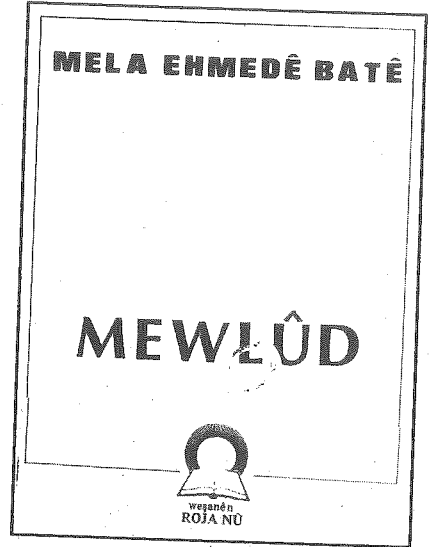
duğunu söylemektedir. (9)

Klasik Kürt edebiyatının en büyük adı, kuşku yok, Ehmedê Xani'dir (1650-1706). Jaba'nın makalesinde Hakkari yöresindeki *Xani* (Hani) aşiretinden olduğu belirtilmiştir. Başka bazı kaynaklarda ise bu aşiretin 16. yüzyılda Ağrı dağı eteğindeki Beyazıt yöresinde olduğu söylenmektedir. Xani (Hani) Beyazıt'ta yaşadı ve orada öldü. Mezarı halk tarafından bir ziyaretgah haline getirilmiştir.

Xani'den günümüze üç eser ulaştı: *Mem û Zin*, *Nûbar* ve *Aqida İmanê*.

Kürt edebiyatının şaheseri ve Doğu'nun seçkin klasiklerinden sayılan *Mem û Zin*'in konusu ünlü Kürt halk destanı *Memê Alan*'dan alınmıştır. Xani, bu ünlü halk masalını ve aşk öyküsünü yeniden işlerken dünya görüşünü de dile getirmiştir. *Mem û Zin*'in en özgün yanı, onda, günümüzden üç yüzyıl kadar önce dile getirilen coşkulu yurtseverlik-tir. Xani, iki büyük devlet, Osmanlılar ve İran Şahlığı arasında bölünmüş Kürdistan'ın ve Kürt halkının dramını dile getiriyor, Kürtler arasında birliğin yokluğundan yakınıyor ve kurtuluşu bir Kürt devletinde görüyor. Kürt dili ve kültürünün gelişimi için de bunu zorunlu sayıyor. Bu soylu duygular ve derin yurtseverlik, kendisinden sonra gelen Kürt ozanlarını derinden etkiledi. *Mem û Zin*'in el yazması kopyaları yıllarboyu elden ele dolaştı, Kürdistan'daki medreselerde mollaların ve öğrencilerin baş kitaplarından biri oldu. İlk kez 1920 yılında

İstanbul'da basıldı, ancak kısa süre sonra Türk hükümetince yasaklandı. 1947'de Halep'te, 1954'te Hewlêr'de (Erbil), 1957'de Şam'da, 1960'ta Hejar tarafından Mukri lehçesiyle Bağdat'ta yayınlandı. Rudenko tarafından yapılan Rusça çevirisiyle birlikte 1962 yılında Moskova'da, M. E. Bozarslan tarafından yapılan Türkçe çevirisiyle birlikte 1968 yılında İstanbul'da yayınlandı. Ayrıca çeşitli parçaları Arapça, Fars-

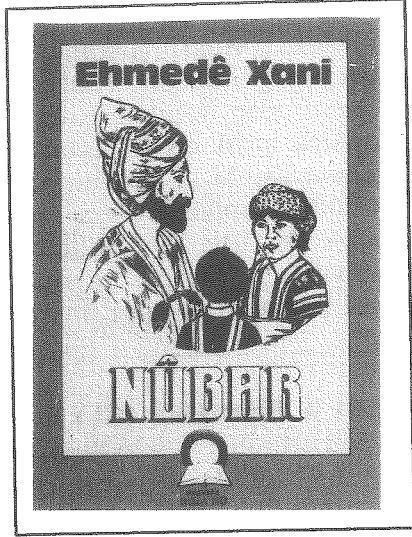

ça ve diğer dillere çevrildi.

Nûbar denen eseri ise Arapça-Kürtçe manzum bir sözlüktür. Daha çok medreselerde bir eğitim kitabı olarak kullanılmıştır.

İsmailê Bazidi (1654-1709), adından da anlaşılacağı üzere Beyazıt'lı idi, Xani'nin çağdaşı ve onun ekolündendi. O da Kürtçe şiirler ve *Gulzar* adında Kürtçe-Arapça-Farsça bir sözlük yazdı. Bu sözlük de Nubar gibi medreselerde okunmaktaydı. Jaba'nın hakkında bilgi verdiklerinden Şeref Han adlı şairin (1682-1748) Hakkari beylerinden ol-

duğu sanılıyor. Kürtçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Beyazıt'lı diğer şair, Murat Han (1736-

1778) da Kürtçe lirik şiirler yazmıştır. Leningrad'daki Salतिकof-Şêdrin Kütüphanesi'nde bu şaire ait elyazması gazeller bulunmaktadır. Xaris Bitlisi (doğumu: 1758) *Leyl û Mecrun* adlı bir manzum öykü yazmıştır. Sovyet araştırmacı Rudenko, bu eseri Rusça tercümesiyle birlikte 1965 yılında yayınladı. Hakkari beyleri ailesinden olan diğer bir şair, Pertev Bey, çoğunlukla lirik şiirler içeren bir divan bırakmıştır. Yazarın doğum-ölüm tarihleri belli değilse de bu divan 19. yüzyıl başlarında yazılmış (10).

16-17. yüzyılda yaşadığı belirtilen Kürt yazarlarından biri Ali Teremoxi'dir (Teremohi). Jaba'nın verdiği bilgilere göre, Muks yöresinden olan Ali Teremoxi Bağdat, Musul, Badi-nan ve Soran medreselerinde eğitim görmüştü ve bilgin bir kişiydi. Anadili Kürtçe'nin yanı sıra, Arapça, Farsça, Türkçe dillerini de iyi bilmekteydi.

Köyüne dönüp orada Kürtçe ders verdiği bir okul açtı. Bu amaçla bir dilbilgisi kitabı hazırladı ve bu eser Kürdistan'da zamanla yayıldı. Ayrıca, Kürt diliyle "*Qewlê Yekane*" (Başlıca Söz), "*Kurêl Weten*" (Vatan Çocukları), "*Moriyê Yaqut*" (Yakut Boncuk), "*Jiyina Heqîqet Xewn e*" (Gerçek Yaşam Düştür) adlı eserleri yazmıştır. Ancak bu eserlerden yalnızca Kürtçe-Arapça dilbilgisinin elyazması elde mevcuttur; diğerleri henüz bulunamamıştır.

Celadet Bedirhan, Havar'ın 33. sayısında yazdığı *Klasikên Me* (Klasiklerimiz) başlıklı makalede (11), Jaba'nın saydığı isimlere ek olarak Sorani lehçesiyle yazmış üç şairin (Nali, Hacı Qadirê Koyi ve Şeyh Rıza Talabani) yanı sıra, Kurmanci lehçesiyle yazmış 14 şair ve yazarın daha adını sayıyor: Axayê Bidari, Siyahpuş, Axayok (Ağayok), Mewlana Xalid (Halid), Mela Yahyayê Mızûri, Mela Xelilê Sêrti, Şêx Evdîlqadirê Geylanî, Heci Fetahê Hezroyi, Şêx Mihemmedê Hadi, Şêx Evdirahmanê Taxê, Şêx Nûreddini Bırîfki, Evdîrehmanê Axtêpi, Mela Unisê Erqetini, Melayê Erwasê.

Bunlardan Mela Xelilê Sêrtê *Nehcel Enam* adlı bir eser bırakmıştır. Şêx Evdîrehmanê Axtêpi ikisi Kürtçe, ikisi Arapça olmak üzere dört eser yazmıştır. Kürtçe yazdıklarından biri divanı, biri de *Rewd Neim* adında ve peygamber Muhammed'in niteliklerini ve miraca çıkışını anlatan 360 sayfalık manzum bir eserdir (Hicri 1302)(13). Mela

Unisê Erqetini, Eli Teremoxi'yi izleyerek Kürtçe gramer üzerine yazmıştır. Cizre'de ve 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı sanılan Melayê Erwasî, çeşitli hastalıklara ve onların ilaçlarına ve tedavi biçimlerine ilişkin küçük bir tıp kitabı yazmıştır.

Bunların yanı sıra, A. Jaba'ya Kürt edebiyatı ile ilgili olarak bilgi veren kişiler içinde başta gelen Mele Mahmûdê Beyazıdî'nin, *Jiyin û Ayina Kurdan* (Kürtlerin Yaşam ve Gelenekleri) adlı eseri mevcuttur. Bu elyazması da Rukenko tarafından 1961 yılında Moskova'da yayımlandı.

Görüldüğü üzere, 20. yüzyıla gelinceye kadar Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde yazılı edebiyat birhayli zengindir. Diğer lehçelere gelince: Bunlardan Gurani lehçesinde yazılı edebiyatın tarihi oldukça gerilere gidiyor. Baba Tahir Üryan'ın eserlerinin Lur ve Gurani lehçelerine yakınlığından söz etmiştik. Ehl-i Hak mezhebinin dinsel metinleri de bu lehçeyle yazılmıştır (12). 17. ve 18. yüzyıllarda Erdelan beylerinin sarayında, Guranice ve genel olarak lirik şiirler ya da dini konularda yazan bir dizi şair görülmektedir. Ehmedê Texti (Tehti), Şêx Mîstefa Beserani (1641-1702), Xanay Qubadi (1700-1759), Mahzuni bunlar arasındadır (14). Son yıllarda bu lehçeyle yazılmış kimi eserler gün ışığına çıktı. Xanay Qubadi'nin *Şirin û Xusrev* (Şirin ile Husrev) adlı 874 sayfalık eseri 1975 yılında Bağdat'ta basıldı. Feqe Qadiri Hemewend'in (19. yüzyıl) 789 sayfalık divanı

1980'de Bağdat'ta yayınlandı. Daha önce sözü edilen Nakşibendi şeyhi Mevlana Halid'in (1777-1826) Gurani lehçesiyle yazılmış şiirleri vardı; Kürtçe, Arapça ve Farsça şiirlerini içeren bir divanı 1844 yılında İstanbul'da basıldı. Kimi kaynaklarda, 12. yüzyılda yaşamış filozof Şehabeddini Suhraverdi'nin (1155-91) de Gurani lehçesiyle şiirlerinin varolduğu belirtilmektedir (15).

Güney Kürtçesi, ya da Soranice denen lehçede yazılı edebiyat 19. yüzyıldan itibaren, yani Kurmanci ve Gurani lehçelerine oranla geç başladı, ama hızlı bir gelişme gösterdi.

Bu lehçede yazan ilk ünlü ozan Nali'dir (1797-1855). Asıl adı Mela Hıdır'dır. Şehrezor'un *Qeredax* köyünde doğdu, Süleymaniye'de medrese eğitimi gördü. Daha sonra bir süre Şam'a ve İstanbul'a gitti. Kürtçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiirler yazdı. Kürtçe divanı 1931'de Bağdat'ta, 1962'de Erbil'de yayınlandı. Şiirleri genellikle sevda ve yurtseverlik konularını içerir.

Salim (1805-69). Asıl adı Evdirehman idi, sağlıkçı olduğu için Salim adını kullandı. Şiirlerinde aşk ve yurtseverlik konuları işlenmiştir. Bunlar arasında Osmanlılar ile Baban beyliği arasındaki savaşları anlatan şiirleri vardır. Divanı 1945 yılında Bağdat'ta yayınlandı.

Kurdi'nin (1809-1849) asıl adı Mustafa'dır. Süleymaniye'dir. Eğitimi Süleymaniye'de gördükten sonra Sine'ye ve Tahran'a gitti. Tahran'da Şah'ın çocuklarına ders

vermiştir. Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde yazmıştır. Şiirlerinde güçlü bir lirizm vardır. Aşk ve yurtseverlik konularını işlemiştir.

Hacı Qadiri Koyi (1815-1897), 19. yüzyılda Sorani lehçesinde yazan en güçlü şair kabul edilir. Koyê yöresinde *Qoreqerac* köyünde doğmuştur. Önce Koyê'deki mollaların

yanında, daha sonra Güney Kürdistan'daki çeşitli medreselerde eğitim göyerek molla oldu. İstanbul'a gitti. Orada dönemin önde gelen Kürt aydın ve yurtseverleriyle tanıştı. Bir süre Bedirhan Bey'in çocuklarına ders verdi. Ehmedê Xani'nin şiiriyle tanıştı. Şiirlerinde derin bir yurtseverlik fışkırır. Kürt halkının özgürlüğünü, yalnız Osmanlı ve İran devletlerinden değil, aynı zamanda bey, ağa, şeyh gibi sömürücü unsurların baskı ve sömürsünden kurtuluşa görür. Kendisinden sonra gelen kuşakları derinden etkilemiştir. Şiirleri 1953'te Hewlêr'de, 1960'ta

Bağdat'ta yayınlandı.

Şeyh Rıza Talabani (1837-1910), Kerkük'te doğdu. Kadiri tarikatının liderleri olan Talabani şeyhleri ailesindedir. Küçük yaşta Farsça, Arapça ve Türkçe öğrendi. Medresede eğitim gördü, daha sonra İstanbul'a gitti. Kürtçe şiirlerinin yanısıra Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Şiirlerinin mizah yanı güçlüdür, toplumsal çelişki ve haksızlıklara değinir. Günümüzde de oldukça popülerdir. Şiirleri 1935 yılında Bağdat'ta yayınlandı.

Edeb Ebdıla Mısbah (1862-1912), Mukri yöresinden, bey ailesindedir. Şairliğinin yanısıra ressamdı ve süsleme sanatında ustaydı. Şiirleri sevda üstünedir. Kürt araştırmacı Giv Mukriyani, "aşk üstüne şiir yazmakta Edeb'in dengi yoktur" der (16). Divanı 1936'da Rewanduz'da, 1960'ta Hewlêr'de, diğer şiirleri 1970'te Bağdat'ta yayınlanmıştır.

Güney Kürtçesi ile yazan ozanlar arasında bunlardan başka tasavvuf şiirleri yazmış olan Mehwi (1830-1909), Mirza Rahim (1836-92) ve Salih Xeriq (Herik) (1851-1907); daha çok sevda şiirleri yazan Wefayi (1838-1902) vardır.

Klasik Kürt edebiyatında üç de kadın şairin adı geçer. Bunlar: Erdelanlı Mah Şeref Hanım (1800-47), Diyarbekir'li Sıra Hamım (1814-65) ve Berwarili Mihreban'dır (1858-1905).

Aynı zamanda *Mesture* adıyla bilinen Mah Şeref Hanım Kürtçenin Gurani lehçesiyle yazdığı gazel ve kasidelerin yanısıra Farsça da yazdı.

Ancak 1927 yılında Tahran'da yayınlanan divanında yalnızca Farsça şiirler yer almıştır. Me-sture aynı zamanda Kürtler arasında ilk kadın tarihçi olmakla tanınır. Erdelan Kürt Beyliği'ni anlatan Tarihi Erdelan adlı eseri 1947 yılında Tahran'da yayınlandı. Sovyet Kürdologlarından E. İ. Vasileva'nın Mah Şeref Hanımla ilgili bir incelemesi vardır. (17)

Enver Mayi ise, bazı sözlü kaynakların yanısıra, tarihçi İbn Hallikan'a dayanarak, 11-12. yüzyıllarda yaşamış (ölümü: 1020), Kürtçe ve Arapça yazmış Hakkarili Evdal Samed Babek adlı bir Kürt şairden söz etmektedir. (18) Ancak elyazmaları hala bulunmuş değil.

KÜRT FOLKLORU

Hemen her halk için folklor, doğal olarak yazılı edebiyattan önce başlamıştır. Bu, sözlü anlatımın yazılı anlatımdan önce başlamış olması nedeniyledir. Daha yazı bulunmadan önce halk kültürüne mal olmuş masallar, destanlar, türkü ve şarkılar, atasözleri vardı. Ama yazı bulunduktan sonra da folklor kaybolmadı elbet. Yazılı edebiyatla yanyana varlığını sürdürdü, yer yer iç içe geçti. Kimi zaman yazılı edebiyat folklor ürünlerini alıp yeni bir biçim ve içerikte işlerken, kimi zaman bunun tersi oldu, yazılı edebiyat ürünleri folklorla karıştı, onun bir parçasına dönüştü. Tüm bunları Kürt folklorunda canlı biçimde izlemek mümkün.

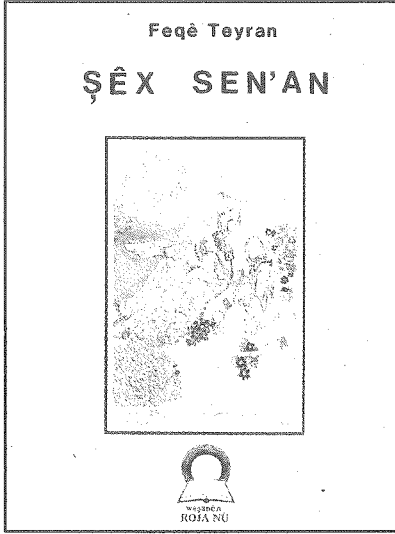
Kürtler folklorlarının zenginliğiyle övünürler. Örneğin

Celadet Bedirhan Kürt folkloruyla ilgili olarak şöyle diyor:

"Folklorumuz, yani halk edebiyatı, dünya ölçüsünde ön sıralarda yer alır. Yakın Doğu'da hiçbir ulusun folklo-

olarak yenilenme ve zenginleşme yolunda şaşırtıcı bir dirim ve yaratıcı güçle beliren, çoğunca Kürt potasında komşu folklor temalarını da eriten bir bütündür." (20)

Yazılı anlatım olanakları dış baskılarla önemli derecede sınırlanmış, ulusal basın-yayın ve eğitim kurumlarına sahip olmayan bir halk için sözel anlatım biçimlerinin, halk edebiyatının daha da önem kazanması doğaldır ve bu görüşte haklılık payı vardır. Ancak, kanımca tek neden bu olamaz. Çünkü Kürtlere komşu olan sözkonusu Türk, Arap ve Fars halkları arasında da, bir ulusal eğitim politikasının belirlendiği 1920'li-30'lu yıllara gelinceye kadar okuryazar oranı, özellikle kırsal kesimde Kürtlerden pek farklı değildi. Diğer yandan, devlete ve sözkonusu yayın ve eğitim kurumlarına sahip olmak, folkloru koruma, yayma bakımından yeni olanaklar da sağlamaktadır. Örneğin yazılı edebiyat halk deyişlerini, atasözlerini tazeler, yaygınlaştırır. Radyo yerel bir türküyü tüm ülkeye yayar. Bu nedenle Kürt folklorunun zenginliğinin nedenleri arasında başka tarihsel ve sosyal nedenleri de araştırmak gerekir. Kanımca bunda, çok eskilere uzanan Kürt tarihinin ve zengin kültür mirasının önemli payı var. Binyıllar boyu hep büyük uygarlıklara komşu ve onların içinde olan, bu uygarlıkların yaratılmasına büyük katkısı olan bir halkın folklorunun zengin olması doğaldır. Kürt halkı Mezopotamya destanlarını, İran masallarını, Yunan mitolojisinin öy-

ru Kürt folklorunun düzeyine erişemez." (19)

Kürt folklorunun zenginliği konuyla ilgilenen kişilerin, araştırmacı ve gezginlerin de dikkatini çekmiştir. Buna ilişkin olarak Nikitin şöyle diyor:

"Kürt edebiyatına eğilen araştırmacıya en çarpıcı gelen şey 'aşırı folklor bolluğu'dur (Vilçevsky'nin deyişi)." (21)

Vilçevsky'ye göre bunun nedeni Kürt halkının kendi ana dilinde okur-yazar olmasıdır. Nikitin de bu görüşe katılıyor ve şöyle diyor:

"Türk, İranlı ve Arap komşuları gibi okulda Kürtçe okuyup yazmadığı için ana dilini geliştirme olanğından yoksun kalmış Kürt, kendini oral (sözel) folklor edebiyatına indirmiş bulunmaktadır... Yalnızca geçmiş kuşakların zengin katkılarıyla beslenmiş bir folklor değildir o; sürekli

külerini, Türk, Ermeni, Gürcü ve Arap özdeyişlerini alıp "kendi potasında eritirken", onlara da kendi kültür ürünlerini sundu.

Destanlar, manzum öyküler Kürt folklorunda geniş bir yer tutar. Bunların bir bölümünde manzum şiir ve düz anlatım birbirini izler. *Dengbêj* denen halk ozanı ya da türkücü, bir yandan manzum parçayı bir uzun hava, ya da arya biçiminde, gür bir sesle okur, arada bir de şarkıyı keser, öyküyü anlatır; böylece hem kendisi hem dinleyiciler soluk alır. Çünkü köy odalarında ve genellikle uzun kış geceleri anlatılan bu destanlar ve manzum öyküler saatlerce sürer, bazan ertesi geceye ve daha sonraki gecelere kalır. Kürt folklorunda bu tür destanlar ve manzum öyküler birhaylidir. *Memê Alan, Siyabend û Xecê, Ker û Kulik, Sêva Heci, Mem û Eysê, Zembilfroş, Dota Gurca, Dumdum* vb.. bunlar içinde Memê Alan destanı özgün bir yer tutar. Bu destanda "Kürt Padişahı" Mem ile bey kızı Zin arasındaki aşk öyküsünün çevresinde Kürt halkının geçmiş yaşamına, geleneklerine, karakter yapısına ilişkin ilginç bilgiler verilir. Destan şiir ve folklor örgüsü bakımından zengindir. Halk arasında çok çeşitli varyantlarının bir bölümü yabancı ve Kürt araştırmacılar tarafından derlenmiş; Almanca, Fransızca, Rusça, Romence, İngilizce, Ermenice ve Arapçaya çevrilmiş; bunlardan bazıları çeşitli zamanlarda yayınlanmıştır. Bu destana ilişkin özgün bir derleme Fransız araştırmacı Roger Lescot ta-

rafından yapıldı. Lescot'un, 20 kadar dengbêji dinleyerek, Celadet Bedirhan ve Nuredin Zaza'nın yardım ve katkılarıyla sonuçlandığı bu çalışma 1942'de, Beyrut'ta, 1957'de Şam'da yayınlandı. Bu örnekten Türkçe'ye yapılan çeviri, Kürtçesiyle birlikte 1978 yılında İstanbul'da yayınlandı ve kısa sürede yasa-klarıldı.

16. yüzyılda yaşayan ünlü Kürt bilgisi ve ozanı Ehmedê Xani (Hani), Memê Alan destanını yeniden işleyip yorumlayarak *Mem û Zin* adlı ünlü eserini yazdı. Folklorun yazılı edebiyata konu olmasının Kürt edebiyatındaki tek örneği bu değil elbet. Gerek klasik ozanlar, gerekse çağdaş yazarlar arasında bu gelenek güçlüdür. Örneğin, Kürt folklorunun seçkin örneklerinden biri olan *Siyabend û Xecê* adlı manzum hikaye, çağdaş Sovyet yazarlardan, Sement Siyabend tarafından yeniden işlendi. Aynı öykü yine çağdaş Kürt yazarlarından Tosinê Reşit tarafından piyes haline getirildi. Diğer yandan, yazılı edebiyatla folklor geçmişte öylesine içiçe geçmiştir ki hangisinin önce geldiğini saptamak çoğu zaman imkansızdır. Örneğin, Feqiyê Teyran'ın *Şêx Senan (Dota Gurca), Hespê Reş ve Bersis* adlı üç manzum öyküsünün de folklorik örnekleri vardır. Bir Kürt beyinin İran Şahı'na karşı destansı direnişini konu edinen *Dumdum* öyküsü tarihi bir olaya dayanıyor; ama hem yazılı edebiyatta, hem folklorlarda, manzum öykü olarak örneği var. Bu, *Zembilfroş* ve öteki birçok öykü için

de sözkonusu.

Kürt folkloru yine dengbêjler tarafından okunan ve *lavj* ya da *lavj* denen aşk türküleri ve kahramanlık türküleriyle, genellikle oyunlarda, eğlencelerde, kadınlı-erkekli, koro halinde söylenen govend türküleri (*dilok*) bakımından da zengindir. *Govend* (halay) türküleri aşkı ve günlük yaşamı anlatan kısa türkülerdir. Örneğin o, sevgiliyi anlattığı gibi, göçü, tarladaki tütününü, kırdaki kengeri, bir iş aracını da anlatabilir. Kafiyele çift mısra (beyit) biçimindedirler. Bunların yaratıcısı genellikle sıradan halkın kendisidir.

Halkın yaşamındaki önemli olaylar, aşklar, savaşlar, direnişler, aşiret çatışmaları genellikle aşk ya da kahramanlık türkülerine dönüşür. bu türküler uzun hava türündendirler. Mısrarlarda ölçü serbesttir, kimi uzun, kimi kısadır; ama aralarında güçlü bir ses uyumu var. Bunlar son derece özgün bir makamla okunurlar. Dengbêj kimi zaman sözcükleri peşpeşe, izlemesi güç bir hızla okur; kimi zaman yavaşlar, bir sözcük ya da hece üzerinde sesini dalgalandırır; sesi alçalıp yükselir, nakarata başvurur.

Halk arasında *dengbêj*'lik oldukça yaygındır. Bunun için genellikle özel bir eğitim gerekmiyor. İnsanlar aile içinde ya da köy odasında, daha küçük yaştan itibaren dinleyerek, söze ve müziğe alışarak, söyleyerek sözkonusu halk türkülerini makamına uygun söylemeyi öğreniyorlar. Düğün ve bayramlarda çok kişi bu konuda birbiriyle yarışır. Ama iyi dengbêjler elbet

çok sayıda değildir. Geçmişte, okuma yazma ve nota bilgisi gerekli olmasa bile, ustaların yanında belli bir süre eğitim görmek gerekirdi; günümüzde ise bu gelenek, tümüyle ortadan kalkmamışsa bile, zayıflamıştır. (21)

Dengbêj genellikle türküyü makamıyla okuyan ve öyküyü bilip anlatan kişidir. Yani onun ille de yeni eserler yaratması gerekmiyor. Ama dengbêjler içinde aynı zamanda güfte ve beste yapanlar, yani gerçek halk ozanları da ortaya çıkar. Aşk ve kahramanlık öy-

Van-Ağrı yöresinin Dengbêj Kerem'i bir başka örnektir. Kerem hazır cevap, şakacı ve yaratıcı bir dengbêjdir. Şimdi-den öyküleri ve kendi eseri olan şiirler halk dilindedir. (22) Son dönemin, asıl olarak geleneksel halk türkülerini, destan ve lavjları okuyan usta dengbêjlerinden biri, Mihemed Arif Cıziri (1912-79) idi. O, coşkulu, duygulu ve gür sesiyle kitlelerin sevgilisi oldu ve yeni bir ekol yarattı. Hesen Cızrewi, Kaos Axa (Ağa), Qerebetê Xaço (Haço), İsa Berwari ve Meryemhan da yakın dönemin ünlü dengbêjleri idiler.

Günümüzde ise Kürt halk ozanlığı yeni bir evreden geçiyor. Bunlar, klasik türkülerini ve başka ustaların bestelerini söylemenin yanısıra, kendileri de güfte ve beste yapıyorlar. Onlar artık kış geceleri köy odalarında, ya da beylerin ağaların konaklarında değil, tiyatro ve sinema salonlarında, açık alanlarda, kitlelerin karşısında söylüyorlar. Konuları arasında sömürü ve zorbalığa karşı başkaldırı ve direniş türkülerini büyük yer tutuyor. Onlar ulusal kurtuluş mücadelesinin etkili sanat erleridir. Şıvan Perwer (d. 1955), Said Gabari (d. 1956), Rezazi, Ermeni asıllı ama Kürt halkının seçkin dostu Aram (d. 1934), Mihemed Şêxo (1948-89) bunlar arasındadır.

Ninniler (*lori*) ve ağıtlardan da söz etmek gerekir. Örneğin Dersim yöresinin halk türkülerinde ağıt türü oldukça yaygındır. Bunlar kendilerine özgü bir makamı olan, oldukça ilginç, etkileyici ezgilerdir.

Kürt folklorunun zenginliği masallar, fabller, kısa öyküler, fıkralar, atasözleri, deyimler ve bilmeceler bakımından da geçerlidir. Kürtlerde, herhangi bir konuda görüşünü doğrudan belirtmeden önce bir öykü anlatmak ve böylece kıssadan hisse çıkarmak geleneği vardır. Elbet yaşamın hızlı akıp gittiği günümüz dünyasında belki bu yöntem artık geçerliliğini yitirmiştir; insanların görüş almak için hikaye dinlemeye zamanları yoktur. Ama bu tür kısa öyküler uzun deneyimlerin ürünüdür. Bazan bir kısa öykü, saatler süren bir konuşma ya da açıklamadan daha etkili, daha öğretici olur.

Kürt folklorunun derlenmesinde, 19. yüzyıldan başlayarak A. Jaba, E. Prym, Albert Socin, Oscar Mann, Hugo Makas, Bazil Nikitin, Lescot, Thomas Bois, S. Wikander, D. N. MakKenzei, J. Blau gibi çok sayıda batılı araştırmacının değerli katkısı olmuştur. 20. yüzyılda, özellikle Sovyetler Birliği'ndeki Kürt araştırmacılar bu alanda daha geniş çaplı araştırmalar yaptılar. 1936 yılında Heciyê Cindi ve Eminê Evdal tarafından *Folklor Kurmanca* adlı 664 sayfalık derleme yayınlandı. Bu derlemede *Ker û Kulik*, *Leyl û Mecrun* ve yüzlerce halk türküsü yer almaktadır. Heciyê Cindi 1957 yılında *Folklor Kurmanca* adlı ikinci bir derleme yayınladı.

1972 yılında Moskova'da, Ordixanê Celil tarafından hazırlanmış, *Mesele û Meteloken Kurda* adlı, Kürt atasözlerini ve fıkraları kapsayan Kürtçe-Rusça bir derleme yayınlandı. Bu eserde 2181 ata-

CİGERXWÎN

FOLKLORA KURDI

külerini türküye dönüştürenler de bunlardır. Bunlar içinde manzum öyküleri yaratanlar vardır. Örneğin Serhad yöresinin ünlü halk ozanı Evdalê Zeynikê (19. Yüzyılda yaşadı) bunlardan biridir. Evdal gözlerini kaybetti ve kanadı kırık bir turnaya arkadaş oldu. Kendisinin ve turnanın öyküsünü söyledi ve bu da, öteki şiirleriyle birlikte, Kürt folklorundan bir parçaya dönüştü. Günümüzün bir başka ozanı,

sözü ve 38 fıkra yer alıyor.

1972 yılında Erivan'da Xelilê (Halil) Çaçan Muradof tarafından *Qisê Cimete* adlı, Kürt halk fıkralarını kapsayan bir başka derleme yayınlandı.

1974 yılında Erivan'da, Ordixanê Celil ve Cemila Celil tarafından derlenmiş, *Çirokê Cimeta Kurda* adlı Kürt halk masallarını kapsayan bir eser yayınlandı.

Kürt folkloru alanında değerli ve yorulmaz çalışmalarıyla tanınan Ordixanê Celil ve Celilê Celil kardeşler, 1978 yılında iki ciltlik ve toplam olarak bin sayfayı aşan *Folklor Kurdi* adlı derlemeyi yayınladılar. Bu derlemede *Mem û Zin*, *Sêva Heci*, *Zembilfrog*, *Sti û Ferxi* gibi çok sayıda destan ve manzum öykünün değişik biçimlerinin (varyant) yanısıra, çok sayıda kahramanlık, aşk ve govend türküleri, Yezidi deyişleri, Feqiyê Teyran ve Evdalê Zeynikê'ye ilişkin folklorik şiirler; *Rostemi û Cengleme*, *Xanê Kurda*, Fıkra ve masallar, atasözleri ve deyimler yer almakta.

Heciyê Cındî'nin "*Meselok û Xeberokên Cimeta Kurda*" adlı, atasözlerini ve deyimleri içeren 800 sayfalık eseri 1985 yılında Erivan'da yayınlandı.

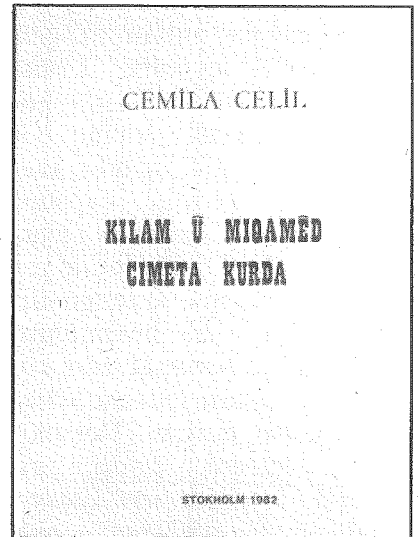
Cemila Celil tarafından hazırlanmış, *Klam û Mıqamêd Cmeta Kurda* adlı, 143 sayfalık, bir Kürt halk türküleri derlemesi, notalarıyla birlikte 1982 yılında Stokholm'de yayınlandı. Cemila Celil ve Nura Cevari adlı Kürt folklorcu ve müzisyenleri, Kürt halk türküleriyle ilgili olarak birhayli değerli çalışmalar yaptılar. Bunlardan Nura Cevari'nin

şimdiye kadar 7, Cemila Celil'in ise 3 derlemesi yayınlandı. Sovyetler Birliği'nde Kürt folkloru alanında bunun dışında da birhayli çalışma yapıldı.

Folklor alanında çalışma yapan Kürt araştırmacılar arasında Kamuran Bedirhan, Cigerxwin, İsmail Heqi Şaweys, Maruf Çiyawok, Cemal Nebez, Mokri, Maruf Xazendar, A. Eyyubiyani, Piremerd, Giv Mukriyani ve Sebri Botani bulunmaktadır. Türkiye Kürdistanı Kürtleri arasında folklorla yönelik çalışmaların önemi ne yazık ki daha yeni yeni kavranmaktadır. M. Emin Bozarlan son yıllarda İsveç'te bir dizi kitapçıklar halinde birhayli Kürt masalı ve halk öyküsünü yayınladı. Malmısanij, Vazgal Bazidi, M. Ararat gibi bazı genç araştırmacılar da bu alanda ürün verenler arasındadırlar.

Kürt folklorunun bu zengin ürünleri, destanlar, masallar, öyküler, türküler, atasözleri ve diğer sözlü halk edebiyatı ürünleri, Kürt dilinin gelişip zenginleşmesinde, günümüze ulaşmasında büyük rol oynadılar. Dilin güzelliklerini, anlatım zenginliklerini, arılığını koruyan asil olarak bu edebiyattır. Klasik edebiyat, ya da divan edebiyatı olarak adlandırılan yazılı edebiyat ise, taşıdığı tüm değere ve öneme karşılık, Türklerde olduğu gibi Kürtlerde de Arapça ve Farsça'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Divan şairleri, hem gelişkin Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle, hem de çoğu zaman moda uyararak, kendilerini bilge göstermek için,

anadillerinden sözcükler yerine Arapça ve Farsçasını kullanmayı yeğlemişlerdir. Bu nedenle de, folklorik bir nitelik kazanan örneklerinin dışında, halkın ilgi duymadığı, ancak eğitim görmüş, Arapça ve Farsça'yı az çok bilen bir azınlığın izleyebildiği bir edebiyat olmuştur. Aynı nedenle genç kuşaklar da klasik edebiyat ürünlerini kolayca okuyup anlayamıyorlar. Oysa folklor ürünlerinin dili hem halkın konuştuğu dildir, hem de zaman içinde, halk anlatıcılarının ağzında kendini yenileyerek günümüze kadar

gelmiştir. Bugün de sözkonusu arılığını, akıcılığını korumaktadır. Bu folklor çağdaş Kürt yazarları için, paha biçilmez bir kaynaktır. Geniş kitlelerin severek izleyeceği akıcı bir dile ulaşmak isteyenler ondan yararlanmalı, bu halk anlatımını örnek ve temel almalıdırlar.

Folklor kavramı, sözlü halk edebiyatının ve türkülerin yanısıra, gelenek ve görenekleri, halk danslarını da kapsar.

Ancak, konuyu böylesine geniş kapsamlı, ayrıntılı ele almak bu çalışmanın boyutlarını aşar; amacım daha çok halk edebiyatının ürünlerine değinmekti. Yine de, uluslararası üne sahip Kürt hak danslarından söz etmeden geçemeyeceğim.

Genel olarak *govend* sözcüğüyle anlatılan Kürt halk oyunlarının en popülerleri, *dilok* denen *govend* türküleri eşliğinde yapılanıdır. Ama Kürt halk oyunları konu, stil ve figür bakımından çok çeşitlilik gösterirler. Konularını genellikle günlük yaşamdan alırlar. Kimisi kavgayı anlatır, hançer, ve sopayla oynanır; kimisi düğünü-şenliği anlatır, karanlıkta mumlarla oynanır. Kimisi işle-üretimle ilgilidir; araçları da testidir, çapadır, oraktır. Çoban yaşamını anlatanları vardır. Kostümler de yerel olarak değişik ve zengindir. Bu oyunların bir bölümünün adları şudur: *Şoror, bêbêri, koçeri, laçi, romani* (Serhad yöresi); *sımsımê, baskan* (Dersim); *delilo, tenzere, çayda çıra* (Elazığ yöresi); *esmerê, çaçanê, dupê, grani, dodurxan, çepik* (Diyarbakir yöresi); *xezane, perişan, papûri, herguşte, motkanê* (Bitlis); *şêxani, herpêdê, zıravikê, ereban, herebaso* (Aliçkaka-İran Kürdistanı kuzey yöresi); *çepi, daxe, sêpêya gerevane* (Güney Kürdistan-Soran yöresi); *govenda gran, hoynarê, sêpê* (heryerde).

Kürt dilini yasaklayan Türk hükümeti Kürt halk oyunlarına dokunmamış, herhalde bunda bir tehlike görmemiştir! Aksine bu oyunlara sahip çıkarak onları uluslararası festival-

lerde Türk folkloru olarak sunmaktadır. Oysa tümüyle Kürt kültürünün bir parçası olan ve Elazığ, Bitlis, Hakkari, Antep vb. yerel Kürt ekiple-rince davul-zurna eşliğinde oynanan bu oyunlar, uluslararası ün kazanmışlar ve birçok kez ödül almışlardır.

Kürt oyunları da Kürt halk türküleri gibi, zengin kültürümüzün, halkın yaşama sevincinin, direncinin bir göstergesi olmuştur.

(1) V. Minorsky, *İslam Ansiklopedisi "Kürtler ve Kürdistan" maddesi*. Ayrıca bak: *Hawar*, sayı 33, *Klasikên Me* başlıklı yazı.

(2) Baba Merdûxê Rûhani (Şiva), *Tarixê Meşahirê Kord*, cilt: 1, Tahran, 1985, Malmısanij'in "Dilimiz Kürtçe" başlıklı makalesinden naklen, *Medya Güneşi* dergisi, Eylül 1989.

(3) A. Jaba, *Recueil de notices et extraits kurdes* (Kürtçe seçme parçalar ve kısa notlardan bir derleme), Saint Petersburg, 1860.

(4) A. Socin, *Kurdische Sammlungen, Erzählungen und Lieder im Dialekte von Botan* (Kürtçe Derlemeler, Botan Şivesinde Hikayeler ve Şarkılar).

(5) M. B. Rudenko, *Nêopûblikovaniyê stixi kurdkix poetov* (Kürt Ozanlarının Basılmamış Şiirleri).

(6) Prof. Qanatê Kurdo, *Tarixia Edebyata Kurdi*, cilt: 1, Roja Nu Yayınları, Stokholm, 1983.

(7) V. Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*, 2. cilt, s. 167-170.

(8) Halk türkülerini okuyan ve manzum öyküleri anlatan kişi.

(9) Prof. Qanatê Kurdo, *Tarixia Edebyata Kurdi*, c. 1, s. 103.

(10) Prof. Qanatê Kurdo, a.g.e.

(11) Bu makale Celadet Bedirhan'ın kullandığı takma isimlerden biri olan "Herekol Azizan" adıyla yazılmıştır.

(12) Latince baskısı Zeynel Abidin Kaya tarafından, 1991, Stokholm.

(13) *Hêvi* Dergisi, sayı 4, Paris, 1985.

(14) Minorsky'nin sözkonusu makalesi, *İslam Ansiklopedisi, Kürtler ve Kürdistan maddesi*.

(15) Malmısanij'in "Dilimiz Kürtçe" adlı makalesi, *Medya Güneşi* Dergisi, Eylül 1989, İstanbul. Ayrıca bak: Muhammed Salih İbrahimi Muhammedi (Şepul), *Jinaweri Zaneyani Kurd le Cihani İslameti ya Genciney Ferheng û Zanist*, Tahran, 1984, s. 128.

(16) Prof. Qanatê Kurdo, a.g.e.

(17) *Ronahi* Dergisi, sayı 2, 1961, Bağdat (Prof. Q. Kurdo, a.g.e., s. 28'den naklen).

(18) Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 yıllık Geçmişi*, s. 185-186, KOMKAR Yayınları, 1987, Köln.

(19) *Hawar*, sayı 33, *Klasikên Me*.

(20) B. Nikitin, *Kürtler*, s. 445, 449.

(21) Bu konuda daha geniş bilgi için bak: B. Nikitin, a.g.e., s. 451-476.

(22) *Bak Roja Nu*, sayı 9, 11, 15, 17.

ŞARK ISLAHAT PLANI

ve

70 YILLIK KÜRT POLİTİKASI

B A R A N

Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasının hemen ardından Türk hükümeti, Kürt sorunundan kurtulmak için, İsmet Paşa'nın değişiyse, "izlenecek kısa ve uzun vadeli tedbirleri saptamak amacıyla" harekete geçti. Bu amaçla, Başbakan İsmet Paşa tarafından Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik Renda (Meclis Başkanlığı da yaptı) ile İçişleri Bakanı Cemil (Uybadin) ayrı ayrı, bölgeyi gezip birer rapor hazırlamakla görevlendirildiler. Daha sonra, Bakanlar Kurulu kararıyla, bu raporları tartışıp gerekli önerileri hazırlamak üzere, İçişleri Bakanı Cemil'in başkanlığında, Adliye Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak (Ancak onun yerine Genel Kurmay İkinci Başkanı Kazım Karabekir toplantılara katıldı) ve Çankırı Mebusu M. Abdülhalik Renda'dan oluşan bir komisyon (encümen) görevlendirildi. Encümen'in hazırladığı rapor ve öneriler hükümete sunuldu, benimsendi ve kamuoyuna yansıyan adıyla "Şark İslahat Planı" olarak yürürlüğe kondu.

Bu, Türk devletinin 1925 yılından bu yana Kürt sorununda

izlediği politikadır.

Şimdi bu belgeleri yayınlıyoruz (1)

Politika herkesin gözü önünde cereyan etse de, bu belgeler şimdiye kadar gizli tutuldu. Bir yandan Kürt halkına yumruk sallanırken, diğer yandan, kuzu postuna bürünmüş kurt yöntemiyle, tatlı sözlerle, Kürtler yatıştırılmak istendi; Türk oldukları ileri sürüldü; kardeşlikten, eşitlikten dem vuruldu. Oysa bu belgeler, hiçbir demagojiye yer bırakmayacak biçimde, Türk yönetiminin gerçek düşünce ve niyetlerini ortaya koyuyor. Gerek Abdülhalik Renda'nın ve İçişleri Bakanı Cemil'in raporları, gerekse Encümen'in, hükümet planına dönüşen rapor ve önerileri, bu bakımdan son derece önemlidir.

Bu belgeler Türk devletinin itirafıdır. Bugüne kadar gizli kalmış olmaları bir kayıptır. (2) Okuyucu nasıl olsa belgeleri okuyacaktır. Bu nedenle onlar üzerine uzun yorumlar yapmak gerekmez. Yine de bu belgelerin ortaya koyduğu birkaç noktaya değinmek isterim.

Bunlardan biri, Renda'nın raporunda Kürdistan'ın durumu ve Kürt nüfusu ile ilgili olarak verilen

bilgilerdir. Renda, Türk nüfusunun bu bölgede Kürtlerin beşte birini bile bulmadığını itiraf ediyor. Üstelik o, kent ve kasabaların Kürtçe konuşan, ama Türkçe de bilen halkını Türk saydığı halde bu sonuca varıyor. Daha sonra ise, bölgedeki Türk nüfusunun ancak 100 bin dolayında olduğunu belirterek, toplam nüfus içinde onda bir bile ulaşmadığını itiraf ediyor.

Cumhuriyet'in başlarında Kürdistan'ın nüfusuyla ilgili en güvenilir bilgi işte budur. Bu, Türk devletinin resmi belgelerince, resmi kayıtlara dayanan "müfettiş raporları" ortaya konmaktadır. Türk devletinin 70 yıldır Kürt halkına kan kusturmasına, bölgeyi Türkleştirmek için onca çırpınmasına rağmen, şimdi de, nüfus oranı bakımından durum farklı değil.

Raporların ortaya koyduğu diğer bir gerçek, Türk yönetiminin, kamuoyunu aldatmak için yapılan tüm propagandalara karşılık, gerçekte, Kürtleri hiç de Türk saymadığıdır. Rapor ve belgelerin hiçbir yerinde Kürtlerin Türk olduğundan söz edilmemiştir. Aksine, Kürt ve Türklerin soy, dil ve kültür olarak apayrı iki ulus olduğu

her söz ve tavırlarında dile gelmektedir. Türk yöneticiler kendi aralarında konuyu görüşürken yalan söyleme gereğini duymamışlardır. Bugün de konuyu "Milli Güvenlik Kurulu"nda ve benzer kapalı kapılar ardında tartışırken, elbet, bile bile gerçekleri saklama, yalan söyleme gereğini duymazlar. Yalanlar halka söylenir.

Raporların, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koyduğu diğer bir gerçek, Türk yönetiminin, Kürtlerin varlığına tahammül etmeyip her yönetime başvurarak onları ortadan kaldırmayı önüne başlıca hedef koyduğudur.

Renda bunu çok açık dile getiriyor: "Bu iki halkın aynı coğrafya üzerinde, yanyana, eşit yetkiler ve haklarla yaşayabileceğine inanmıyorum," diyor. Bu nedenle de, ne yapıp edilip Kürtlerin ezilmesi, sürülmesi, asimile edilmesi; Kürdistan'ın Türkleştirilmesi; diğer bir deyişle, Kürt halkının yok edilmesi gerektiği görüşündedir. Buna uygun öneriler yapmıştır. İçişleri Bakanı Cemil'in ve "Encümen" in önerileri de aynı mealdedir. Ve hükümet bu "islahat fermanı" nı benimsemiş, yetmiş yıla yakın süredir uygulamaktadır.

Özetle, Türk Devleti, daha baştan, somut gerçeğe saygı göstermemiş, halkların birarada kardeşçe yaşamasına, Kürt-Türk kardeşliğine ve eşitliğe karşı çıkmış ve Kürtlere karşı bir yok etme politikası izlemiştir.

Türk devletinin bu gizli belgelerinde kendini açıkça gösteren Kürt düşmanlığı, insanı şaşkıncı, tiksindirecek bir düzeydedir.

Kürt dilini yasaklamak ve konuşacaklara ceza vermek bu dönemde başlıyor.

Kürtçe konuşanlara işlerinde zorluk çıkarın, deniyor.

Okullar, salt Kürtleri Türkleştirmek için düşünülüyor.

Kürtleri batıya ve hudutların dışına sürerken, bölgeye Türk göçmen yerleştirme uygulaması başlatılıyor.

Kürtlerin silahları toplanırken göçmenlere silah veriliyor.

Kürt isyanı kanla, ateşle boğulduktan, sivil halktan 30.000 kişi katledildikten, köy ve kasabalar viraneye çevrildikten sonra, yapılan cezalandırma az bulunuyor ve "isyanın masraflarını isyan bölgesine yükleme" kararı alınıyor.

İsyan bölgesine zamlı vergi konuyor.

Kürtlere karşı yapılan askeri yollar, karakollar, kışlalar ve öteki hükümet binaları da yine Kürtlere zorla yaptırılıyor.

Kürt memur almama, olanları da tasfiye etme kararlaştırılıyor.

Ve daha da ilginç, Kürtleri yok etmeye yönelik bu "reformun" bedelinin de yine Kürtlerden alınması kararlaştırılıyor.

Peki bütün bunlar ırkçılık değil mi? Tüm bunların Güney Afrika'daki ırkçı rejimin yaptıklarından farkı ne? Hatta bu, bir halkı toptan yok etme, yani soykırım uygulaması değil mi?

İçişleri Bakanı Cemil'in raporunda yeralan, Kürdistan'ın Bir "genel valilikle ve müstemleke tarzı yönetilmesinin her bakımdan çok yararlı" olacağına ilişkin görüşü ise çok şey anlatıyor. Nitekim bu, "Umumi Müfettişlik"le gerçekleşti. Bugün de olağanüstü hale dayandırılan "Bölge Valiliği" aynı yönetim tarzının devamıdır.

Görüldüğü üzere, Türk yönetimi Kürdistan'ı sömürgeci yöntemlerle yönetmekte ve -gizli belgelerde de olsa- bunun adını koymaktan çekinmemektedir. Elbet bu, bizim için bir sır değildi. Biz, yıllardır bu sömürgeci mekanizmayı teşhir et-

mekte idik. Ama ilginçtir, Türk Marksist solu bile, Kürdistan'ın durumunu bir sömürgeye benzetmeyi büyük çoğunluğu ile benimsemedi ve abartmalı buldu. Sorun uzunca zaman tartışıldı. Ama şimdi görülüyor ki, bunun isim babası Kürt solcuları veya yurtseverleri değildir, bizzat Türk Devleti'nin İçişleri Bakanı'dır.

Bu belgelerde itiraf edilen diğer bir gerçek ise Şeyh Sait ayaklanmasının niteliğiyle ilgilidir. Rejim, hem ayaklanma sırasında, hem de ondan sonra yıllar yılı, bu büyük Kürt ayaklanmasını bir "irtica olayı" diye göstermeye çalıştı. Kürt toplumunda ulusal duygu ve düşünceleri yok saymaya kalkıştı. Bugün bile, resmi görüşün borazanı olan pek çok aydın bozuntusu bu tekerlemeyi söyleyip duruyor. Yayınladığımız belgeler, bu konuda da Türk yönetiminin gerçek düşüncelerini açığa vuruyor ve bugüne kadar söylediklerini yalanlıyor.

Abdülhalik Renda, "İsyan din perdesi altında milli bir harekettir" diyerek bu gerçeği vurguluyor. Yine gerek onun, gerek İçişleri Bakanı Cemil'in raporunda, genel olarak Kürt halkının saflarında yaygınlaşmakta ve derinleşmekte olan ulusal bilinç ve kurtuluş istemi ve bundan duyulan endişeler yoğun biçimde dile getiriliyor.

Türk yönetimi, bu, sözde "islahat programı"na uygun olarak 70 yıla yakın süredir Kürdistan'ı yönetti, daha doğrusu Kürt halkını eritmek, yok etmek için elinden geleni yaptı. Ayrıca, 1925'ten sonra da, 1938 yılına kadar Kürdistan'da aralıksız savaştı. Bu arada Mecburi İskan kanunu, Tunceli Kanunu gibi, Kürtleri sürmeye, kırmaya yönelik ünlük kanunlar çıkardı. Kürtleri yol ve bina inşaatlarında zorla çalıştırdı. Yol vergisi, tahıl vergisi, hayvan vergisi ve diğer adlar altında öylesi-

ne ağır vergiler saldı ki Kürt halkı bunaldı, aç kaldı, hayvanlarını dağıtış kaçırıldı. Türk Devleti, Kürt dilinde, yalnız basın-yayını değil, konuşmayı bile yasakladı ve konuşanlardan ağır para cezaları aldı. Asimilasyona yönelik kız okulları, yatılı bölge okulları kurdu. Tehditle, rüşvetle adam ayarlayıp, Kürtlerin Türk olduğunu propaganda etti. Üniversitelerini, sözde bilim adamlarını bu resmi görüşün hizmetine koştu. Kürt dili, kültürü ve tarihiyle ilgili eserleri gizledi, yaktı, yok etti. Kürt aydın ve yurtseverleri için baskı ve işkence çarkını, cezaevlerini ve darağaçlarını çalıştırdı.

Evet, o tüm bu saydıklarımızı ve daha da fazlasını yaptı. Ancak amacına ulaştı mı? Besbelli ki hayır. 1925'ten bu yana geçen 67 yıl sonra, şu 1992 yılında türk devletinin ulaştığı nokta tam bir düş kırıklığıdır. Tüm bunlara rağmen Kürtler yok edilemedi, Kürt dili unutulmadı, Kürdistan Türkleşmedi. Kürtler de Kürdistan da yerli yerinde duruyor. Kürt ulusal bilinci bugün, sömürgecilerin yüreklerine korku ve umutsuzluk salacak kadar yaygındır, güçlüdür.

Özgürlük isteyen Kürt halkı, tüm parçalarda ayaktadır.

Sömürgeci rejimin amansız baskı aygıtı, ekonomik gücü para etmemiş, halkımızın yaşama gücü, direnci, özgür yaşama tutkusu üstün gelmiştir.

Sömürgeci rejim açısından Kürt sorununda 67 yıl (1922'den alırsak, 70 yıl) boşuna harcanmıştır. Emekler, masraflar boşa gitmiştir. Kürt halkının ve Türk halkının çektiği acılar kimseye bir yarar sağlamamıştır.

Ve nihayet, 70 yıl sonradır ki, sömürgeci rejimin sözcüleri, içine düştükleri çaresizlikle, Kürtleri yok sayma, ya da Türk sayma saçmalığını sürdürmenin artık bir işe yaramadığını görmüş, hem ele-gü-

ne karşı daha çok rezil olmamak, hem de Kürt halkının öfkelerini yatıştırmak için, sözde Kürt varlığını kabul etmişlerdir. Ama sözde!

Çünkü, şimdi de, Kürtlerin varlığını itiraf etmekle birlikte (Türkiye için bu sayı, Özal'a göre 12 milyon, Demirel'e göre 10 milyondan fazla, bir bakana göre 15 milyon, gerçekte ise 20 milyona yakındır) bu halka verilecek herhangi bir hak olmadığı kanısındadırlar. Güya Kürtler Türklerle eşitmiş, hertürlü haklarına sahiplermiş vs, vs... Bu da, en az Kürtleri yok saymak kadar çirkin bir demagojidir.

Eğer Kürtler Türklerle eşit haklara sahiplerse, bir nöbet değişikliği yapalım: Türkçe basın-yayını, eğitimi (ilkokuldan üniversiteye kadar), radyo ve televizyonu yasaklıyalım ve onun yerini tümüyle Kürtçe alsın. Resmi işlemler tümüyle Kürtçe olsun ve Türkçe dilekçe vermek bile yasak olsun, suç sayılsın. Türkiyede yalnız Kürdistan Büyük Millet Meclisi, Kürdistan Hükümeti ve Kürdistan Cumhurbaşkanı olsun. Parlamentoda tartışmalar tümüyle Kürtçe olsun ve "Türk-Kürt kardeşliğinden" söz etmeye kalkışan herhangi bir milletvekilini de tekme-tokat aşağı indirelim. Böyle bir duruma direnenleri ise "terörist" diye niteleyip zindana atalım, yurt dışına sürelim, ve icabında, kurşuna dizelim!

Böyle bir eşitliğe var mısınız baylar?. 70 yıl böyle geldi, 70 yıl da böyle gitsin bakalım. Biraz yer değiştirilim! Ne dersiniz?.

Bugün Kürtlerin durumu budur. Kürtler için eşitlik budur. Ve gerçekler buyken Kürtlerin her türlü hakka sahip olduklarını, eşit yurttaşlar olduğunu ileri sürmek, tam bir utanmazlıktır, insanlarla alay etmektir.

Sömürgeci rejim 70 yıl izlediği

zorbalık politikasından bir yere varamadı, bu demagojilerle de varamıyacak ve her iki halk için de yalnızca birkaç yılın daha kaybına yol açacaktır.

Biz Türk yönetimini ve bu yanlış politikaya destek veren sözüm ona "aydın" kesimini ve sorumlu herkesi, gerçeğe saygı göstermeye, mantık yoluna çağınıyoruz. Bu, Kürt halkının tüm meşru haklarını tanımaktır. Her iki halkın gerçek eşitliğinin yolu açılmalıdır.

Yetmiş yıl boşuna yitirildi ve çok acılar çekildi; yeni yıllar yitirilmesin ve yeni acılar çekilmesin.

Bay Renda'nın 67 yıl önce söyledikleri bir zorbanın bakış açısını yansıtıyordu. Gerçekte ise iki halk yanyana kardeşçe varolabilir, eşit koşullarda yaşayabilir. Bunun yolu ya bağımsız devlet ya da iki cumhuriyetli bir federasyondur.

Hem Kürt halkı, hem Türk halkı için iyi olan budur.

Banışın ve demokrasinin yolu budur.

Gelişmenin yolu budur.

Sağduyunun yolu budur.

Tarih bize hak verecektir.

(1) Bu belgeler Mülkiye Başmüfettişi Hasip Koylan'ın, bugüne kadar henüz yayınlanmamış olan ve gizli tutulan araştırmasından alınmıştır. Hasip Koylan, dönemin içişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından, Şeyh Sait ayaklanması ile ilgili belgeleri araştırıp biraraya toplamakla görevlendirilmişti ve o, devletin gizli arşivlerinden de yararlanarak bu çalışmayı 1946 yılında tamamladı.

Belgelerin dili oldukça eski ve ağırdı; onu, orijinalitesini korumaya çalışarak, bir dereceye kadar günümüz Türkçesine uyarladım. Yer yer, "umumi müfettişlik" gibi, politik dile yerleşmiş kimi adları olduğu gibi verdim. Noktalama çok bozuktu ve çoğu zaman düşüktü; anlatımı kolaylaştırmak için, genellikle düzelttim.

(2) Şark Islahat Planı'nın bir özeti, Deng'in Temmuz 1991 tarihli 13. sayısında, Mehmet Bayrak'ın "Kürt Sorunu ve Resmi İdeoloji" başlıklı yazısında verilmişti.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın Ardından
Ayaklanmaya, Kürdistan'ın Durumuna
ve Alınacak Tedbirlere İlişkin
TC'nin Gizli Raporları

LBÖLÜM

ABDÜLHALİK RENDA'NIN RAPORU

“AYAKLANMA, DİN PERDESİ ALTINDA, TÜMÜYLE MİLLİ BİR HAREKETTİR”

Türkiye Cumhuriyeti Başvekili
Muhterem İsmet Paşa hazretleri-
ne:

Yüce emirleriniz uyarınca tüm isyan sahası ile bu sahaya komşu vilayetlerde bir inceleme gezisi yaptım. İncelememi, Urfa, Siverek, Diyarbakir, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elazığ, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilayetlerini, Van Gölü'nün kuzey ve güney sahilini, Muş, Genç ve Elazığ arasında isyan bölgesi olan kazaları ve Dersim vilayetinin bütün kazalarını ve Malatya'nın güneyindeki Kahta, Hüsnümanşur (Adıyaman) ve Behisni (besni) kazalarını dolaşarak gerçekleştirdim.

İncelememe, öncelikle Kürtlerin nerelerde ve ne miktarda sakin olduklarını, bu yörelerde sakin olan ahalinin hangi dili kul-

landığını, resmi kayıtlarımıza dayanarak tespit yoluyla başladım.

Fırat'ın doğusunda ve Bingöl Dağlarının güneyinde bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarbakir, Ergani, Elazığ, Dersim, Genç, Muş, Bayezit, Van, Hakkari, Bitlis, Siirt vilayetleri ile, Erzurum vilayetinin Hınıs ve Kiğı ve Erzincan'ın Pülümür kazaları kayıtlarımıza göre nüfusu bir milyon üçyüz altmış bin'dir.

Bu nüfus içinde Türklerin miktarı ancak 250 000 ve Arapça konuşanların miktarı da 117 000'den ibarettir. Türk erkeklerinin % 80'i Kürtçe konuşmaktadır. Bu miktarlara, yazılmamış (maktum) nüfus dahil değildir. Onlar da dahil edildiği takdirde bu rakam kasabalarının aleyhine ve Kürtlerin lehine çok artar.

Bu muntaka dahilinde Birecik

kasabası ile bu kazanın birkaç köyü, Urfa, Diyarbakir, Bitlis, Ahlat ve Erciş şehirleri, Erciş'in etrafında 11 köy, Muş, Palo, Mezrea şehirleri, Mezrea'nın 8 nahiyesinden dördü, Harput kasaba ve kazası, Çarsancak kazası merkezi ve iki nahiyesi, Çemişkezek kasabası ile kazası, Dersim vilayetinin merkezi olan Hozat ile bir köyü, Ovacık kazasının merkezi ile 6 köyü Türktür.

Çemişkezek, Çarsancak, Harput kazaları ile Mezrea'nın 4 nahiyesindeki Türklerden başka, diğer kasabalardaki Türklerin erkek kısmı Kürtçeyi konuşmakta ve Kürtlerle olan alışverişlerini Kürtçe yapmaktadırlar. Siirt kasabası etrafındaki 7 köy, Mardin ve 14 köyü, Midyat kasabası ile 20 köyü, Savur ile 14 köyü Arapça konuşmakta ise de buradaki erkeklerin hemen tamamı, çevrenin tesirinden kurtulamıyarak Kürt-

ge öğrenmeye ve konuşmaya mecbur kalmışlardır.

Çevrenin tesiri o kadar büyüktür ki Elaziz ile Çemişkezek arasında Ezat Gümrükhamı civarında Türkçeden başka hiçbir dil bilmeyen beş-altı Türk köyü, yalnızca Alevi oldukları için Kürt olduklarını iddia etmektedirler.

Urfa'nın Haran ve Mardin'in Nusaybin kazaları yalnız Arapça konuşuyor.

Bu izahata göre Fırat'ın doğusunda ve Bingöl Dağlarının güneyindeki mntıkada sakin olan halkın ancak 100 000 kadarı Kürtçe bilmemekte, Türkçe ve Arapça konuşan ahali de dahil, geriye kalan bütün bölge halkı Kürtçe konuşmaktadır.

Fırat'ın batısındaki Malatya vilayetinde ahalinin yarından biraz fazlası Kürt olduğu gibi, Maraş vilayeti ve Pazarcık kazalarında kayıtlı 22 000 kadar Kürt mevcuttur. Bunlardan başka Gaziantep, Cebelibereket (Osmaniye), Sivas, Yozgat, Kırşehir, Çorum, Aksaray, Konya ve Ankara vilayetleri ile Kars ve Ardahan vilayetlerinde henüz Kürtlüklerini muhafaza eden ehemmiyetli nüfus kütleleri vardır.

Fırat'ın doğusunda bulunan Kürtler, iktisaden ve dil olarak tamamen hakim konumdadırlar. Elaziz, Ergani, Diyaribekir, Urfa, Bitlis, Van, Muş ve Palo gibi Türk kasabaları erkek ahali Kürtlerle alışverişinde Kürtçe konuşmakta ve bu suretle köyler ve küçük kasabalar ahali Türkçe öğrenmeye ve söylemeye mecbur olmadan bütün işlerini görmekte ve ihtiyaçlarını gidermektedirler.

Fırat'ın batısındaki Malatya vilayetinin durumu da aynıdır. Yalnız bu vilayetin Behisni kazasında sakin olan Kürtlerin erkekleri ihtiyaçlarını gidermek için Kürtçe (1) öğrenmeye mecbur

kalmıştır. Fırat'ın batısında bulunan diğer vilayetlerimizdeki Kürtlerin erkekleri Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlarsa da, kadınlar hala Kürtçe konuşmakta ve tamamı bağınazlıkla gördüklerini korumakta ve büyük bir gururla Kürt olduklarını söylemektedirler.

Fırat'ın doğu ve batısında sakin ahalinin milliyet, dil ve miktarı anlaşıldıktan sonra gezdiğim sahalardaki izlenimlerimi arz ediyorum:

İsyan din ve irtica perdesi altında milli bir harekettir. 330 (1914) senesine kadar meydana gelen münferit (tekil) ve şahsi isyanlar -Bedirhanilerin isyanları-belli bir yöreyle sınırlı kalmış ve milli bir fikre dayanmadığı için büyük Kürdistan'a şamil olmamıştır (kapsamamıştır). 330 isyanı (2) din perdesi altında milli bir isyan olduğu gibi, bu seferki isyan da yine din ve irtica perdesi altında tamamen milli bir isyandır.

Son isyana 330 isyanına iştirak edenlerden fazla yöreler iştirak etmiş ve kıtalarımızın bastırma hareketiyle isyan son bulmuşsa da, Kürtlerde milliyetçilik fikrinin günden güne artmasına engel olmamıştır. Esasen, milliyetlerinde pek mutaassıp (bağınaz, katı) olan Kürtler, bu isyandan sonra bağınazlıklarını pekiştirmişlerdir. 330 senesine göre fikir ve hareketin silah mevcudunun çok arttığı, ufak bir inceleme ile pek açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İsyana iştirak etmeyen mntıkalarındaki ahali, sonuçtan tamamen emin olmadıkları için isyan etmemişler ve isyan sahası içinde, etrafları isyan ettiği halde, isyan etmemiş olan birtakım köyler de, isyan etmediklerine pişman olmuşlardır. Bun-

ların kanısına göre, eğer onlar da isyan etselermiş sonucun başka türlü olması ihtimali varmış. İsyan sahasında bulunmuş olan devlet memurlarının hemen çoğunluğu, görevlerini yapmamış ve tamamen ihmal eylemiştir.

Bu vilayetlerde gördüğüm devlet memurlarının büyük çoğunluğu, kendilerini o taraflara sürülmüş, mağdur bir konumda görüyor ve gereği gibi çalışma zorunluluğunu duymuyor.

Jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmaların değiştirilmesi ile yerine getirilen yabancı ve Türk jandarmalar görevlerini yapacak halde değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta birkısmı silah kullanmayı öğrenmeden göreve sevk edilmiştir. Kasabalar bile pislik içindedir ve memurlar istediği yerden mahrum bir halde-dir.

Maarif (eğitim-öğretim) adına pek az şey var ve ideal sahibi Türk öğretmenler hemen hemen yoktur. İlkokullardaki şiiirler hala saltanat döneminin şiiirleridir.

Adliye mahkemelerinden binlerce kaçak ve sanık istenmekte ve adeta halkın yarından fazlası bu şekilde mahkemelerce aranmaktadır. Köylüler bir kelime Türkçe öğrenmeden çarşıya kasabaya gelerek işini gücünü görmekte ve Kürt dilini Türkçe veya Arapça konuşan kasabalılara öğretmektedir. İsyan mntıkalarındaki köylerin çoğunluğu isyandan hiçbir zarar görmemiş, aksine, malını pahalı satmak suretiyle, durumdan yararlanmışlardır.

Bastırma hareketi, kanımca, gelecek için etkili bir ibret dersi oluşturacak biçimde yapılmamış ve asi köylerin kendilerine, hayvanatına ve zahiresine bir zarar gelmemiştir (3) Ermenilerden boşalmış olan arazi ve köylere yavaş

yavaş Kürtler yerleşmeye başlamıştır. Havanın iyiliği, birden çok kadınla evlilik, doğumların yoğun olmasına yolaçmakta ve nüfus günden güne sürekli artmaktadır. Birzamanlar Rus işgali altına girmiş olan yerlere geri dönen halkın iktisadi durumu iyileşmeye başlamıştır. Özellikle hayvanlarla ilgili olarak bu iyileşme tamamen görülüyor. Hane başına düşen hayvan miktarı savaştan öncekine göre daha fazladır.

Bütün vilayetlerde memleket dışındaki Kürt cemiyetlerinin alttan alta propagandaları devam etmekte ve Seyit Abdullah'ın Şemdinan'dan, Abdülmecit'in oğlu ile Şeyh Mahmud'un Cizre'de Türkleri mağlup ederek Kürdistan'a gireceklerini, son isyanda ölenlerin intikamını almak lazım geldiğini ve bunun için Kürtlerin birleşmesi ve aşiretler arasındaki sürtüşmelerin giderilmesinin gerekli olduğunu yaymaktadırlar.

Bey ve ağaların, aşiret reislerinin nüfuzu devam ediyor. Bastırmaya rağmen, bazı kasabalarda sakin olan Türklüğe eğilimli Kürtlerle isyan mıntukasında hükümete taraftarlık ve şeyhlere aleyhtarlık yapmış olan Kürtler geleceklelerinden emin görünmüyorlar. Bu gibi tedbirleri uygun, ama yetersiz görüyorlar. Ve kendi hayatlarını güvenceye almak için oradan ayrılma girişiminde bulunuyorlar. Kürdün er geç yeni bir harekette bulunarak kendilerinden intikam alacaklarından korkuyorlar.

Aşarın kaldırılması yalnız (...) köyü dedikleri bağımsız köylerde iyi etki göstermişse de, ağa ve bey köyleri ile çiftliklerinde, vergi mukabili olarak eski öşür miktarında veya ondan aşağı bir oranda, köylülerden öşür ve vergi alınmaktadır.

Çoğu yerlerde hükümet kayıtları yoktur. Arazinin hukuki mutasarrıfları (araziye hukuka uygun olarak tasarruf edenler, kullananlar) bilinmemektedir. Durumu değişen arazi ve emlak üzerine hiçbir işlem yapılmamıştır. Arazisi dar ve nüfusu yoğun olan dağlık mıntikalarda sürtüşmelerin büyük çoğunluğu arazi tasarrufundan kaynaklanmaktadır. Dersim'in diğer yörelerden farkı, hükümet sekenesinin (bölgede bulunan hükümet mensupları, memurlar) diğer yerlerden daha fazla bulunması, (4) aralarındaki ihtilafların kendi silahları ile halledilmesi, reislerine daha bağlı ve itaatkar olması. Dersimlilerin halihazırda Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen, ekserisinin Türkçeyi bilmek, bilmemek ve söylememek hususundaki taassubu (bağnazlığı) Dersim'de görmedim. Dersimliler de diğer yerler ahali gibi mükerrer ateşli silahlar ile silahlıdır. Ve adetleri gereği, çevrelerine tecavüz için fırsat kollarlar. Özellikle, şimdiye kadar Dersim'de kesin bir bastırma yapılmamış olması 332 (1916) hareketinin cezasız kalması, bunlara daima kuvvet vermektedir.

İşyanı düzenleyip kışkırtanlardan bir bölümü hala ele geçirilememiştir. Yol kesmek, kervan soymak eksik değildir. Askerlik çağına ulaşan birçok genç meydana görüldüğü halde kimse askere gitmemiştir.

Hükümet binaları harap ve berbat bir haldedir. Karakol binaları, nahiye konakları adi kulübe ve ahırlardan ibarettir. Binaların bu durumu hükümete çok zarar veriyor.

Gördüklerimi ayrıntılı olarak arzettim. Görüşlerimi aşağıda özetliyorum:

1- Fırat batısındaki Malatya vilayeti de dahil olduğu halde, Fırat'ın doğusundaki vilayetlerimizde Kürt kayıtlı nüfusu bir milyon yüz bini aşkındır. Yazılmamış olan miktar bunun dışındadır.

2- Türk nüfusu Kürt nüfusunun dörtte birinden daha azdır. Kayıtlı olmayanlar da dahil edilirse, beşte birinden bile aşağı düşer.

3- Kürtler dillerini hakim kılımlar ve Türkçe öğrenmeye muhtaç olmadan bütün işlerini görebilecek hale gelmişler ve Türk erkeklerinin % 80'ini Kürtçe öğrenmeye mecbur kılımlardır.

4- İsyân din perdesi altında milli bir harekettir.

5- İsyân bölgesindeki devlet memurları görevlerini yapmamışlardır.

6- Bütün devlet memurları batıda ve merkezdeki memurlarımızdan daha aşağı seviye ve yetkinliktedir. Kendilerini sürgün edilmiş mağdur konumunda görüyor, heves ve arzu ile vazife görmüyorlar.

7- Jandarma nitelikçe çok düşüktür.

8- Kasaba ve köylerde pislik devam ediyor, sağlık memurları yoktur.

9- Bayındırlık işleri pek geridir.

10- Adliye mahkemeleri adaleti gerçekleştirmekten çok dedikodu ve haksızlığa alet oluyor. Halktan binlercesi sanık olarak kaçak durumdadır.

11- Eğitim ve öğretim ideali bakımından bölge öğretmenleri de eksik ve geri durumdadır.

12- Cezalandırma hareketi ibret dersi oluşturacak biçimde yapılmamış, isyan eden köylerin büyük çoğunluğu mal ve can olarak zarar görmemiş ve isyan elebaşlarının birçoğu hala yakalana-

mamıştır.

13- Emvali metrukeden (terk edilmiş, sahihsiz arazi) olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmektedir.

14- Kürt nüfusu durmadan artıyor.

15- Göçmenlikten dönen halkın iktisadi durumu iyidir.

16- Çoğu yerlerde hükümet ve karakol binaları hiçbir tesir yapmayacak derecede pek adi ve haraptır.

17- Arazinin ekserisi kayıtlı değildir. Arazi vergisi yerel olarak alınmamaktadır. Kayıt yapılmamıştır.

18- Aşarın kaldırılması ağa ve bey köylerinde henüz tesirini göstermemiştir, aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları devam etmektedir.

19- Dersim daha çabuk asimile edilebilir.

20- Gelecekte milli bir isyan için propagandalar devam ediyor. İntikam fikirlerinin iyiden iyiye yerleşmesine her vasıta ile çok çalışılıyor.

21-Kürtlüğe eğilim göstermeyerek Türk ahali ile isyan sahasında hükümete taraftarlık etmiş olanlar geleceklerinden ve hayatlarından emin görünmüyorlar. Oralarını terk etmek istiyorlar.

22- Silahlar yalnız isyan mühtakasında toplanmıştır. Diğer bütün yörelerde birçok silah mevcuttur.

Özet olarak sunduğum bu maddeler arasında bence en önemlisi, Kürtlerde milliyetçilik fikrinin günden güne çoğalması ve gelecekte tamamen milli bir isyanın patlak vermesi sorunudur. İtiraf etmek lazımdır ki, Fırat'ın doğusundaki bütün menzil hatlarımız bugünkü günde Kürt köyleri ile doludur. Ermeni köylerine

akın ederek şu veya bu şekilde yerleşmeye başlayan Kürtler, şimdiden gerekli tedbirler alınmazsa, bütün menzil hatlarımızı tamamen elde etmeye muvaffak olacaklardır.

Şu andaki durum bu şekilde açığa kavuştuktan sonra, acilen gerekli tedbirler alınırsa oralarda Türk nüfus ve nüfuzunu hakim kılmak zamanının henüz geçmediğine kaniim. Gerekli tedbirler alınmazsa pek az zaman sonra Fırat'ın doğusundaki vilayetlerimizden vazgeçmek mecburiyetinde kalacağız.

Kürtler Ankara'ya kadar yayılmış oldukları için, iş yalnızca Fırat'ın doğusunu - ki çok büyük önem taşıyan bir durumdur- kaybetmekle kalmayacak, Fırat'ın batısında da Malatya gibi birçok yerler de tehlikeye girecektir.

Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan ve sealahiyetle hakim bulunması imkanı kesinlikle görmüyorum. Bu nedenle, bütün memlekette Türk nüfuz (etkinlik) ve nüfusu hakim kılmayı farz ve zorunlu görüyorum. Bu husus için önce vilayetlerde hızla alınmasını uygun gördüğüm tedbirleri birer birer arz ediyorum:

1-Menzil hatlarımıza Türk yerleştirmek:

Erzurum - Hınıs - Muş - Bitlis
 Erzurum - Hınıs - Bulanık - Ahlat - Bitlis
 Erzurum - Karakilise - Malazgirt - Erciş - Van
 Muş - Çapakçur - Palu - Elaziz - Malatya
 Elaziz - Ergani - Silvan - Garzan - Bitlis
 Siirt - Garzan
 Birecik - Suruç - Urfa - Siverek - Diyarbakir

Mardin - Diyarbakir

Mardin - Midyat - Savur

Van Gölü'nün güneyinden Bitlis - Van

Van Gölü'nün kuzeyinden Bitlis - Van

Menzil hatlarında bugün, bir zamanlar Ermenilerin oturduğu büyük köylerde evlerin büyük çoğunluğu harap olmuş ise de, arazi tamamen duruyor. Muş Ovası'nda, Van Gölü çevresinde Muş ile Elaziz arasındaki Ulova'da, Palu kazasında Palu ile Çapakçur arasında, Elaziz ile Ergani ve Diyarbakir ile Silvan arasında çok miktarda sulu ve münbit arazi vardır.

Belli bir program ve sistem dahilinde çalışacak olursa hiç kimse'nin hakkını tecavüz etmeden bu yerlere Türk göçmenleri yerleştirmek ve göçmenleri memnun etmek mümkündür. Yeter ki göçmenlerin iskan mahalline kadar kamyonlarla nakli ve bir sene işeleri temin olunsun. Şimendiferlerimizin, büyük yollarımızın geçeceği yerler şimdiden tesbit edilmeli ve o yerlerdeki terk edilmiş ve sahihsiz arazi göçmenler gelinceye kadar boş bırakılarak icara bile verilmemelidir. Genel Kurmay Başkanlığı'nın tercihan göstereceği menzil hattı üzerinde, yüz haneden aşağı olmamak üzere yapılacak köylerde Türk göçmenleri iskan edilmelidir.

Havanın güzelliği, toprağın verimlilik gücü, nakliyatın kolaylıkla sağlanması göçmenleri bu yöreye celbedecektir. Getirilecek göçmenlerin miktarı bütçemizin müsaadesine göre, tamamen iskan ve bir sene işe edilebilecek miktardan fazla olmamalı; ama düzenli bir sistem dahilinde getirilerek iskan edilmelidirler.

Bütçemizi göz önüne alarak bu menzil hatlarını on senede dol-

durmak imkanı vardır.

Emvali metrukeden (terk edilmiş mallar) arazi bulunmayan yerlerde şimdiden arazi satın alıp belli bir zamanın bitimine kadar boş tutmak mümkündür.

Bu hatlar tutulunca dahilde bulunan Kürtler ovalara, arazinin bulunduğu yerlere indirilebilir ve kayalık, taşlık olan arazi oturulması (iskani) yasak bölgelerden sayılabilir.

Türk dilinin hakimiyeti temin edilir edilmez, kız alıp vermek, başka dilleri yasaklamak, Türkçe konuşmayanlara muamelede zorluk çıkarmak, Türkçe konuşanlara kolaylık göstermek, mükafat vermek gibi birçok vasıtalar ile, ovalara inecek Kürtleri asimile etmek imkanı hasıl olur.

Şarkı (Doğuyu) kendimize mal etmek için en önemli tedbir olarak bunu görüyorum. Arzedeceğim diğer tedbirler ile beraber bu tedbirin gerçekleştirilmesi bize doğu vilayetlerimizi kazandıracaktır.

2- Malatya, Elaziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Erganimadeni vilayetleri merkezleri ile Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Hüsnümanşur, Behisni, Ergani, Hekimhan, Birecik kazaları merkezlerinde maarife çok önem vermek; oraldaki Türklere Türklüklerini anlatmak; Türk ocakları, Belediye ve hükümetler eliyle kasabalarda Türkçeden başka bir dilin konuşulmamasını temine çalışmak; alış veriş için kasabalara gelen Kürtleri Türkçe öğrenmeye mecbur kılmak; buralarda mevcut ve yeniden açılacak olan orta okullar ile yatılı ilkokullara batı vilayetlerimiz halkından ideal sahibi öğretmen seçip tayin etmek ve böylece Türkler üzerindeki Kürt dilinin hakimiyetine son vermek.

3- Siirt, Mardin, Midyat ve Savur gibi Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen ve bir müddet daha geçerse bütün bütün Kürtleşmesi kesin olan yörelerde eğitim ve öğretime özel bir önem vererek erkeklere ve özellikle kadınlara Türkçeyi öğretmek ve Kürtlüğe olan eğilimlerini Türklüğe çevirmek; kız okullarına çok önem vererek ideal sahibi hanım öğretmenler göndermek; ikramiye, yemek, elbise vesaire vermek gibi usullerle kızları okullara celbetmeye çalışmak ve kız okullarına rağbet çoğaldıkça kız okullarının sayısını arttırmak pek uygun olur.

4- Dersim'in iki kazası, yani Çarsancak ve Çemişkezek Türk ve özellikle çemişkezek tam anlamıyla bağnaz Türktür. Dersim'in merkezi olan Hozat ile Ovacık kazasının merkezi ve etrafındaki altı köyü de Türktür. Ovacık'ta kadın erkek yedi yaşından sonra Kürtçeyi öğreniyor. Abbas Uşağın, Ferhat Uşağın, Aşağı Karaçalı, Yukarı karaballı, Bahtiyarlı, Koçuşağı, Maksut Uşağı, Şam Uşağı, Arslan Uşağı, Bit Uşağı gibi isimlerin delaleti ile esasen Türk olup dil ve Alevilik sebebi ile Kürtlük iddiasında bulunan ve neslen, kendilerinin de itiraf ettiği gibi, Horasan'dan gelme Türk oldukları anlaşılan bu aşiretleri- Dersim'in hemen altına erkeleri halen de Türkçe konuşabildikleri cihetle- assimile etmek, diğer Kürtleri asimileden daha kolaydır. (5)

Dersimlilerin siması da diğer Kürtlerin simasından farklı olduğu gibi, zekaları ve maarife hevesleri hepsinden daha çoktur. Esasen Türk olan kazalar ile Hozat ve Ovacık ve hatta Dersim'in diğer iki kazasına açılacak bir orta mektebin maksadı temin ve Dersim'in diğer yerlerden daha önce

Türk olmasını sağlar. (6)

5- Malatya'nın dışında Fırat'ın batısında bulunan vilayetlerdeki Kürtlerin (7) hala Kürt bırakılmasında hiçbir sebep ve mana yoktur. Bunlar nisbeten az oldukları için mektep ile, mükafat ile ve "Kürdüz" dedikleri müddetçe işlerinde gösterilecek zorluklar ve diğer araçlarla Türk olmaya mecbur edilmelidir.

6- Uygulanacak asimile etme ve iskan programının olumlu sonuçlar verebilmesi için şark şimendiferlerine çok önem vermek ve mümkün olduğu kadar 10 senede Kayseri'den Erzincan'a ve Muş yoluyla Van Gölü sahiline ve Malatya'dan Diyarıbekire demir yolunu ulaştırmaya çalışmak gereklidir. Bir taraftan menzil hatlarındaki köylerle kasabaların tamamen Türkleştirilmesi, diğer taraftan en mühim noktaların şimendiferle merkeze ve yoğun Türk mütükalarına bağlanması ve yörelerdeki varlığımızı güvenmeye alır.

7- Adliyemizin şu andaki yasalar ve usullerle oralara tamamen hakim olması imkanı yoktur. Oralara için özel adli yönetim yasaları yapmak idari ve siyasi açıdan doğru olmaz. Anayasamıza aykırı olmamak şartıyla, mevcut yasalarımızdan yararlanarak orada sıkıyönetim ve bu nitelikte bir mahkeme (sıkıyönetim mahkemeleri) uygulanabilir. Kabul edilecek programın uygulaması sonuçlanıncaya kadar oralarda sıkıyönetim sürdürülmeli, ceza işleri adliye mahkemelerinden alınarak kurulacak sıkıyönetim mahkemelerine verilmeli ve ceza işleri çok hızlı biçimde sonuca bağlanmalıdır. Bazı yerlerde kalacak olan adliye mahkemeleri yalnızca hukuk işlerine bakmalıdır. Ahali, yerel hükümetin kendi haklarını koruduğuna ka-

nat getirip de mahkemeleri tercih etmeye başlayınca ceza işleri de yavaş yavaş adliye mahkemelerine tevdi edilebilir.

8- İskan ve asimilasyon programı sıkıyönetim ile daha kolay uygulanabilir. Programın icrasına muhalefet edecekler veya ayrıcalık ve üstünlük iddiasında bulunacaklar veya idari ve siyasi yönden orada bulunmaları sakıncalı görülenler, isyanı teşvik ve idare etmiş olanların akrabaları, sıkıyönetim mahkemesi kararıyla sıkıyönetim muntikası dışına nakil ve iskan edilebilirler. Yeni kurulacak Türk köylerinin oralarda tutunabilmesi ve civardakilerin saldırılarından korunmasını, sıkıyönetim pekala sağlayabilir.

9- Aşiret hayatına son verebilmek için öncelikle hükümeti takviye etmek, aşiret fertlerine, hükümet eliyle hayat, mal ve haklarının tamamen korunabileceğine kanaat getirtmek lazımdır.

Aşiret sorunu tamamen bir sosyal ve iktisadi sorundur. Bireysel olarak haklarını alamayanlar bir dayanak aramakta ve bu şekilde aşiret reisinin emri altında kalmaya razı olmaktadır. Aşiret fertlerince aşiret reisi hükümetten çok daha güçlü ve şiddet sahibidir. Onlara göre aşiret reisi herşeydir. Hükümeti aşiret reisinden daha güçlü görmedikçe onun istem ve emirlerine uymaz.

10- Hükümet binalarını, yani vilayet, kaza ve nahiye daireleri ile jandarma karakollarını, hükümeti temsil edecek bir halde inşa etmek ve donatmak; vilayet ve kaza hükümet binalarını, oralardaki ağaların evlerinden daha muhteşem ve büyük yapmak; karakolları, icabında bir süre için, savunmaya elverecek bir kale biçimin-

de inşa etmek ve cahil halka, hükümetin ağalardan daha güçlü olduğunu binalarının dayanıklılığı ve büyüklüğü ile de göstermek.

Bu binaları inşa için bütçemizden para ayırmak pek güçtür. Vaktiyle Rumeli'de yapıldığı gibi, kaza ve nahiye daireleri ile karakollar o muntika ahalisinden toplanacak yardım ile de inşa edilebilir. Yardıma müsaade işi, İçişleri Bakanlığı ile Vilayetler arasında kolayca çözüme bağlanabilir.

11- Araziyi hemen tahrir ettirmek (yazdırmak), yazılmamış olan araziye, yani açılmış olan yerleri, bağları meydana çıkarmak, bugünkü sahipleri adına araziye kayıt etmek, vergiyi tahsil çarelerini bulmak, hükümetin güçlü olması için (gereklidir). Bu nedenle oluşacak fazla masraflar, yazım sonucu çoğalacak gelirle temin edilebilir. Bugünkü günde arazi vergisi bir yok derecesinde olduğu gibi, birçok yerlerde davarların yarısı bile yazılmamaktadır.

12- Nüfus yazımını gerçekleştirecek askerlik görevini oralara da teşmil etmek gereklidir. Bugün oralardan, pek az da olsa, kasabalar halkından olmak üzere asker alınıyor. Yazılmamış nüfus çok olduğu gibi, kayıtlı olanlardan da çağrıya uymayanlar çoktur. Ora delikanlıları memleketin savunmasına katılmak yerine, orada sürekli olarak nüfus artışına çalışıyor. Alınacak olan kura erbabi batıdaki şimendifer ve şose yollarının inşaatında kullanılmak suretiyle programın uygulanmasına kadar silahlı olmayan hizmetlerde istihdam olunmalıdır.

13- Son isyan dolayısıyla yapılan cezalandırmanın etkin bir ibret oluşturacak biçimde yapılmadığı kanaatinde olduğumu arz ettim. Hükümet isyanı bastırmak için yaptığı masrafı 10 veya 15 seneye

taksim etmek suretiyle, isyana katılan yöreler ahalisinden alabilir. Ahalinin halihazır durumu bu masrafı ödemeye kesinlikle uygundur. Yalnız isyan muntikası içinde isyana katılmayanların istisnası çok uygun olur. İsyana masrafı köylere tevzi suretiyle, servet ve vasıtaları nisbetinde mükellef (ödemekle yükümlü) tutulabileceği gibi, nüfus itibariyle de mükellef tutulabilir.

14- Kürtlerdeki silahların toplanması da bir programa bağlanmalıdır. Hudut boyunda bulunan aşiretlerin, geçici bir süre için silahlarını ellerinde bırakmak gerekiyorsa, silah taşıyacak olanlara mutlaka vesika vermek ve diğerlerinden tedricen silahları toplamak zorunludur. Bununla beraber, yalnızca silahları toplamak maksadı temin etmez. Vesikasız silah taşımaya da yasaklamak gerekir.

Sıkıyönetim bölgesi dahilinde vesikasız silah taşıyanları cezalandırmak gerekir. Yoksa toplanan silahlar yerine diğer taraftan başka silahlar ikame edilir ve silah kaçakçılığı ticareti, karlı bir ticarete dönüşür. Bizzat hükümetin silahlandırdığı ve şimdiye kadar bir yararını görmediği aşiret süvari alaylarına da nihayet vermek uygun olur.

15- O taraflara giden bütün memurlar arzu ve heves ile gitmiyor. Adeta cebren (zorla) gidiyor. Çoktanberi orada bulunanlar da çocuklarını okutacak mektep bulamamak ve birçok vasıtalarından mahrum bulunmak yüzünden şikayetçi ve bir an önce batıya nakil çabasındadırlar. Oradaki memurların çoğunluğunun düzeyi, yetkinliği de merkez ve batıdakilerden düşüktür. Buna mani olmak için bu sene, birkaç maddelik bir kanun ile, bütün devlet memurlarını kapsamak üzere, oraları için

mecburi hizmet usulü getirilmeli ve oralara gitmeyen memurlar terfi hakkından mahrum bulunmalıdır. Memurların mecburi hizmeti üç seneden az olmamalı ve üç senesi 4,5 veya 5 sene sayılmakla beraber, ücretine de tazminat veya başka bir adla, sihiye memurlarına olduğu gibi, biraz zam yapılmalıdır. Bu şekilde oralara, mecburi hizmetlerini yapacak genç ve faal memurlar göndermek imkanı bulunmuş olur. Oraların geliri yerel masrafları karşılamaya yetersiz olduğundan, maaşların merkez ve batıda olduğu gibi düzenli ödenmesi için de merkezce yardımın esirgenmemesi ve bütün memurların geçim derdinden azade bulundurulması çok uygun olur.

16- Doğu vilayetlerimizde ve bütün memlekette en önemli sorunlardan biri jandarmanın bugünkü hali ile doğuda asayışı sağlayabilmesi imkanı yoktur. Jandarmanın ıslahı sayısına değil, niteliğine önem vermek suretiyle yapılmazsa, böyle kura erbabından askeri talim ve terbiye görmemiş kişilerin alınmasına devam edilirse, jandarmadan fayda değil, zarar görülecektir. Beş-altı jandarmanın silah teslim etmesi hikayesi, hayat için çarpışma ve karşı koymadan kaçınması, doğuda daima işitilen olaylardandır.

Kanımcı, bugünkü maaş ve tahsisatla kırk bin jandarmanın besleneceğine, bugünkü tahsisatın üç misli ile üçte bir nisbetinde jandarmanın tutmak daha yararlıdır. Seyyar muntıkaya alayı dediğimiz "tegallip" alayları da ıslah edilirse, geçimini alacağı maaşla karşılayacak olan jandarmanın efradı, az da olsa, görevini yapabilir. Doğuda sabit jandarmalar köylerde ağalara misafir olmak, geçim için para sarfetme-

mek suretiyle gitmektedirler. Başka türlü geçinmek imkanı yoktur.

Yem bedeli olarak kendilerine verilen 500 kuruş, hayvan iye masrafının yarısını bile karşılamaz. Maaşına da zam yapılmazsa, o jandarmanın görev için gideceği yerlerde çanak yalayıcı olmaktan başka yapacak bir şeyi kalmaz. Ağanın ekmeğini yiyen, ağaya muhtaç olan jandarmanın, ağa aleyhinde olan bir hükümet emrini nasıl yerine getirebilir. Jandarmanın mutlaka meslek haline koymak, miktarını azaltmak, maaşını çoğaltmak lazımdır. Teğmen ve yüzbaşların hemen ekserisi neferlikten veya yedek subaylıktan yetişmedir. Herhalde buna da bir çare bulmak, jandarmanın iyi yetiştirmek lazımdır.

17- Mülki araştırma heyetleri raporlarını göndermiş olmalıdırlar. Bununla beraber, pek ziyade küçülmüş olan vilayetleri tekrar büyütme, oraları için bir idari zorunluluktur. Coğrafi yapısı Dersim'in bölünmesine engeldir.

Küçülmüş olan vilayetler büyütülmekle beraber, bölgede sıkıyönetim sürdürüleceği için, bütün bölgenin sorumlu amiri, sıkıyönetim reisi sıfatıyla o bölgenin en büyük askeri reisi (komutanı) olmalıdır.

Ordu müfettişi aynı zamanda Bingöl Dağlarının güneyinde ve Fırat'ın doğusundaki kıtanın ve Malatya'nın mülki amiri olmalıdır.

Ordu müfettişine idari, mali ve adli birer mülki müşavir vermek imkanı daima vardır. İran ve Musul hudutlarında kışkırtmalar devam edeceği için, bugünkü askeri kadromuzdan fazla olarak, merkezi Van olmak üzere yeni bir fırka (tümen) teşkil etmek, duruma göre hudut kıtamızı takviye ve

Van ile Hakkari Kürtlerinin herhangi bir hareketini çabuk bastırmak gereklidir kanısındayım.

Arzettiğim tedbirleri aşağıda özetliyorum:

1- En önemli menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek,

2- Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan vilayet ve kaza merkezlerinde maarife önem vererek çeşitli vasıtalarla Türklere Türklüklerini iyi tanıtmak, Türkçeyi hakim kılmak,

3- Kürt muntıkası içinde Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi yörelerde mekteplere ve özellikle kız mekteplerine çok önem vermek ve kızların mektebe rağbet etmesini çeşitli vasıtalarla temin eylemek,

4- İki kazası, merkezi vilayeti ve Ovacık kazasının merkezi ile civarı Türk olan ve taşıdıkları aşiret isimlerinden neslen ahalisi Türk olduğu anlaşılan Dersim vilayetinde yatılı ilkokullara önem vermek ve Türkçeyi hızla yaymak,

5- Fırat'ın batısındaki vilayetlerimizin bir kısmında dağınık bir biçimde yerleşmiş olan Kürtleri Türk yapmak,

6- Şark şimendiferlerimizin Erzurum'a ve Elaziz yoluyla Muş ve Van Gölü sahiline veya Diyarbakire, mümkün olduğu kadar az zamanlarda varmasını temine çalışmak,

7- On sene müddetle oralarda sıkıyönetimi sürdürmek, ceza işlerini sıkıyönetim mahkemelerine vermek ve adliye mahkemelerini yalnızca hukuk işleriyle görevli kılmak,

8- Üstünlük ve ayrıcalık iddi-

asında bulunanları, isyanı teşvik ve idare etmiş olanlarla bunların akraba ve taallukatlarını sıkıyönetim muntakası dışına nakletmek.

9- Aşiret hayatını kaldırmak için öncelikle hükümeti güçlendirmek,

10- Hükümet binalarıyla jandarma karakollarını iane (toplanacak yardım) ile bir an önce inşa etmek,

11- Araziyi tahrir eylemek (kayda geçirmek),

12- Nüfusu tahrir eylemek,

13- İsyanın masraflarını isyana katılmış olanlara yüklemek,

14- Silah toplanmakla beraber silah taşınmasını da yasaklamak ve ancak vesika ile silah taşınmasına izin vermek,

15- Oraları için bütün memurları kapsayacak biçimde mecburi hizmeti tesis etmek, gidecek memurlara biraz mükafat ve tazminat vermek,

16- Jandarmayı nitelikçe ıslah etmek ve mutlaka meslek haline koymak,

17- Küçülmüş olan vilayetleri büyütme; muntakanın mülki amiri, aynı zamanda sıkıyönetim reis ve amiri olan ordu müfettişinin yanına idari, adli ve mali müşavir vermek,

18- Haklarında celp ve ihzar çıkmış olan adamlardan isyana iştirak etmeyenler için af veya tecil.

Seyahatim sırasındaki gözlem, izlenim ve düşüncelerimi içeren işbu raporu yüksek huzurlarınıza takdim ediyorum, muhterem paşa hazretleri.

14 Eylül 341 (1925)

Çankırı Mebusu
Mustafa Abdülhalik

(1) Bu sözcüğün "Türkçe" olması gerekir.

(2) 1914 yılında Mella Selim'in liderliğinde girilen Bitlis ayaklanması kastediliyor.

(3) Türk devletinin sivil yetkilisi, gördüğü üzere, Türk ordusunun 1925 ayaklanması sırasında giriştiği onca kıyımı, sürgünü, köy ve kasabaların yakılıp talan edilmesini az bulmakta, bunun yeterli bir "ibret dersi" olmadığı kanısını taşımakta ve halkın durumunun yeniden düzelmediğinden söz edip bunu üzüntüyle karşılamaktadır. Bu anlayış, Sömürgeci yönetimin Kürt halkına hangi gözle baktığını pek güzel ortaya koyuyor.

(4) Anlatımda bir hata olsa gerek: "bulunması" değil, "bulunmaması" denmesi gerekirdi. Çünkü Dersim o dönemde, Kürdistan'da, memurların en az bulunduğu, iç kesimlerine giremediği yörelerden biri, belki de başlıcası idi. Nitekim Renda'nın bunu izleyen açıklamaları da (sorunlarını silahlı çözüme, reislerine bağlılık vs.) aynı şeyi gösteriyor.

(5) Bu cümle düşük, anlatımda bir boksuluk var.

(6) Sömürgeci rejimin sözcüsü bu bölümde Dersim'le ilgili gerçekleri tümüyle saptırıyor. Öncelikle Dersim'deki Türk varlığı konusunda söyledikleri hayal ürünüdür. Bu bölgede Çemişgezek merkezi gerçekten Türktür; ama bu ilçenin köylerinden yalnızca birkaçı Türktür, çoğu ise Kürttür. Dersim ayaklanmalarında bu ilçe'deki Kürtler her zaman önemli bir rol oynadılar. Çarsancak'a gelince (şimdi bucaktır), sözkonusu dönemde bu küçük kasabanın merkezinde -o da çoğu Ermeniden dönmüş- Türkler yaşamakta idi. Bunun dışında, Çarsancak'a bağlı 15-20 kadar köyde, toprağın sahibi olan türk asıllı birer bey ailesi vardı. Ama bu köylerin üretici halkı dahil, diğer tüm köyler Kürttü. Diğer bir deyişle, çarsancak'taki Türk oranı nüfusun yüzde ikisi-üçü bile değildi. Bugün ise, sözkonusu beyler de çekip gitmiştir.

Hozat ve Ovacık'la ilgili söylenenler ise, Hozat'ın merkezinde asimile olmuş birkaç ailenin dışında, tümüyle hayal ürünü. Bu tür ailelere ise Kürdistan'ın tüm kentlerinde rastlanabilir: Bunlar ya kente yerleşip kalmış memur aileridir, ya da asimile olmuş Kürtlerdir. Yani "Bajari" denen tipler.. Hozat ve Ovacık'ın köylerinde "yedi yaşına kadar Türkçe konuşan insanlar" iddiası tam bir uydurmadır. O dönemde böyle birini mulla arasanız bulamazdınız. Bugün de çocuklar Türkçeyi ancak okulda öğreniyor. Bu yöre aşiretlerinin adı da Bay Renda'nın iddia ettiği gibi değildir. Aşiret adları Abbasan,

Ferhadan, Koçan, Şemkan, Bahtiyaran, Kırgan, Balan, Beytan, Maksudan gibi tümüyle Kürtçe çoğul takısı alan, Kürt özellikli adlardır. Renda'nın ifade ettiği biçimler ise, Türk memurlarının ağzında şekillenmiş, Türkçe anlatıma uydurulmuş, bozuk biçimlerdir.

Bu yöre halkının sözde Horasan'dan geldiği iddia edilmekte ve bu da Türklüğüne bir kanıt gibi sunulmaktadır. Ne var ki, bu Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte nereden geldiklerini saptamanın güçlüğü bir yana, Horasan'dan gelmiş olmak da Türklüğe bir kanıt olamaz. Bazı Dersim aşiretlerinin Horasan'da gerçekten de, aynı adı taşıyan kardeş aşiretleri vardır; ama bunlar Türk değil Kürttürler. Geçmişte Şah İsmail, Şah Abbas ve Nadir Şah dönemlerinde Kürt aşiretleri birkaç kez, ya İran'ın doğu sınırlarını korumak, ya da ceza olsun diye Doğu İran'a taşındı, ya da sürüldüler. Bugün de Horasan'da bir milyona yakın Kürt yaşamakta. Diğer yandan Kürt aşiretleri, bulunduğu bölgeye ve dış etkilere bağlı olarak Alevi ya da Sünni inancını seçmişler, zaman zaman da birinden diğerine geçmişlerdir. Aynı muntakada ve bir tek aşiretin bile, bir bölümüyle Alevi, bir bölümüyle Sünni olduğunu görmek mümkündür. Örneğin İzol ve Şadi Aşiretleri böyledir. Dolayısıyla Bay Renda'nın, bu aşiretler "salt Alevi oldukları için kendilerini Kürt saymaktadırlar" tarzındaki iddiası da saçmadır.

Sonuç olarak Dersimlilerin Horasan'dan geldikleri için Türk oldukları iddiası, tümüyle yalana dayalı ve bu yöre halkını asimile etmeye, Kürt ulusal duygularını bastırmaya yönelik bir propagandadır. Bu sistemli propagandanın başlangıcı Bay Renda'nın raporundan da öncedir. Sömürgeci yönetim, Alevi ve Sünni Kürtler arasında çomak sokmak, Dersim'i Kürt birliğinden koparmak için yoğun çabalar harcadı, bu iş için ücretli ajanlar bile tuttu ve bugün de, şu ya da bu perde altında, böylelerine rastlanıyor. Yine de rejim, Dersim'le ilgili olarak düş kırıklığına uğradı. Dersim Kürtleri bu tür palavralara metelik vermediler, dillerini unutmadılar. Sömürgeci rejime karşı yiğitçe direndiler. Bu yüzden ki Türk ordusu en son Dersim'e girebildi. Bugün de Dersim ulusal bilincin canlı olduğu bir Kürdistan parçasıdır ve sömürgeci rejimin gözünde bir dikendir.

(7) Orijinalde "Türklerin" deniyordu; ama doğrusunun "Kürtler" olması gerek. Çünkü sözkonusu olan Kürtlerin Türkleştirilmesidir.

(Devam edecek)

KIRD, KIRMANC, DIMİLİ VEYA ZAZA KÜRTLERİ

(I)

Mehemed Malmisanj

Zaza weki pıngan bı dar û şûr û gopal
Berê xwe dane Tırkan, gazi kırım "Ero, Ero!" (1)

Cigerxwîn

Batıya göçetmiş, göçetmeye zorlanmış ya da orada mecburi iskana tabi tutulmuş olanları sayılmazsa Dimili Kürtleri (2) şu illerin sınırları içinde yaşarlar:

- 1)Semsûr (Adıyaman)
- 2)Çewlig (Bingöl)
- 3)Bedlis (Bitlis)
- 4)Diyarbakır (Diyarbakır)
- 5)Xarpêt (Elazığ)
- 6)Erzigan (Erzincan)
- 7)Erzirom (Erzurum)
- 8)Mûş (Muş)
- 9)Sêwas (Sivas)
- 10)Sêrt (Siirt)
- 11)Dêrsim (Tunceli)
- 12)Ruha (Urfa)

Bu illerden Dêrsim ve Çewlig'de nüfusun büyük çoğunluğu; Diyarbakır, Xarpêt ve Erzigan'da nüfusun önemli bir bölümü bu lehçeyi konuşur. Bazı illerde ise denebilir ki sadece birer ilçenin sınırları içinde Dimili lehçesi konuşulur. Semsûr'un Alduş (Gerger), Ruha'nın Sêwreg (Siverek), Bedlis'in Motki (Motki) ilçeleri buna örnek verilebilir. Mûş, Sêwas, Erzirom ve Sêrt illerindeki Dimililerin miktarı ise azdır.

1950 yılına ait T. C. Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından anlaşıldığına göre yukarıdaki illerden başka Meletî (Malatya), Qers (Kars), Gümüşhane ve

Seyhan [Adana] illerinde de az miktarda Dimili lehçesini konuşan Kürt yaşamaktadır.

Dimili lehçesini konuşan Kürtler, yöreden yöreye Kırd, Kırmanc, Dimili, Dımli, Dımbılı ve Zaza gibi değişik adlarla adlandırılırlar. Konuştukları lehçe de bunlara bağlı olarak Kırdki, Kırmancı/Kırmancı, Dımilki/Dımbılı, Dımili, Dımli, Zazaki veya "So-bê" (Şo-bê) (3) adıyla adlandırılır.

Burada kısaca bu sözcükler üzerinde duracağız. Aşağıdaki bölümlerde yanlış anlaşılma olmaması için hemen belirtelim ki "Kırmancı" sözcüğünü, Türkiye Kürdistanı'nda ve Türkiye'de Dimililerin ve Şêxbızınilerin (4) konuştuğu Kürtçenin dışındaki Kürt lehçesi olan "Kırmancı" anlamında kullanıyoruz. "Kırmanc" sözcüğünü de yer yer açıkladığımız farklı anlamının dışında genel olarak bu lehçeyi konuşan Kürtler için ad olarak kullanıyoruz.

I-KIRD

Dimili lehçesini konuşan Kürtler bugün bazı bölgelerde kendilerine "Kırd", lehçelerine de "Kırdki" veya "Kırdi" demektedirler. 19. yüzyılda Dimili lehçesiyle yazılmış olan iki metinde de bu sözcükler kullanılır. Bunlardan Peter Lerch tarafından 1850'lerde bir Dimili'nin (Kırd'ın) ağzından derlenerek yazıya geçirilmiş olan metinler, Dimili lehçesinin bilinen en eski yazılı metinleridir (5). Bunlardan birinde Nêrb (6) Köyünün Ağası Xelef Axa, Nêrbli taraftarlarına şöyle seslenir:

"Bawni axaler, ma şueni qawxe, metersi, eskeri

Daqma Begi zav û, hema pyêrû Tirk i, nişêni ma de qawxe biki, ma pyêrû canmirdi Kırdan i..." (7)

Türkçesi:

"Bakın ağalar, döğüşmeye gidiyoruz, korkmayınız, Daqma Bey'in askerleri çoktur ama hepsi Türktürler, bizimle döğüşemezler, biz hepimiz Kırd (Kürt) yigüteriyiz..."

Hezanlı şair Ehmedê Xasî (8) ise 1898'de Dımılı lehçesiyle yazmış olduğu Mevlid'in sonunda şöyle der:

"*Temam bı vıraştışê Mevlidê Kırdi bı yardımê Xalîqi û feyz û bereketê peyxamberê ma -sellellahu 'eleyhi we 'ela alihi we sellem- bı destê Ehmedê Xasî Hezanıcı dî hunzar û hir sey û şiyyes serri de, bı tarixê 'Erebi."* (abç) (9)

Yani:

"*Yaratıcı'nın (Tanrı'nın) yardımı ve peygamberimizin -S. A. S.- feyiz ve bereketiyle Mevlidê Kırdi'nin (Kırdce Mevlid'in) hazırlanması, Arap tarihiyle bin üç yüz on altıda Hezanlı Ehmedê Xasî'nin eliyle tamamlandı."*

Hemen belirtelim ki Dımılılerin Kürt olmadığını propagandasını yapan Piya dergisinde "Filit Siwanij" imzasıyla yayınlanan bir yazıda, Ehmedî Xasî'nin bu cümleleri kasıtlı olarak tahrif edilerek Latin harflerine çevrilmiştir. Örneğin orijinal metinde "Mevlid" sözcüğünden sonra nokta bulunmadığı halde Filit Siwanij, "Kırdi" sözcüğünü tahrif etmek için buraya nokta koymakta, Arap harfleriyle "K-R-D-Y" biçiminde yazılmış olan "Kırdi" sözcüğünü ise "kerdı" biçiminde değiştirmektedir. Bu örnek, Dımılılerin Kürt olmadığını iddia eden bazı çevrelerin hangi metotlara başvurduklarını göstermesi açısından ilginçtir.

Şehit Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Selahattin'in müritlerince Dımılı lehçesiyle söylenen bir "beyt"te de Kırd sözcüğü kullanılmaktadır. Söz konusu "beyt", "*Gelê Kırd, rınd bizonî*" (Ey Kürtler, iyi bilin) diye başlamaktadır (10).

Dımılıler Kurmanclara "Kırdas" veya "Kırdasi", lehçelerine de "Kırdasi" veya "Kırdaski" demektedirler. Ziya Gökalp bu konuda şöyle yazar.

"... *Zazalara gelince, bunlar kendilerine (Arapça harfinin kesresi ile) Kırt derler. Kurmanclara da Kırdasi veya Kırdasi adını verirler. Türkler ise Kürt adını Kurmanclara ayırmışlardır.*" (abç) (11)

Aynı konuya Kemal Badıllı da değinir:

"*Türkiye'deki Zazalar kendilerini asıl Kürt sayarak kendilerine Kırd ve kendilerinin dışında kalan Kürtlere, daha doğrusu Kurmanclara da -biraz da küçümseme ile müterafik olarak- Kırdasi (Kürdümsü, Kürtçük) derler.*" (abç) (12)

Gwevdereyıc de Çolig (Çewlig) ile ilgili bir yazısında "Kırd" sözcüğüne değinir:

"*Zony Çolig Kırd û. Tıkye merdımıy Kırd, [zoni]*

ma ri vony Zazaki, tıkye vony Dımılı. Lakin ma vony Kırd." (abç) (13)

Yani:

"*Çolig'in dili Kırd[ce] (Kürtçe)dir. Bazı Kırdler (Kürtler) dilimize Zazaki, bazıları Dımılı derler. Ama biz Kırd (Kürtçe) deriz."*

"Kırd" (Kürt) sözcüğünün kökeni hakkında bugüne dek çok değişik yorumlar yapılmışsa da, bu yorumları yapanlar çoğu kez bizzat Kürtlerin yer yer kendilerini adlandırmak için kullandıkları "Kırd" ve "Kırmanc" sözcüklerinden habersiz olduklarından bu iki sözcüğü hesaba katmamışlardır. Bu nedenle de örneğin Yunan yazarlarından Polybe (Polibio)'in M. Ö. 200'lerde sözünü ettiği "Cyrtii", Strabon'un sözünü ettiği KúpTıoi [okunuşu: Kırtii, anlamı: Kırtiler] ve Romalı tarihçi Tito Livio (M. Ö. 54-M. S. 17)'nin sözünü ettiği "Cirtei"/"Cirti" sözcüklerinin bugün bazı bölgelerde Dımılı Kürtlerinin kendileri için kullandığı "Kırd" ve bunun çoğul biçimleri olan "Kırdi" veya "Kırdi" sözcükleri ile neredeyse aynı olmaları gibi hususlar üzerinde durulmamıştır (14).

Dımılıler arasında, "Kırd" sözcüğünün, yukarıda değinilen geniş anlamının yanısıra bazı yörelerde bey (mire) veya ağa aileleri dışında kalan halk için kullanıldığı da görülür. Örneğin. Gêl (Eğil)'deki beyler ailesi (Key Miran) ile Piran'daki ağa ailesi (Key Axan)'nin dışındaki halka "Kırd" denir. Söz konusu aileler de Kürt oldukları ve "Kırd" denilen kesimle aynı lehçeyi (Dımılı) konuştukları halde, onların dışındakilere "Kırd" denmesi, bu sözcüğün yer yer toplumsal bir ayırımı da ifade ettiğini gösteriyor. Bu anlamıyla "Kırd" sözcüğü, Kürdistan'ın değişik yörelerinde kullanılan "Kırmanc" veya "Kurmanc" sözcüğünün ikinci anlamını çağrıştırmaktadır. Çünkü "Kırmanc" veya "Kurmanc" sözcüğü, Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Kürtler için ad olarak kullanıldığı gibi, ikinci bir anlamda da kullanılmaktadır. Aşağıda bunun üzerinde duracağız.

Yazılı kaynaklarda "Kırd" sözcüğüne ait yeterli bilgiye rastlanmıyor. Ancak Nikitin'in yazarı bilinmeyen elyazması bir kitaptan aktardığı Farsça bir parçada bu konuda şöyle bir açıklama var:

"*Asıl kabile mensubuna Kırd denir* (15). *Kırd* (yani kabile mensubu-Malmisanij) olmayıp kabileye dışarıdan katılanlara ise tahfifen *Kırt* (bu sözcüğün doğru okunuşunu çevirdiğimiz Arap harfleriyle Farsça metinden anlamak mümkün değil, Kırt veya Kert biçiminde de okunabilir- Malmisanij) denir... Aynı şekilde Kürt kabilelerinden birine mensup olup kabilesinden ayrılarak başka bir kabile veya aşirete katılana da *Kırt* (veya Kırt, Kert-Malmisanij) denir." (16)

Aşağıda "Kırmanc" sözcüğünün benzer anlamlarda kullanılışı konusundaki açıklamalarla bu konunun daha

iyi anlaşılacağı kanısındayız.

II-KIRMANC

Hem Dersim yöresinin Dımılı lehçesiyle söylenmekte olan bazı halk ezgilerinden, hem de Dersimli bazı yazarların verdiği bilgilerden anlaşılacağı gibi Dımılı lehçesini konuşan Dersimli Kürtler kendilerine "Kırmanc", genelde Kurmanc olarak bilinen Kürtlere "Kırdas"; onların lehçelerine ise "Kırdaski" veya "Kırdasi" demektedirler.

Dersimli yazarlardan Mustafa Düzgün konuyla ilgili olarak şöyle yazar:

"Dersim halkı nesep (soy) bakımından kendisine 'Kırmanc' der. Başka adları kullanmaz. Diyelim ki yabancı birisi ya da Dersimli olmayan birisi dil sürçmesiyle bir Dersimliye 'Zaza' derse, Dersimli buna kızar, 'Hayır, ben Zaza değilim, Kırmancım' der. Gerçek olan şu ki Dersimli Kırmancılar hiçbir zaman kendilerine 'Zazayız' demezler...."

"... Yine Dersim halkı atalarının topraklarını, Kırmancıların ülkesini de 'Kırmancıye' diye adlandırır. Ama Türkçe olarak ya da başka bir yabancı dille ülkelerinden bahsedince 'Kürdistan' derler. Örneğin Dersim'in bilgin, şair ve kahramanlarından olan Alişer, 'Dersim Türküsü'nde 'Kürdistan' sözcüğünü kullanır. Yine Dersim Kırmancıları, Kürdistan'ın özgürlüğü için Türk Devleti ve Avrupa devletlerine gönderdikleri telgraf ve dilekçelerin tümünde ülkelerini 'Kürdistan' diye adlandırmışlardır. Dersim'de 'Kırmancıye' ve 'Kürdistan' sözcükleri arasında hiç fark yoktur... Yine Dersim'de ülke adı ya da 'Kırmancıye' ve 'Kürdistan' sözcüğü, sadece Dersim için değil, ister 'Kırmanc' ister 'Zaza' ister 'Kur' veya 'Kurd' olsun, bütün Kürt ulusunun ülkesinin adı olarak kullanılır." (abç) (17)

Mustafa Düzgün diğer bir yazısında da aynı konuya değinir:

"Sözgelimi Dersimliler kendi ülkelerini Kırmancıye (yani Kürdistan-M. D.), kendilerini de Kırmanc (yani Kürt-M. D.) diye adlandırırılar öteden beri." (abç) (18)

Dersimli Zilfi'ye göre ise "Kırmancıye", "Kürtlük" anlamına gelir (19).

Burada Şerefhan'ın bir açıklamasını hatırlatmakta yarar var. Ona göre, Çemişgezek vilayeti bir zamanlar Kürdistan adıyla tanınmıştı. "Öyle ki berat ve emirnamelerde ve diğer sultanlık belgelerinde bu ad geçtiği zaman, yalnız bu vilayet anlaşılır; ayrıca Kürtler arasında Kürdistan sözcüğü geçtikçe, bundan yalnız Çemişgezek vilayeti kastedilir." (abç) (20)

Piran gibi başka bazı yörelerde Dımılıler, yukarıdaki "Kırmancıye" sözcüğüne karşılık "Kırdane" sözcüğünü kullanırlar. Bu sözcüğün asıl anlamı "Kürtvari", "Kürtlüğe uygun", "Kürtlük" olmakla birlikte Kürtlerin (Kırdlerin) yaşadığı yer anlamına da gelir.

Dersim Dımılılerinin kullandığı "Kırmancıye" sözcüğü ile diğer bazı Dımılılerin kullandığı "Kırdane" sözcüğünün anlamına denk düşen "Kurdevari" sözcüğü de İran ve Irak Kürdistanı'ndaki Kürtler tarafından yer yer "Kürdistan" anlamında kullanılır. Örneğin Naley Cûdayi'de "Kurdevari, ey wulati cwanekem" (Kurdevari, ey güzel ülkem) derken şair Hêmin'in "Kurdevari"den kastettiği budur. Şair Hejar'in sözlüğünde ve Ferhengî Mehabad'da "Kurdevari"nin bu anlama geldiği belirtilir. D. İzoli'nin sözlüğünde ise aynı sözcük, asıl anlamıyla, "Kürde ve Kürt geleneklerine uygun" diye açıklanır.

Öte yandan "... Dersim Kırmancıları kendi dillerine de 'Kırmancı derler... Dersim'de Kurmanc lehçesine 'Kırdaski' derler." (21)

Zilfo Xaskar da bu konuya değinir:

"Dersim'de halkın hemen hepsi kendini 'Kırmanc' (Kürt) diye niteler." (22)

Xaskar'a göre, Dersim'de hem Dımılı lehçesini konuşanlar hem de Kurmancı lehçesini konuşanlar kendilerine "Kırmanc" derler (23).

Bir de "Kırmanc" veya "Kırmancıye" sözcüklerinin kullanıldığı Dersim ezgileri ve türkülerinden birkaç parçaya bakalım:

I DERÊ LAÇI

*"...Derê Laçi Bivêso
Yivisê mi, gavan o.
Bıra pêro dê, na qewxa aşire niya
Merevê Kırmancı û zalimanê Tırkan o..." (24)*

Türkçesi:

*"Yanası Laç Deresi
Yivisim benim, çetin geçittir.
Vurun kardeşler, bu aşiret kavgası değil
Kürtlerle zalim Türklerin savaşıdır..."*

II SEY USÊN Û SEY RIZA

*"... De biye, biye, wela begê mi biye
Hêfê mi yêno be Sey Usêni
Haq zaneno reyisê Kırmancıye..." (25)*

Türkçesi:

"... Oldu, oldu, [ah] beyim oldu
Sey Uşên'e hayıflanıyorum
Tanrı bilir Kırmanclığın (Kürtlüğün) reisi
[idi]."

III

Seyid Rıza'nın oğlu Bava'nın öldürülmesi üzerine
yakılmış olan bir ağıtta şöyle denir:

BAVA

"... Vaci, vaci, Bavayê ho ser o vaci
Bavayê mı şiyi Xozat
Cêno padişayena Kırmanci..."

Türkçesi:

"... Söyliyeyim, söyliyeyim, Bavam üzerine
söyliyeyim
Bavam Hozat'a gümüş
Kırmancın (Kürdün) padişahlığını alacak..."
(26)

IV

Dersim Ayaklanması sırasında hunhar bir biçimde
katedilip kafası kesilen Bextiyaran aşireti reisi Sahin
(Sahan, Şahan)'in katedilişi (27) üzerine yakılmış olan
bir ağıtta (28) şöyle denir:

SAHİN

"... Sahinê mı ke merdo nêmerdo,
Şikiyo tulsimê Kırmanciye..."

Türkçesi:

"Şahin'im öldü öleli
Söndü yıldızı Kürtlüğün!" (29)

V

Qemo Areyiz adlı Dersimli ozan Kırmanci (Dımili)
lehçesiyle söylediği bir türküde şöyle der:

... [Mı] Hatirê xo wast binû tever,
Verê çêveri de guret mı ra,
Tırkonê Anadoluye,
Des hot mordemi danê zu mordem ro,
Tey çino şeref û camêrdiye.
Mı va: "Heqo, nika biviyêne
Na za çor xortê Kırmanciye,
Ma ve şima ra pê ro dênê,
Sari bidiyene kerdên û camêrdiye."

Mı va

"Najni, mı ra çı wazena?
To de çino goni-qeyretê Kırmanciye..." (30)

Türkçesi:

"Vedalaşıp dışarı çıktım
Evin önünde çevremi sardılar,
Anadolu Türkleri, on yedi kişi bir kişiye vuruyor,
Şeref ve mertlikten yoksunlar.
"Tanrım" dedim,
"Şimdi olsaydı burda dört Kırmanciye
(Kürdistan) genci,
Sizle dövüşseydik de,
El göreydi yapılanı ve yiğitliği."

.....
"Yenge, ne istersin benden?"

Sende Kırmancılık (Kürtlük) kanı-gayreti yok"
Dedim.

Diğer bazı Dersim Dımililerinin yazılarından da
"Kırmanc" veya "Kırmanciye" sözcüklerinin kul-
lanılışına birkaç örnek verelim:

I

"Wuşên Axa wayirê miletê Kırmanciye vi..."
(31)

Türkçesi:

"Wuşên Ağa Kırmanc(ıye) milletinin sahibi
idi..."

II

"... Horte ra serr vêrenê ra, dewleta Tirkû qanun
vezena (vejena), vana "Na ra têpiya bekçi leyê devlet de
ververê pêşmergânê Kırmancû pêro dê." (32)

Türkçesi:

"Aradan yıllar geçer, Türk devleti yasa çıkarır, 'Bun-
dan sonra bekçiler, Kırmanc (Kürt) peşmergelerine
karşı devletin yanında dövüşsünler' der."

III

Burada aktaracağımız metin ise sonraları tahrif edil-
miştir. Bu metnin ilgili bölümü şöyledir:

"Lawikê ma, sanikê ma ca roz ve roz bêne vind? Ca
caê de namê Kırmanciye nêvejino? Ca rê caê radun de
vengê ma ... " (33)

Türkçesi:

"Türkülerimiz, masallarımız niçin günden güne
kayboluyor? Niçin Kırmanciye'nin adı bir yerde
çıkıyor? Niçin radyolarda sesimiz..."

Daha sonra, yukarıdaki metin, Dımililerin Kürt ol-
madığı propagandasını yapan ve Ebubekir Pamukçu ta-
rafından yayımlanan Ayre dergisinde de yayımlanmış, fa-
kat Ayre'de "Kırmanc" sözcüğü kaldırılmıştır. Böylece
Türkiye dışında belki de ilk kez bir metin Kürt

(Kırmanç) sözcüğü açısından sansüre uğramıştır. Ayre'de "Kırmançiyê" ile ilgili cümlesi çıkarılmış olan metin şöyledir:

"Lawikê ma, sanikê ma ça roz ve roz benê vind? Ça cayê radun de vengê ma..." (34)

Türkçesi:

"Türkülerimiz, masallarımız niçin günden güne kayboluyor? Niçin radyolarda sesimiz..."

Dersim Dımililerinin Kurmanc lehçesi anlamında kullandıkları "Kırdasi"/"Kırdaski" sözcüğünün yerine "Kırdaşi"/"Kırdaški" de denebiliyor (Dersim şivesinde "S" ve "Ş" seslerinin birbirine dönüşmelerine sık sık rastlanır). Yeri gelmişken belirtelim ki, "Kırdaşi/Kırdaški" sözcüğü Türk kayıtlarına ilginç bir biçimde girmiş bulunuyor.

1950 yılındaki T.C. Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarıyla ilgili bir kitapta (35), illerdeki "anadil itibarıyla nüfus" bölümünde, Kürtçe başlığı altında şu üç lehçe yer alıyor: 1)Kürtçe/Kırmancca (Kitapta bu iki sözcüğün İngilizce karşılığı "Kurdish and Kırmanç" biçiminde sunuluyor.) 2)Kırdaşça 3)Zazaca

Kırmancca ve Zazaca'dan ayrı olarak Kırdaşça diye bir Kürt lehçesinin olmadığı düşünülünce ve özellikle de sözkonusu kitaba göre Kırdaşçanın en çok konuşulduğu iller gözönüne alınca durum anlaşılıyor. Belirtilen bu listede Kırdaşçanın fazla konuşulduğu iller sırasıyla Tunceli, Erzurum ve Erzincan'dır. Yukarıda Kırdaski veya Kırdaški olarak değindiğimiz adın Dersim Dımili Kürtleri arasındaki kullanılışının Türk makamlarının böyle bir ayırma gitmesine yolaçtığı anlaşılıyor.

Aynı kaynağa göre, Kürtçe/Kırmancca konuşanların sayısı Tunceli'de 54 056 iken Zaza lehçesini konuşanların sayısı 3 529'dur. Bu sayılar konuyu daha iyi açığa kavuşturuyor. Bilindiği gibi Tunceli'de, Dımili lehçesini (kitaptaki ifadeyle Zaza lehçesini) konuşanlar, Kurmanci lehçesini konuşanlardan çok daha fazladır. Oysa ki burada Kürtçe/Kırmancca konuşanların miktarının Zaza lehçesini konuşanlarınkinden çok daha fazla yazıldığı görülüyor. Tunceli Dımilileri kendilerine Kırmanç, lehçelerine de Kırmanci/Kırmancki dediklerinden, bu durum sözkonusu nüfus sayımında bu biçimde yansımıştır.

Bütün bu örneklerin gösterdiği gibi, hem Dersim Dımililerinin, hem genelde "Kurmanc" adıyla tanınan ve Kuzey Kürtçesini konuşan Kürtlerin hem de Güney Kürtçesini konuşan Kürtlerin ayrı ayrı kendilerine Kırmanç dediklerini görüyoruz. Örneğin genelde Kurmanc olarak bilinen Kürtler Şernex (Şırnak), Behdınan ve Çiyayê Kurmênc yöresi gibi birçok yörede kendilerine Kırmanç diyorlar. Yani bu sözcük, Kürdistan'ın

Suriye, Türkiye, Irak ve İran işgalindeki parçalarındaki Kürtler tarafından bugün yer yer kullanılmaktadır. Güney Kürdistan'daki Kürtlerin kendilerine Kırmanç (36), lehçelerine "Kırmanci Xwarû" (Güney Kırmanccası); Kurmanci adıyla tanınan ve Kürdistan'ın Türkiye parçasındaki Kürtlerin çoğunluğunca konuşulan lehçeye ise "Kırmanci Serû" (Kuzey Kırmanccası) dediklerini biliyoruz. Birçok yazılı kaynakta da yine Kurmanc yerine Kırmanç sözcüğü kullanılır (37). Örneğin Ehmedê Xani'nin Mem û Zin'indeki Kurmanc sözcüğü, bazı Mem û Zin metinlerinde Kırmanç biçiminde kullanılır. Öte yandan Kırmanç sözcüğünün de bazen "Kırmac" veya "Kırmaç" (38) biçiminde kullanıldığı görülür. Nitekim ünlü Kürt kadın şair ve tarihçisi Mestûre Xanımı Erdelan, tarihinde Kırmac sözcüğünü kullanır. Aynı şekilde Muhemmed Emîni Gulustane, "Mucmelu'l-Tewarixê Efşariye we Zendiyê" adlı kitabında, Süleyman Paşay Baban'dan söz ederken "Sîlêman Paşay Kırmac Bebe" der (39). Ferhengi Xal'a göre de Erdelan şivesinde "Kırmac" sözcüğü "Kırmanç" anlamında kullanılır (40).

Kırmanç sözcüğünün ikinci dediğimiz diğer anlamına gelince, Muzaffer Erdost'un Şemdinli yöresiyle ilgili bir araştırmasında bu konu ile ilgili olarak şunları okuyoruz:

"Aşiret, kabilelerden ve hiçbir kabileye mensup olmayan Kırmançlardan meydana gelir... Başka mirleğin yönetiminden çıkarak, başka aşiret reislerinin baskısından kaçarak, bir aşiret içine gelerek yerleşmiş üyeler, aileler ve kabileler, yeni geldikleri aşiret ile zamanla kaynaşırlar ve bunlar da zamanla aşiret üyesi sayılırlar; ama aşiretin kanını taşımadıkları için ayrı ve düşük bir tabaka muamelesi görürler, bunlara kırmanç denir (Muzaffer Erdost'un notu: Kürtlerin büyük bir boyu olan Kırmanç (Kurmanc) şubesi ile buradaki "kırmanç" sözünü birbirine karıştırmamak gerekir. Burada aşiret içinde Kırmanç olmaktan başka hiçbir kan akrabalığı olmayanlar anlamında kullanılmaktadır)".

Yine Muzaffer Erdost, aynı araştırmasında şöyle diyor:

"Kırmanç, aşiretinden birey, aile veya kabile halinde ayrılarak bir başka aşiret içine yerleşmiş olanlardır. Örneğin İran'dan gelen Humaro aşireti muntkasında Nerduşe'ye yerleşen Dırı kabilesi, kendi aşiret muntkasında kabile sayıldıkları halde, Humaro aşireti içerisinde kırmanç sayılmaktadırlar.

Bir kırmanç, 'mîr'in veya 'pisağa'nın kızını, aşiret üyesi sayıldığı halde, aşiret kanını taşımadığı için almaz. Kaçırarak olursa, aşiretten kovulur, fırsat bulunursa öldürülür, malı elinden alınır. Ayrıca, kırmanç, divanhaneye girip oturamaz, sohbet katılamaz." (41)

M. van Bruinessen, İran Kürtleriyle ilgili bir

yazısında, "kırmanç" sözcüğünü "*Çiftçilikte uğraşan ve aşiret mensubu olmayan Kürt*" diye açıklar (42). Aynı yazar, "Kurmanç" (Bence bu sözcüğün "Kırmanç" biçiminde olması gerekir-Malmisanij) sözcüğünün "*Kuzey'in bağımlı köylülüğünü*" örneğin Çatak'ın aşiretsiz köylüleri ile Şırnak ve çevresindeki "*aşiretsiz (aşiretsizleşmiş) köylüler*"i ifade ettiğini, Güneyde aynı sözcüğün "*aşiret savaşçıları için*" kullanıldığını, Dizeyiler'de ise "genellikle bağımsız küçük çiftçiler" anlamında olduğunu yazar (43).

Irak ve İran Kürdistanı'nda "*Mukriyan, Soran ve Sine (Senendec) halkı, köylü halka Kırmanç*" der (44).

Kırmanç sözcüğünü açıklayan Heci Ce'fer'e göre bu sözcük, Behdinan (Badinan) bölgesinde genel olarak Kürt anlamında kullanıldığı gibi, bazen "*reaya, alt tabakadan halk*" anlamında da kullanılır. Örneğin birisine "*Ez ne kırmançê babê te me*" (45) (Senin babanın kırmançı değilim) derken kastedilen budur.

Aynı şekilde Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın Kürtçe-Arapça sözlüğünde, "Kurmanç" sözcüğünün "*reaya*" anlamına da geldiği (46) belirtilir. (Aynı sözlüğün Mehmet Emin Bozarslan tarafından yeniden düzenlenip çevrilerek 1978'de yapılan İstanbul baskısında, "Kurmanç" sözcüğünün bu ikinci anlamına yer verilmiştir.) (47)

Aynı husus İsmail Beşikçi'nin de dikkatini çekmiştir. Beşikçi, "*Şeyh, seyit, aşiret reisi ve büyük toprak ağaları, kendi deyimleriyle Kırmançlar'a yani halka kızlarını vermezler*" dedikten sonra konuya şöyle açıklık getiriyor:

"Kırmanç, Kürt demektir. Fakat Doğu'nun feodal egemen sınıfı kendini Kırmanç kabul etmemekte, bu terimi ezilen, sömürülen, horlanan Kürt halkı içi kullanmaktadır. Bu Osmanlı devrindeki ümmetçilik ideolojisinin kalıntılarıdır. Fakat Kürt halkı uluslaşma sürecine girdiği zaman Kırmanç değer kazanacak, aşağılayıcı anlamını kaybedecektir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde horlanan Türkmen'in Türk halkının uluslaşmaya başlamasıyla değer kazanması gibi..." (abç) (48)

"Kurmanç" sözcüğü de bazen "Kırmanç" sözcüğüyle aynı anlamda kullanılır. Örneğin Selmas ve Urmiye yöresindeki Kürtler arasında, aşiretlerden hiçbirine mensup olmayan, temel uğraşı tarım ve çiftçilik olan yerleşik köylülere "Kurmanç" denir (49).

İhsan Nuri'nin bu konuda yazdıkları da pek farklı değildir:

"Kürdistan'ın Rızaiye ve Şahpur kesiminde aşiret teşkilatına mensup olanlar kendilerine *Kurd*, tarımla uğraşan diğer kesime de *Kurmanç* adını verirler. Bu *Kurmançlar* da kendilerine *Kurd* diyorlar. Bu aşiretler kendilerini *Kurd* milletinin *Kurmanç* bölümünden sa-

yarlar ama diğerleriyle aralarında ne dil ne de görenek ve alışkanlıklar yönünden farklılık yoktur." (abç) (50)

Tewfiq Wehbi ile C. J. Edmonds'un açıklaması keza aynı yödedir:

"*Kırmanç: Aşiret mensubu olmayıp Kürtçe konuşan köylü* (51).

Ünlü Kürt şairi Melayê Ciziri'nin bir şiirinde kullandığı "*mir û kurmanç*" (bey ve kurmanç) (52) deyişini de hatırlarsak Kurmanç sözcüğünün birkaç yüzyıl önce de bu anlamıyla kullanılabilirliğini anlarız.

Ama ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî, 17. yüzyılın sonlarında yazdığı Mem û Zin de, esrinin yazılış nedenini açıklarken "Ekrad" (Arapçada Kürd sözcüğünün çoğulu) ve "Kurmanç" sözcüklerini birlikte ve aynı anlamda yani Kürt anlamında kullanır:

"Da xelq nebêjtin ku "Ekrad
Bê me'rifet in, bê esl û bunyad
Enwa'ê milêl xudan kîtêb in
Kurmanç tenê di bê hisêb in."

Türkçesi:

Ki el "Kürtler,
Marifetsiz, asılsız ve temelsizdir,
Çeşitli milletler kitap sahibidir
Sadece Kürtler hesapsızdırlar" demesin.

Son olarak "kurd" sözcüğünün başka bir anlamına da değinerek bu bölüme son verelim. Ünlü Farsça sözlüklerden "Ferhengê Mu'in'de "kurd" sözcüğü "*çoban, sürü sahibi, göçebe*" (53) biçiminde açıklanır. Öte yandan "*Ortaçağda yaşamış Arap coğrafyacılar, 'kurd' sözcüğünü (Arapça çoğulu: ekrad) (54), ne Arap ne de Türk olan göçebe ya da yarı-göçebe aşiretler için kullanmışlardır..... çok seyrek olarak da Arapça konuşan göçebeler bile 'ekrad' diye adlandırılırdı.*" (55)

Kurr

Dimililerin Kürt olmadığını iddia edenlerden bazıları, önemli bir kanıtımış gibi Dersim Kırmanclarının (Dimililerinin) Kurmanclar'ı "Kur" veya "Qur", dillerini ise "Kırdaski" diye adlandırdıklarını ileri sürerler.

Oysa ki Dersim Alevileri "Kurr" sözcüğünü sadece "Kurmanclar" için değil, Kurmanç olsun Dimili olsun Sünni Kürtler için kullanırlar. Bu sözcüğü kullananlar da sadece Dersimli Dimililer değildir. Dersim ve Maraş yöresinin bazı Alevi Kurmancları aynı sözcüğü Sünni Kurmanclar için de kullanırlar ve bu sözcük Dimili olsun Kurmanç olsun Sünnileri küşümsemek, hafife almak için kullanılır. Bu anlamıyla "Kurr" sözcüğü, Türkçe'de Kürtler için "cahil, bilgisiz" anlamında -hakaret sözcüğü olarak- kullanılan "kirro" sözcüğünü

çağrıştırmaktadır (56). Nitekim yukarıdaki sözcüğün "Kuro" biçimindeki kullanımına da rastlanmaktadır. Örneğin Haydar Işık'ın Dersimli Memik Ağa adlı romanında Memik Ağa şöyle der:

"-Saadettin Efendi, Bertal Ağa Xormek aşiretinin re-isidir. İyi bilirsen sen de. Bu aşiret şimciyecek devletten yana çıktı. Şih Said İsyanı'nda Kuro'lara darbe vur-muştur." (57)

Şêx Said İsyanında darbe yiyenlerin sadece Kur-manclar olmadığı, en az onlar kadar Sünni Dımililerin de darbe yediği ise açıktır.

(Devam edecek)

KAYNAK VE NOTLAR

(1)Bu yazıda yeralan Kürtçe, Farsça ve Arapça ibarel-er ile kitap adlarını vs. Kürt alfabesiyle yazdım.

(2)Dımili lehçesiyle veya Dımililer konusunda yazılanlar için bak. Malmisanij, "Bibliyografya Dimili (Zaza)", Hêvi (kovara çandiya giştî), Paris, no: 3, 4, 5, 6, 7

-Ayrıca bak. Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopî), Doza Kurdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları, İkinci basım, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, s. 250-254

(3)Dersim'de Dımili lehçesi ile Kurmanci lehçesini ayırdebilmek için halk arasında bazan ilkinde "So-bê", ikincisine ise "Herre-were" de denir. Hem "So-bê" hem de "Herre-were"nin sözcük anlamı "Git-gel"dir.

"So-bê" (Şo-bê), bazı kaynaklarda "Bê-so" biçiminde de geçer (Zilfo Xaskar, "Dimilî Kürtçenin Lehçesidir", Yeni Ülke, İstanbul, yıl: 2, no: 5 (17-23 Kasım 1991))

Bu vesileyle belirtelim ki Goran (Hewramî) Kürtçesi de halk arasında bazan "Maço" (veya "Maço-Maço") diye adlandırılır ki "maço"nun bu lehçedeki sözcük anlamı "söyler"dir.

-Bak. Mirza Şukrullah Senendecî (Fexru'l-Kuttâb), Tuhe-i Nasiri Der Tarix o Coxrafyayê Kordestan, Be in-zimamê pênc meqale der bareyê qebailê Kord ez Doktor Heşmetullah Tebîbî, Tahran, 1366 [1987], s. bist û çar

(4)Ne yazık ki bugüne dek Türkiye'de konuşulan Şêxbizini Kürtçesi hakkında hiçbir araştırma yapılmamıştır. Mahmûd Lewendi'nin Ankara'ya bağlı Haymana ilçesinin Gozgozê köylülerinden derlediği bir-kaç türkü sayılmazsa Şêxbizini Kürtçesi yazılmamıştır da. Lewendi'nin ve başka yazarların belirttiğine göre, Şêxbiznilerin Kürtçesi Güney Kürtçesine yakındır.

-Bak. Mahmûd Lewendî, "Ji Hêla Haymanayê Çend Sitranên Şêxbiziniyan", Çarçira (kovara çandeyî ya giştî), no: 3 (Tebax 1986), s. 3

(5)Bu metinlerle ilgili bir değerlendirme için bak.

Malmisanij, "Ondokuzuncu Yüzyılda Kırd (Zaza) Aşiretleri Arasındaki Çatışmalar", Studia Kurdica, Paris, no: 1-3 (Nisan 1985), s. 72-78

(6)Bugün Diyarbakır'a bağlı bulunan Hêni (Hani)'nin Nêrib adını taşıyan yedi köyü vardır: 1)Nêribê Axan (Kuyular) 2)Nêribê Melıkan (Bozok) 3)Nêribê Çulagan (Abacılar) 4)Nêribê 'Eliyan (Atıcı) 5)Nêribê Wısfan (Çukür) 6)Nêribê Topalan (Topçular) 7)Nêrib-Cımsat

(7)Peter J. A. Lerch, Forshungen über die Kurden und die iranischen nordchaldäer, St. Petersburg, 1857-1858 (yeni baskısı: Amsterdam, 1979), s. 78

(8)Ehmedê Xasî hakkında daha fazla bilgi için bak. [Malmisanij], "Zaza (Dımili) Lehçesinde Yazan Bir Ozan: Melay Xasî", Devrimci Demokrat Gençlik (dergi), İstanbul, no: 2 (Mart 1978), s. 14

-[Malmisanij], Hêvî (kovara çandiya giştî), Paris, no: 4 (İlon, 1985), s. 75-76

(9)Ehmedê Xasî, Mewlidê Nebî, Litoğrafya Matbaası, Diyarbakır, 1899

(10)"Yew Beyta Mırıdanê Şêx Selaheddinê Şêx Se'idi", Armanc, Stockholm, no: 128, s. 10

(11)Ziya Gökâlp, Kürt aşiretleri hakkında Sosyolojik İncelemeler, Komal Yayınları, Ankara, 1975, s. 51

(12)Kemal Badıllı, Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kur-manca lehçesi), 1965, s. 6

(13)Gwevdereyıc, "Çolig", Demokrat (kovara sıyasi û çandi), no: 7 (Adar 1990), s. 20

(14)Bak. Polybeo, Storie, V, 52, 5'den aktaran: İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, c. 6, s. 1090

-Strabon, Geografia, XI, 13, 3 ve XV, 3, 1'den aktaran: İslâm Ansiklopedisi, c. 6, s. 1090

-Tito Livio, Ab Urbe condita libri, XXXVII, 40, 9; XLII, 58, 13'ten aktaran: Mirella Galetti, age., s. 83

Bu vesileyle, Kürtlerden sözedem en eski Arap kaynağının 7. yüzyılda yaşayan Ali bin Ebi Talib (Hz. Ali) dönemine ait olduğunu da belirtelim (Bak. Yearbook of the Kurdish Academy 1990, Almanya, s. 19).

(15)Ziya Gökâlp bir vesileyle, "aşir"lerin yani "aşiret"lerin hükumete bağlı olmadığını ve dağlı Kürtler tarafından "Kurmancê Reş" (Kara Kurmanc) diye adlandırıldıklarını yazar (Bak. Ziya Gökâlp, yage., s. 72).

(16)B[asile] Nikitine, Les Afşars d'Urmieh, Paris 1929, s. 114

(17)M. Düzgün, "Torêy ve Adetê Dersimi", Berhem (kovara lêkolinên civaki û çandi), Stockholm, no: 1 (Şubat 1988), s. 37

(18)Mustafa Düzgün, "Dersimli Memik Ağa", Berhem (kovara lêkolinên civaki û çandi), Stockholm, no: 10 (Ocak 1991), s. 71

(19)Zilfi, "Fehengok Dımilki-Kurmanci-Tırki", Hêvi (kovara çandiya giştî), Paris, no: 1 (İlon 1983), s. 113

(20)Şeref Han, Şerefname, Arapçadan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s. 190

(21)M. Düzgün, "Torêy ve Adetê Dersimi", Berhem, no: 1, s. 37

- (22)Zılfo Xaskar, yagy.
- (23)Zılfo Xaskar'ın "Kurmanç" biçiminde yazdığı sözcük, diğer ilgili kaynaklarda da belirtildiği gibi "Kırmanc"dır.
- (24)Zılfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dımilki", Hêvi (kovara çandiya giştî), Paris, no: 2 (Gulan 1984), s. 114
-Aynı türkü için ayrıca bak. "Dersim Yöresinden İki Halk Türküsü", Özgürlük Yolu (aylık siyasi dergi), no: 30 (Kasım 1977), s. 94
-Haydar Dersimi, "Derê Laçi", Hêvi (kovara çandiya giştî), no: 6 (Tebax 1986), s. 116
-Firat, "Derê Laçi", Hêvi (kovara çandiya giştî), no: 4 (İlon 1985), s. 121
-Hemedê Mamekiz, "Derê Laçi", Kurdistan Press, Stockholm, no: 71 (27. 4. 1989), s. 9
- (25)Zılfi, "Folklorê Kurdi ebe Zarava Dımilki", Hêvi (kovara çandiya giştî), Paris, no: 1 (İlon 1983), s. 93
Bu türkünün diğer bir varyantı için bak. Firat, "Seyd Uşe", Hêvi (kovara çandiya giştî), Paris, no: 4 (İlon 1985), s. 121
- (26)Firat, "Folklorê Dersimi ra-II", Hêvi, no: 5 (Gulan 1986), s. 106
Bava'nın öldürülmesi konusu için bak. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep, 1952, s. 272
- (27)27 Ağustos 1937 tarihli Cumhuriyet gazetesi "*Bahtiyar aşireti reisi Şahin ile amcası dün tepelendi*" diye yazar (Aktaran: Yakın Tarih Ansiklopedisi, İstanbul, 1989, c. 10, s. 96).
- (28)Munzur Çem, Gülümse Ey Dersim (roman), c. I, Özgürlük Yolu Yayınları, Köln, 1990, s. 304-310
- (29)"Dersim Yöresinden İki Halk Türküsü", Özgürlük Yolu, no: 30 (Kasım 1977), s. 92-94
-Aynı türkünün diğer varyantları için bak. Firat, "San", Armanç (ji mehê carekê dertê), Stockholm, no: 88 (Çileyâ Paşin 1988), s. 10; no: 91 (Nisan 1989), s. 10
- (30)Hawar, "Çend Lawikê Qemê Arêyızı", Berhem (kovara lêkolinên civaki û çandi), Stockholm, no: 3 (İlon 1988), s. 59
- (31)Usxan, "Dersim ra", Armanç, no: 80 (Gulan 1988), s. 10
- (32)Usxan, "Dersim ra", Armanç, no: 81 (Heziran 1988), s. 10
- (33)Hasan Dewran, "Ez Ho ra Pers Kon", Mizgîn (kovara agahdarî û peywendiyê ji bo Kurdên Almanya Federal), Bonn, no: 4 (1/1986), s. 33
- (34)Ayre, Stockholm, no: 11 (Adar 1987), s. 2
- (35)22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1961, s. 142-144
- (36)Bruinessen'in aktardığına göre, E. B. Soan'ın 1912'de yayınlanan bir çalışmasında "*sıraladığı 20 aşiretten dokuzu kendilerine 'Kırmanc' diyorlardı. Bunlar Güney aşiretlerindendi. Pijder, Bilbas, Şıwan ve Baban*" gibi.
-Bak. Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, Özgür Gelecek Yayınları, Ankara, 1991, s. 411
- (37)Bu sözcüğün yer aldığı bazı sözlükler şunlardır:
-Mihemedi Xal, Ferhengi Xal, c. III, Çapxaney Kam-erani, Silêmani (Süleymaniye), 1976, s. 84
-Hezretê Ayetullah Aqay Şeyx Muhemmed Merdûxê Kordestanî, Ferhengê Merdûx, Senendec, 1362 [1983], c. II, s. 386
-Giw Mukriyani, Ferhengi Mehabad, Çapxaney Kurdistan, Hewlêr, 1961, s. 476
-Hejar, Henbane Borine-Ferhengê Kordî-Farsî, Tahran, 1369 [1991], c. II, s. 612
-D. İzoli, Ferheng Kurdi-Tırki, Tırki-Kurdi, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, s. 237
- (38)Hezretê Ayetullah Aqay Şeyx Muhemmed Merdûxê Kordestanî, s. 386
- (39)Aktaran: Mihemed Salih İbrahimi Mihemedi (Şepûl), Jinaweri Zanayani Kurd Le Cihani İslameti ya Genciney Ferheng û Zanist, Çapxaneyê Meharet, Tahran, 1364/1985, s. 786-787
- (40)Mihemedi Xal, Ferhengi Xal, yage, s. 83
- (41)Muzaffer Erdost, Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınları, Ankara, 1971, s. 166, 168
- (42)Martin van Bruinessen, "Eşairê Kord ve Dewletê Iran: Moridê Şüreşê Sımko", Mutale'atê Kordi, Paris, c. 1, şomare: 4 (Tabestan 1365/1986), s. 18
- (43)Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, s. 151-152
- (44)Mihemed Salih İbrahimi Mihemedi (Şepûl), yage, s. 786
- (45)Heci Ce'fer, Gotnêt Mezınan lı Devera Behdınan, Bağdat, 1986, s. 1178-179
- (46)Ziyauddin Başa el-Xalidi, El-Hediyetu'l-Hemidiyye Fi'l-Luxeti'l-Kurdiyye, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1975, s. 185
- (47)Yusuf Ziyaeddin Paşa, Kürtçe-Türkçe Sözlük, Yeniden düzenleyen ve Türkçeye çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, Çıra Yayınları, İstanbul, 1978, s. 218
- (48)İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, 3. basım, c. I, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992, s. 191
- (49)Perwiz Cihani, "Kurmanç Ki ne?", Sırwe (gowari edebi-ferhengi), Urmiye, no: 16 (Xezelwer 1366), s. 64
- (50)İhsan Nuri, Kürtlerin Kökeni, Çeviren: M. Tayfun, Yöntem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 140
- (51)Taufiq Wahby-C. J. Edmonds, A Kurdish-English Dictionary, s. 77
- (52)Bak. Prof. Qanadê Kurdo, Tarixa Edebyeta Kurdi, c. 1, Stockholm, Weşanên Roja Nû, 1983, s. 96
- (53)Aktaran: Parwiz Cihani, yagy., s. 64
- (54)Bu alıntıdaki "kurd" ve "ekrad" sözcükleri, Türkçe çeviri metninde "Kürt" ve "Akrad" biçiminde idi, ancak biz doğru olduğuna inandığımız biçimiyle yazdık.
- (55)Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, s. 137
- (56)Ferit Develioğlu, Türk Argosu, Genişletilmiş 6. baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, 1980, s. 109;
- (57)Haydar Işık, Dersimli Memik Ağa, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 64

KÜRT İSLAM İLİŞKİLERİ VE KÜRTLERİN İSLAMİYETİ KABUL EDİŞİ

ROBAD BERBANG

"Kaynaklara göre Zerdüş, Med Ulkesi (Medya)'nın batısında ve Urmiye Gölü yakınlığında bir Med şehri olan Raghæ(Ragha, Rai, Rayy)'da doğup büyümüştür. Zerdüş, bir Med kabilesi olan Magi Aşiretinin üyesi olarak dünyaya gelmiş ve M.Ö 660/583 yılları arasında yaşamıştır.

M.Ö. 612'de Ninova'nın alınarak Asur Devleti'nin bölgedeki hakimiyetinin Med Kralı Kiyaksar tarafından sona erdirilmesiyle Med egemenliği dönemi başlar. M.Ö. 550 yılına değin sürecek olan bu dönem boyunca Zerdüş öğretisi doğup güçlenir, yayılması bakımından uygun koşullar bulur." (Dr. A. Medyalı, Antik Kürdistan'da dinsel yapılanma, Zerdüş ve Öğretisi)

Med İmparatorluğu ile Zerdüş Dininin kurulup yayılması arasında tarihsel olarak, çarpıcı ve ilginç bir çekişme gözlenir. Nitekim bu tarihsel paralellige dikkat çeken pek çok araştırmacı da olmuştur.

Burada bir noktaya daha değinmek gerekiyor: Zerdüşlük İran Hükümdarlarından Geştasip devrinde resmi din

olarak kabul edilmiş ve Sasaneler döneminde de korunup sürdürülmüştür. Ama Zerdüşlük zorla, Persliler tarafından Kürtlere benimsetilmiştir. Esas olarak da, Zerdüşlüğün doğduğu topraklar Pers değil, Kürt topraklarıdır.

Kürtlerin atalarıyla Zerdüşlük arasındaki bu yakın ilişki ve tarihsel paralellik, hiç kuşkusuz karşılıklı etkileşmeler de doğurmuştur. Bugün için, bu etkileşmelerin kapsam ve boyutunu Med ve Zerdüş kültürü üzerinde inceleme olanağı çok kısıtlıdır. Özellikle de Med Kültürü üzerinde bu olanak, hemen hemen yok denecek kadar azdır.

Ancak Zerdüşlüğün kimi etkilenmelerini bugünkü Kürtlerde yer yer de olsa halen görmek olası. Örneğin; bunların başında dil geliyor. Med ve Avesta dilinin eski İran dil grubunun üyeleri oldukları ve bunların birbirine yakın iki dil grubunu oluşturdukları biliniyor. Bugün halen Avesta dili ile Kürtçe arasında geçmişten kalan kimi etkileşmeleri ve benzeşmeleri görebiliyoruz. Bu konuda Kürtlerin kullandığı eski diller, özellikle de

Medce, anahtar öneme sahip görünüyor. Ne yazık ki, bu konuda da yazılı dökümanlar hemen hemen yok gibidir.

Kürtlerin ateşe, doğaya ve özgürlüğe tutkun olmalarının altında yatan Zerdüşlük kültürünün etkisidir. Yine, Kürtlerin Newroz söylencesinin Zerdüş kültürüyle yakın ilişkili bir olgu olduğu da söylenebilir. Ayrıca Kürtlerin İslamiyete çok sıkı biçimde bağlı olmalarının altında yatan da, günümüze değin etkilerini sürdürebilen Zerdüşlük Kültürüdür. Nitekim pek çok araştırmacı ve tarihçi, Kürtlerin İslamiyetin kurallarını uygulamada çok titiz, hassas ve ısrarcı olmadıklarını söylüyorlar.

"Hristiyanlık M.S. 33 yılında Ermeniler tarafından Kürdistan'a getirilmiştir. Ancak Kürtler bu dine ilgi göstermemiştir."

"İslamiyetin doğuşundan sonra Kürtlerin pek çoğu müslüman oldular. Kürtlerin ilk müslüman olmaya başlamaları ise Hicri 18 tarihinde Hilvan ve Tikrit'in işgali sırasında İslam askerleri ile karşılaşmalarından sonra oluyor."

(M. Emin Zeki, Kürdistan Tarihi)

İslamiyet ilk kez Kürt topraklarına girdiğinde Kürtler, Zerdüştlüler. Medlerin yıkılışından sonra Kürtler uzun dönem Perslerin egemenliği altında idiler. Kürtler, İslamiyetle olan ilk tanışmalarında ise Sasanilerin egemenliği altında idiler. Sasaniler de Zerdüşttü ve Kürtler özgür değildi.

M.Ö. 36 yılında İslamiyetin doğuşuna kadar, Kürt toprakları sürekli İranlılar ve Romalılar tarafından bir savaş ve talan alanına çevrilmiştir. Tüm bu savaş ve talan, her defasında, Kürtler için ölüm, açlık ve zorunlu göçler getirmiştir. Denebilir ki, Kürtler için ilk barbarlar İranlılar ve Romalılar olmuştur.

Giderek Kürtler bu koşullarda Hristiyanlıktan uzak durmaya ve Zerdüştlükten de soğumaya başlamışlardır.

Hristiyanlığın Kürt topraklarında kök bulup yeşermemesi ve Kürtlerin bu dine pek ilgi göstermemesinin nedenlerinden biri de, bu dinin sağlıklı bir örgütlenmeyi sağlayamamış olmasıdır. Ayrıca o dönemdeki Helenistik etkinin zayıf olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır.

Özgürlük tutkunu Kürtler için sonuçta, kendilerine hep acıyı getiren iyi ve kötünün Ahura Mazda ile Angra Manyu'nun çatışması yerine, giderek kendilerine ilahi güçlerce vaad edilen bir mutluluk ve bolluk dünyası daha çekici olmaya başlamıştır. Kürtler giderek İslamiyeti kendi iç birliklerini kurma ve Perslerin egemenliğinden kurtulup özgür olma yolunda bir araç olarak görmeye başlamışlardır.

Ayrıca Kürtlerin o günkü toplum yapısına bakıldığında

Kürtlerin daha çok dağlarda yerleşim gösteren bir kabile yapısına sahip oldukları söylenebilir. İslam özü ve ruhu gereği yayılması ve genişlemesi bakımından en uygun ortamlar hep kabileler olmuştur.

Denebilir ki Kürtlerin İslamiyeti kabul edişi sanıldığı gibi çok zor ve uzun olmamış olabilir. Kürtler daha kolay kabul etmiş olabilirler. Ama Kürtlerin İslamiyeti nasıl kabul ettikleri ve bunun ne kadar sürede gerçekleştiği yoğun olarak tartışılması gereken bir konu olarak ortada durmaktadır. Kürtler için bu seçim, yani İslamiyeti seçiş onlara kurtuluşu ve özgürlüğü getirmemiş, aksine zulmün ve tutsaklığın daha katmerlisini getirmiştir. Bu kez sadece bunu yapanlar farklı olmuştur.

İslamiyetin yayılışı sırasında zorba müslüman arapların katliamları da, Kürt tarihinde ayrıca ince ve hassas bir öneme sahiptir. Örneğin Halife Ömer bu katliamların en büyük şeflerinden biri olmuştur.

Kürtlerin tarihsel olarak uygarlık gelişimine bakıldığında Kürtlerin İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte uygarlık gelişmelerinin yavaşladığı ve giderek gerilediği görülür. Kürtlerin gündelik yaşama yönelik dönüştürücü eylemi, açıklığı ve üreticiliği esas olan Zerdüştlükten kopup kapalı, üretimden uzak ve yetinmeci anlayıştaki İslamiyete yönelmelerinin onların uygarlık gelişmelerini derinden etkilediği söylenebilir.

İlginçtir, yine Kürtler için iç bölünmelerin e savaşların tarihi İslamın kabul edilişi ile başlar. Kürtlerin sağlam ve kalıcı iç birlikliklerini kuramaması veya bunu sürdürmemesi de yine bu tarihten

sonradır.

Kuşkusuz Kürt uygarlığının ve toplumunun gelişmesinde gözönünde alınması gereken pek çok faktör vardır. Bu olay sadece tek bir parametreyle de açıklanamaz. Ancak bu konuda İslamiyetin önemli bir parametre olduğu da unutulmamalıdır ve diğer unsurlarla birlikte değerlendirildiğinde bunun önemi o derecede ortaya çıkacaktır.

Bugün için halen bu sorun vardır. Sömürgeci güçler tarafından İslamiyet, Kürtlerdeki özgürlük düşüncesinin yine bir panzehiri olarak düşünülüyor. Örneğin, Kürt halkının tüm ulusal varlığının reddedilip bunun resmi ideoloji anlamında da meşrulaştırıldığı dönemlerden biri olan 27 Mayıs'da ilk yapılan iş kapalı olan şeriatçı örgüt ve partilerin açılması ve bunların ilk olarak Kürdistan'da yapılandırılması olmuştur. Buna paralel olarak Cemal Gürsel tarafından İ. Şerif Vanlı'nın Doğu İlleri ve Varto tarihine önsöz yazması da yine bu dönemde olmuştur.

DYP İzmir Milletvekili Mehmet Özkan'ın 19.2.1991'de yaptığı açıklama ise resmi ideolojiyi tüm çıplaklığı ile gösteren bir ibret belgesidir. Bölgedeki "terör" olaylarının önüne geçilmesi için çok sayıda İmam Hatip Lisesi açılarak halkın dini duygularının güçlendirilmesi ve özel olarak yetiştirilen özel timin güçlendirilmesini isteyen bu milletvekili sözlerine şunu ekliyor: "Bölge insanını devletine bağlayan en önemli bağ din bağıdır. Din bağı zayıfladıkça bunun yerini ırkçılık almaktadır."

O'nun ırkçılık diye tanımladığı şey ise tastamam Kürt halkının özgürlük düşüncesidir.

DERSÊN ZMANÊ KURDÎ • BARAN

Kürtçe Dil Dersleri

XXIII

SAZBENDÊN BREMENÊ

Waxteki li gundeki nêziki Frankfurtê kereke pir hebûye. Kerê ciwaniya xwe bi karên gran derbaz kiriye. Êzing kışandiye, bar biriye eş û aniye. Û roj hatiye pir bûye, ji teqet ketiye. Xwediyê wê gotiye "va kera pir, êdi tışteki ra nabe. Ez çima ce û giyê bîdimê..." û ker kiriye der.

Kera beredayi ya pir, ji bêbextiya gundi gelek qehirîye. Gotiye "Ez herim welatek dîn, ji xwe ra kareki bibinim..." Û derketiye rê. Lî ser rê rasti seyeki hatiye. Se melûl melûl dimeşîye, weki derdeki wi heye. Kerê silav lê kiriye, gotiye:

— Me û xêr di, heval, çima usa difikiri, derdeki te heye?

— Xêr hati silamet, gotiye seyi. Ez nefikirim ki bifikire! Xwediyê min ez kırım der. Ez êdi kal bûme, nikarim wek berê birêm û bi dû guran bibezim. Duh ez di xewê da bûm, rovi kete pinê û koka mîrîşkan ani. Xwediyê min ji bi hêrs ket, du ço li min xîstî û ez avêtim der. Nîzanim ku niha şunda çi bikim?

Kerê gotiye:

— Ez ji wek te me. Xwediyê min ji ez kırım der. Min ji terki welat kir û diçim. Tu ji min ra were. Em biçin li welateki sazbandiyê bikin..

Ew gotin li se xweş hatiye, xwe ra gotiye: "Ez ku li vira diminim û ji birçiyar dîmîrim, kerê ra herim baştir e."

Herdu hevra bi rê ketine çûne. Dî rê da rasti psingekê beredayi hatine. Silav lê kirine û pîrsine:

— Hevalê, tu li van çolan li çi digeri?

Psingê bi rûyekî pozzin li wan vegeandiye:

— Jî ber ku ez êdi pir bûme û mîkanîm mîşkan bigîrim, xwediyê min ez kırım der. Got "ez çima badilhewa nin bîdim te!"

Herdu hevalan jê ra gotine:

— Em ji wek te ne. Xwediyê me ji em kırım der. Niha em diçin ku li ciki sazbandiyê bikin. Ku dixwazi tu ji bi me ra were.

Psing tev li wan bûye û hersê meşîne çûne. Dî rê da rasti dikeki hatine. Dik li ser sergoyekî bi dengêki zîrav bang dikiriye. Rêvingiyar jê pîrsine:

— Hevalo, derdeki te heye? Çima usa diki qirin?

Dik li wan vegeandiye:

— Ez ne qîrim, ki biqire! Xwediyê min qîse dikir, min bihist. Dîgot: "Êvarê mêvanê min tê. Vi diki şerjêkin û biqelînin."

Hersê heval jê ra gotine:

— Ku usa ye, tu çima li benda mîrîna xwe dîsekîni? Em hersê ji diçin welatê xeribiyê, ku sazbandiyê bikin. Tu ji me ra were.

Dik şabûye û tev li wan bûye. Herçar heval meşîyane çûne. Nêziki bajarê Bremenê ro çûye avan û dor bûye tari. Gotine, em şevê li vira derbaz kîm û sibê bi rê kevin..

Herçar heval ji birçî bûne. Sermê ji dest pê kiriye. Psingê gotiye:

— Tu dibê, li vê dorê em cîyekî nabinin ku tê da sîtar bîm û tîşteki xwarinê bi dest xînin?

Se gotiye:

— Bihna goştê qelandî tê pozê min..

Lî qîraxê daristanê malek hebûye û di pençîrên wê da ronî xuya dikiriye. Nêziki malê bûne, lê der û dora wê girti bûye. Pençîrên wê ji bilînd bûne, ne dîkanîne ku hundir da çî heye, çî tune bibinin. Se gotiye:

— Ku em derkevîm ser piştê hev, dîkanî hundir bibinin.

Bî gotîna wi qayil bûne û ker çûye li ber pençîrê sekîniye. Se derketiye piştê wê. Pîsing hîlkîşîye piştê se û dik li piştê pişîngê hêwîriye. Hîngê dik, di hundir da çî heye eşkere ditiye. Dî hundir da sê kes li dora sîfreki rûniştine, bi kêf dixwarîne û vedixwarîne. Sîfre bi goşt, sawar, hêşînayî û fêki tîji bûye. Dî şuşan da şeravên sor û spi hebûne.

Kerê, bê sebr, pîrsiye:

— Tu li hundir çî dibîni?

Dik gotiye:

— Deqqeki sebrî bike!

Hîngê merivên dor sîfrê di nav xwe da xeber didane. Yekî ji yê dîm ra diçotiye:

— Me disa dîziyek xweş kîr. Xwediyê malê pê ne hesin.

Yê dîm gotiye:

— Mîrîşkên qelandî ji qîsmetê me bûye!

Dik hin bûye ku ewê hundir dîz in. Bî lez hatiye xwar û di hundir da çî ku ditiye ji hevalên xwe ra gotiye.

Sazbandên me rûniştîne ji xwe ra planek çêkirîne. Hemûyan dest pê kirîne û sazê xwe kutane. Ker dîziye, se dîzeyê, pişîng mîrnaw dikiriye û dik ji bang dikiriye..

Dîzên hundir, hîmber vê şematê xwe şaş kirîne. Gotîne: "Dor li me hat girtin!" Û bazdane der, ber bi daristanê reviyane. Jî malê gelek dûr sekinîne û bihna xwe girtine.

Pîştî çûna wan, sazbandên me ketîne hundir, di ser sîfrê da girtîne. Têri xwe xwarîne û vexwarîne. Piştî pişîng çûye di pîxêrigê da, ser xweliya germ glor bûye. Se li ber dêri vezeliyaye. Ker li tûrtê dirêj bûye û dik ji derketiye ser xêni. Jî ber ku gelek westiyayî bûne, çîre vemîrandîne û hema di xew da çûne..

Bîla ew li wir razên, em bêne cem dîzan. Wana ditîne ku li malê çîre hat vemîrandin, di nav xwe da qîse kirîne, gotîne: "Yek biçê binêre baş e. Lî malê çî bû, çî ne bû?"

Hevaleki xwe şandîne. Mervî hatiye, jî dêri bédeng derbaz bûye, ketiye hundir. Kesi xuya ne dikiriye. Dî pîxê-

riğê da çevên pisingê ronî didaye. Dîz bî xwe û xwe gotiye: "Xuyaye agir venemirîye, ezê cîxara xwe vêxim.." Û nêzi pîxêriğê bûye. Lê cawa destê xwe dirêj kirîye, pîsingê pencê xwe avêtiye. Dîz jî tîrsan gotiye "eman!" û ber bî dêri bazdaye. Bî qîrina wî hemû sazbandên me hîşyar bûne. Dî dêri da se pê gîrtiye. Dî tûrtê da kerê bî pîhnên xurt lê daye. Dîk jî lî ser xêni kirîye qîre-qîr.

Meriv, çîqa jê hatiye reviyaye heya cem hevalên xwe. Ewana bî mereq jê pîrsine:

— Çî bû, çî dî ser te da hat?

— Qe mepîrsîn! Gotiye meriv. Cînan dî ser min da gîrtin. Cîne pîxêriğê hîndîk ne ma çavê min derxe. Yê ber dêri ez kêr kirim. Yê tûrtê du çolî pîştâ min xîstîn, hîndîk ne ma pîştâ min bîşkê. Disa jî ez rînd xîlas bûm. Yêki jî lî ser xêni gazi dîkîr, dîgot: "Bernedîn, heya ez bêmlî.."

Tîrs û xof ketiye dilê dîzan. Bawerî pê anîne ku cînan dî ser malê da gîrtine. Wê rojê şunda cardîn nêzîki vê malê ne bûne. Mala terîki jî herçar hevalan ra maye û wana gora dilê xwe bî serfirazi lî wê derê jîne...

Şimdiki zamanın rivayeti

1- Geçişli fiillerde

a) Sesli harflerle biten fiillerde:

Örnek : Dan

Kök : Da

	Ön ek	taki
Mın dıdaye	dı	ye
Te dıdaye	dı	ye
Wê dıdaye	dı	ye
Me dıdaye	dı	ye
We dıdaye	dı	ye
Wan dıdaye	dı	ye

b) Sessiz harfle biten fiillerde:

Örnek : Kırın

Kök : Kır

	Ön ek	taki
Mın dıkırîye (yapıyormuşum)	dı	îye
Te " "	"	"
Wi " "	"	"
Wê " "	"	"
Me " "	"	"
We " "	"	"
Wan " "	"	"

2- Geçişsiz fiillerde

Örnek : Çûn

Kök : Çû

	Ön ek	taki
Ez dıçûme (gidiyormuşum)	dı	me
Tu dıçûyi	dı	yi
Ew dıçûye	dı	ye
Em dıçûne	dı	ne
Hûn dıçûne	dı	ne
Ew dıçûne	dı	ne

Ödev I- Aşağıdaki fiillerin şimdiki zamanının hikayesini ve rivayetini çekiniz.

Xwarın, lê xîstîn, dîzin, hattî, bûn, kîrîn, ketîn, anîn.

Örnek : Xwarn

Şimdiki zamanın hikayesi şimdiki zamanın rivayeti

Mın dıxwar	Mın dıxwariye
Te dıxwar	Te dıxwariye
Wi, wê dıxwar	Wi, wê dıxwariye
Me dıxwar	Me dıxwariye
We dıxwar	We dıxwariye
Wan dıxwar	Wan dıxwariye

Not : Geçişli fiillerin (mın, te, wî, wê, me, we, wan), geçişsiz fiillerin ise (ez, tu, ew, em, hûn, ew) grubu zamirlerle çekildiğini hatırlıyalım.

Ödev II- Aynı fiillerin;

- Di'li geçmiş zamanının,
- Di'li geçmişin hikayesinin,
- Mişli geçmiş zamanının çekimini yapınız.

Örnek : Ketin

a	b
Ez ketim (düşüm)	Ez ketî bûm (düşmüştüm)
Tu ketî	Tu ketî bûyi
Ew ket	Ew ketî bû
Em ketin	Em ketî bûn
Hûn ketin	Hûn ketî bûn
Ew ketin	Ew ketî bûn

Wexteki	: Bir zamanlar	Dû	: Arka, geri, kuyruk
Pir	: Yaşlı	Dû ketin	: İzlemek,
Cıwani	: Gençlik		kovalamak
Teqet	: Takat	Dûra	: Sonra
Der kîrîn	: Kovmak	Pin	: Kümes
Beredayi	: Başî boş	Hêrs ketin	: Öfkelenmek
Bêbext	: Kalles, nankör	Terk kîrîn	: Terketmek
Qehîrîn	: Kızmak	Lê xweş	: Hoşuna gitmek
Melûl	: Üzgün	hatin	
Sılav lê	: Selam vermek	Poxzin	: Üzgün, kederli
kîrîn		Mışk	: Fare
Kal	: Yaşlı	Badilhewa	: Boşuna
Reyin	: Havlamak	Dik	: Horoz

Rêvîngî	: Yolcu	Pîxêriğ	: Baca
Sergo	: Gübre yığını	Xani	: Ev
Zîrav	: İnce	Tûrt	: Avlu
Bang kîrîn	: Ötmek,	Derxîstîn	: Çıkarmak
	çağırmaq	Glor	: Toparlamak
Qîse kîrîn	: Konuşmak	Saz	: Çalgı
Şerjê	: Kesmek	Saz kutan	: Saz çalmak
kîrîn	: boğazlamak	Sazbend	: Çalgıcı
Xerîb	: Yabancı	Zîrîn	: Zırlamak
Welatê xerîbî	: Gurbet	Mîrnaw	: Miyavlamak
Sazbend	: Çalgıcı	kîrîn	
Sîtar	: Korunak,	Şemate	: Şamata,
	barınak		gürültü

Sîtar bûn	: Barınmak	Xwe şaş	: Şaşımak
Qelandîn	: Kavurmak	kîrîn	
Qelandî	: Kızartılmış	Dor lê	: Kuşatmak
Benda yekî	: Birini	gîrtin	
sekinin	: beklemek	Vemîrandîn	: Söndürmek
Qîrax	: Kıyı, kenar	Agîr	: Ateş
Gîrtî	: Kapalı	Vêxîstîn	: Yakmak,
Hîlkîşîn	: Tırmanmak		ıtuşturmak
Hêwîrîn	: Konmak (kuş)	Penc	: Pençe
Eşkere	: Açıkça	Pê gîrtin	: Tutmak,
Sawar	: Bulgur pilavı		yakalamak, ısırmak
Şûşe	: Şişe	Pîhn	: Tekme
Şerav	: Şarap	Bîhn	: Soluk almak
Bê sebr	: Sabırsız	gîrtin	
Deqqe	: Dakika	Cin	: Cin
Xeberdan	: Konuşmak	Dî ser da	: Baskın
Pê hesin	: Farkına	gîrtin	
	varmak	Serfirazi	: Başarı
Plan	: Plan	Vezelin	: Uzanmak

c

Ez ketime (düşmüşüm)

Tu ketiyi

Ew ketiye

Em ketine

Hûn ketine

Ew ketine

(i) eki ile sıfat türetmek

Kürtçede isim ve fiilere i eki getirilerek sıfat türetilir.

Terikin (terk etmek) : Teriki (terk edilmiş)

Av (su) : Avi (sulu)

Girtin (tutuklamak) : Girti (tutuklu, kilitli)

Berdan (Bırakmak) : Berdayi (salınmış, başboş)

Xerib (yabancı, garip) : Xeribi (yabancılık, gariplik)

Veşartin (saklamak) : Veşarti (saklı)

Sılav lê kırım

Meriv gava hev û du dibine, sılavê lı hev û du dıke.

Kurd, gava sılavê lı yeki dıkın, jê ra dibêjn:

— Me û xêr di!

Ewi ku sılavê distine ji usa lê vedigerine:

— Xêr hati sılamet!

Herçi xwendi ji hev û du ra "rojbaş!" dibêjn...

Heke êvarê ji hev û du vedıqetin, dibêjn "şevbaş!"

Lı benda yeki sekınin - Lı benda yeki bûn

— Du êvarê ez lı benda te bûm, çıma ne hati?

— Mêvanê mın hat, êdi ji mal derneketım.

Rêvingiyan ji dik ra gotın: "Tu çıma lı benda mırinê dı-sekını?"

Lê xweş hatın

Gava em behsa azadiyê dıkın, lı hukumeta Tırk xweş nayê.

Stranên me pır lı mın xweş tên.

KERA PİR

Kaleki lı kera xwe siyar bû, dıçû
 Lı çiyeki mêrg û avi sekını,
 Hefsar ji ser derxıst, berda mêrgê.
 Kera reş dev kır nav giyayên ter
 Bereki va dıxwar, bereki va dıstrand,
 Raza, rabû, xwe xurand,
 Gevz da, pıhn avêt têri xwe.
 Kêf kêfa wê...

Lê nişkava

Jı humber ser wan da qol hat.

— Mesekın, em birevın, got kalo.

— Çıma? Got guhdırêj;

Ewi ku tê du palanan lı mın dıxe,

Çar çalan lı mın bardıke?

— Na, bar neke, dıgot kalo û direviya...

— Ku usa ne, ji mın ra çı, got kera reş;

Ha ya te bım, ha ya wi.

Tu birev, gora mın mêrg delal û xweş!

Hım ji ger tu dıxwazi,

Te ra bêjim Kurmanci:

Ki ye xwediyê mın

Ew e dijminê mın.

LA FONTAINE

Hefsar : Yular

Ter : Taze (ot için)

Bereki va : Bir yandan

Strandın : Türkü söylemek

Xurandın : Kaşınmak

Gevzdan : Debelenmek

Nişkava : Ansızın

Qol : Çete, eşkiya

Guhdırêj : Uzunkulak

Palan : Semer

Çal : Çuval

Ger : Eğer

(Sürecek)

Mırın bila bê, lı ser seran ser çavane
 Mın para xwe da û girt ji jiyane
 Ne zêr û ziv, ne tac û text, nav-nişan
 Hêfa mın bı wan rengan tê, bı wan dengane

* * *

Delalê rûyê te mına ezmanê şın e
 Ba bı pelgan dilize, av dılorine
 Rêvingi bı hespên sor ajotın çûn
 Lı çiyayên Şerafettin, dem havin e

KEMAL BURKAY

Yukardaki dörtlükler, Kemal Burkay'ın 1992 tarihinde Roja Nu yayınları arasında çıkan ÇARIN adlı kitabından alınmıştır.

Anayasa değişikliğine ilişkin tartışmalar kamuoyunda ilgiyle izlenirken, Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (PSKT) de bu konuda bir bildiri yayınladı. Dergimiz bürosuna posta ile gelen PSKT'nin "Kamuoyuna" başlıklı bu bildirisini kamuoyunun çok yönlü bilgilendirme sürecine katkıda bulunmak için aynen yayınlıyoruz.

DENG

Kamuoyuna

AYLARDIR HALKA UTANMAZCA YALAN SÖYLENDİ

Türkiye'de, 12 Eylül faşist Cuntasından bu yana oynanan "demokratikleşme oyunu"nun yeni bir perdesi şu günlerde oynanıyor. Sözde Anayasa değişiklikleri yapılıyor, kamuoyuna bir "demokratikleşme paketi" sunuluyor.

Gerçekte sözkonusu olan yeni bir aldatmacadır. Demokrasi ve özgürlük isteyen kitleler, Demirel liderliğindeki koalisyon hükümeti eliyle birkez daha oyalanıyor.

Hükümetin, adına "demokratikleşme paketi" dediği yeni girişim, ülkenin demokratikleşmesi açısından köklü hiçbir değişikliği içermiyor. Hükümet yalnızca topluma bazı kırımlar sunuyor; öte taraftan, adına "anayasa" denen bu faşist yasayı ve çarkı aynen sürdürüyor.

Düşünce, örgütlenme ve basın özgürlüğünü engelleyen ve düşünceyi bile suç sayan 14. Madde korunuyor. Öyle olunca da, kaldırıldığı söylenen 141, 142 ve benzeri türden düşünceyi, basın ve örgütlenme özgürlüğünü yasaklayan maddeler, gerçekte Anayasa'da varlığını sürdürüyor.

1982 "anayasası" ile gasp edilen işçi haklarıyla ilgili ciddi bir değişiklik yoktur.

Hakim teminatını ve yargının bağımsızlığını ortadan kaldıran hükümlerde hiçbir değişiklik sözkonusu değil. Hak ve özgürlüklere karşı bir kasap satırı gibi işleyen, faşist rejimin getirdiği devlet güvenlik mahkemelerine dokunulmuyor.

Üniversitelerde bilim özgürlüğünü hiçe indiren hükümler değişmiyor.

Parlamento ve hükümetin de üstünde bir güce sahip olan militarist nitelikli Devlet Güvenlik Kurulu'na dokunulmuyor.

Cumhurbaşkanına bir sultanın yetkilerini veren hükümlerin hiçbirinde değişiklik yok.

Angaryaya, kişisel ve toplu sürgüne ilişkin maddeler yerli yerinde duruyor.

Dinsel özgürlüğü bir hiçe indiren zorunlu din dersi devam ediyor.

Hükümet sözde Kürt realitesini kabul etmişti. Oysa Kürt kimliğinin en ufak bir belirtisine bile izin vermeyen bu ırkçı ve faşist yasada, bu yönde en küçük bir değişiklik sözkonusu değil. Dil yasağına ilişkin 26. ve 28. maddelere bile dokunulmuyor!

Hükümet, demokratikleşme adı altında, aylardır halka utanmazca yalan söyledi.

Bu bizim için sürpriz olmadı. Daha seçimler öncesinde, bir DYP hükümetinin veya DYP-SHP koalisyonunun muhtemel olduğunu, ancak bundan, kitleleri bir kez daha oyalayıp demokrasi ve değişim yönündeki süreci yozlaştırmaktan başka birşey beklenemeyeceğini söylemiştik.

Toplumun 30 yıldır tanıdığı Demirel, demokrasinin önündeki baş engellerden biridir. Bay İnönü ise, onun silik bir kuyruğu. Bunlardan ve benzerlerinden hak ve özgürlük beklemek boşunadır.

Bunca yılın deneyi gösteriyor ki, kitlelerin mücadelesi belli bir güce, düzeye ulaşmadan demokrasinin kazanılması mümkün değildir. Kitleler, devrim ve demokrasi doğrultusunda kenti alternatiflerini yaratmak zorundadır. Bunu yapamadıkları sürece, Demirel, Özal ve benzeri kurnaz tilkiler tarafından daha çok aldatılacaklardır.

Hak verilmez almır.

Kürt halkı açısından demokrasinin ve özgürlüğün anlamı ve biçimi açıktır. Bu kendi kaderini özgürce tayin hakkıdır. Ya ayrı devlettir, ya da tam bir eşitlik temelinde iki cumhuriyetli bir federasyon.

Eğer iki halkın birlikte yaşaması isteniyorsa, eğer Türkiye gerçekten demokratik bir ülke yapılmak isteniyorsa yapılacak şey basittir: Ortada iki ülke ve iki ulus olduğu gerçeği kabul edilmelidir: Toplumun ekonomik, politik, sosyal, kültürel tüm yapısı ve kurumları bu gerçeğe göre yeniden düzenlenmelidir.

Kürdistan'ın kendi parlamentosu, hükümeti, sınırları ve bayrağı olmalıdır. Kürdistan'da resmi dil Kürtçe olmalıdır.

Kürt halkının varlığını ve eşit haklarını belirlemeyen bir anayasa bizim değildir. Biz böyle bir anayasayı tanımayız. Kürt halkının eşit haklara sahip bir statü içinde yaşamadığı bir devlet bizim değildir. Böyle bir devleti, hükümeti, parlamento tanımayız.

Elbet Demirel ve öteki sömürgeci zorbalar, böylesine değişen ve dayatan bir dünyaya bile boş verip, hala eski zorbalık çarkını sürdürmeyi umut edebilir ve eski inkar ve terör politikasında ısrar edebilirler; demokrasi adına türlü maskaralıklar yapabilirler. Bu onların bileceği iştir. Ama bizim için de yapılacak şey bellidir: özgürlüğümüzü kazanıncaya kadar meşru olan her araçla mücadelemizi sürdürmek.

Bizim de zorbalığı karşı direnme hakkımız vardır ve kimse bunu elimizden alamaz. Hodri meydan Bay Demirel!

Kürt halkı onurlu, şerefli, dirençli bir halktır. O, köleliği asla kabul etmeyeceğini görebilen herkese gösterdi, daha da gösterecek.

Demirel'e de, herkese de böyle gitmeyeceğini birgün anlatacağız elbet. Kürdistan özgür olmadıkça Türkiye'de demokrasiyi gerçekleştirme çabası boş bir umuttur. Kürdistan'da savaş oldukça Türkiye'de barış olmayacak.

Barış, demokrasi ve özgürlük ise hepimize gereklidir. Başka bir ulusu tutsak edenlerin kendileri de özgür olamazlar.

Bunu herkes ergeç anlayacak.

Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi (PSKT)

9 Haziran 1992